

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**RUSYA TARİHİ (TOPKAPI SARAYI KÜTÜPHANESİNDE
627 NUMARADA KAYITLI) ADLI ESERİN METİN
TRANSKRİPSİYONU VE TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Orhan YAZICI

Hazırlayan
Enes KESKİNKILIÇ

Malatya– 2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ**

**RUSYA TARİHİ (TOPKAPI SARAYI KÜTÜPHANESİNDE
627 NUMARADA KAYITLI) ADLI ESERİN METİN
TRANSKRİPSİYONU VE TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Enes KESKİNKILIÇ

**Danışman
Prof. Dr. Orhan YAZICI**

MALATYA 2022

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Orhan YAZICI danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Çar Pedro Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerine Ait Yazarı Tespit Edilemeyen Bir Eser (Tahlil-Transkripsiyonlu Metin)” başlıklı çalışmamın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Enes KESKİNKILIÇ

ÖNSÖZ

Geçmişin bilimi olarak nitelendirilen tarih, insanın geçmişini öğrenip bugününe ışık tutması ve geleceğe doğru uzanan köprünün temelini oluşturması bakımından sosyal bilimler içerisinde büyük bir öneme sahiptir. XIX. yüzyıla kadar bir bilim dalı olarak kabul edilmeyen tarih, bu asırda belli bir usul çerçevesinde ele alınmaya gayret edilmesi sayesinde beşeri bilimler içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Nitekim tarihin bir bilim olup olmadığı konusunda yapılan tartışmalarda, bilim olduğu görüşünü savunanların bel bağladığı dayanak noktası, tarihin belli bir metodu olduğu ve bu metod sayesinde gerçeğe en yakın bilgileri ortaya koyabileceğidir. Bu aşamadan itibaren tarih bilimi gelişmeye, dolayısıyla bilim dalı olmanın gerekliliğini yerine getirmeye başlamış, eski usul nakilci tarihçiliği bırakarak araştırmacı tarih yoluna girmiştir.

Tarihin bir bilim dalı olarak kabul edilmesinden sonra ana kaynak değeri taşıyan eserler önem kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla tarihî bakımdan oldukça zengin kaynaklara sahip olan Osmanlı Devleti'nden miras kalan arşivler ve kütüphanelerdeki belgeler ve eserler de gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Fakat daha aydınlatılmayı bekleyen sayısız belge ve eser bulunmaktadır. Bu sayısız eserlerden birini transkripsiyon ederek ilim âleminin hizmetine sunmaktan ve küçük de olsa tarih bilimine katkı sağlamış olabilme ümidinden mutluluk duymaktayız.

Araştırmacı tarih metodunda öne çıkan temel hususlardan biri ana kaynakların başlıca kaynak olarak kullanılmasıdır. Bu bakımdan, transkripsiyonunu yaptığımız “Çar Pedro Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerine Ait Eser, olayların yaşandığı dönemde kaleme alındığı için ana kaynak niteliğindedir. Dolayısıyla bu eser, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rusya hakkında yapılacak olan çalışmalarda önemli bir kaynak değeri taşımaktadır. Bu dönemde Rusya hükümdarı olan Çar Pedro ve dönemi hakkında ana kaynak değeri taşıyan eserlerin azlığı da göz önüne alındığında ele aldığımız eserin önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Beşeri bir varlık olmamız açısından hata yapmamamız imkânsız denecek kadar düşük bir ihtimaldir. Dolayısıyla çalışmamızda hatalar bulunması son derece tabiidir. Gerek transkripsiyonda, gerek giriş kısmında ve gerekse tahlilde kusurlarımızı fark

edecek okurların ve bilhassa ilim âleminin affına sığınıyor, yapılan çalışmanın söz konusu dönem hakkında yapılacak araştırmalarda faydalı olmasını temenni ediyorum.

Eğitim hayatım boyunca yaşadığım zorlukları aşmamda yardımı ve emeği geçenlere teşekkür etme gereği duymaktayım. Öncelikle, lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca başarılı olacağıma inanan, destek ve teşviklerini esirgemeyen, tez konusu seçimi ve tez hazırlama sürecinde yaşadığım zorlukları aşmamda yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Orhan Yazıcı'ya teşekkür ediyorum. Yine eğitim hayatım süresince her türlü desteği vermekten kaçınmayan aileme, arkadaşlarıma ve İçlem Ünsal'a şükranlarımı sunuyorum.

Enes KESKİNKILIÇ

MALATYA 2022

ÖZET

1682 yılında kardeşi V. İvan ile birlikte tahta çıkan I. Petro, 1696 yılında İvan'ın vefatının ardından, 1725 yılına kadar Rusya İmparatorluğu'nu yönetmiştir. Rusya İmparatorluğu'nun modernleşmesi ve batılılaşması yönünde kendinden önce yapılan girişimleri sistemli bir şekilde devam ettirerek geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur. Avrupa'ya elçiler göndermiş hatta kendisi de bu heyetlere dâhil olarak batıdaki gelişmeleri bizzat yerinde görme fırsatı bulmuştur.

Çar Petro döneminde yapılan reformların amacı Rusya'yı Avrupa standartlarında bir devlet haline getirmektir. Ancak bu dönemde yapılan yenilikler Rus halkının katılımı olmadan, zorla yapılan radikal reformlardı. Bu reformlar ile Rus toplumunun Avrupa halkları ile uyum sağlaması amaçlanmıştır.

Ülkesini gerek toplumsal gerekse siyasi anlamda uçlara ulaştırmayı amaçlayan Çar Petro bu emellerini gerçekleştirmek için iktisadi ve ticari faktörlerin Rusya aleyhinde olması gerektiğinin farkına varmıştı. Bu bağlamda Çar Petro, sıcak denizlere açılması gerektiğinin farkındaydı. Ancak Rusya Devleti, kuzeyde buzullarla kaplı denizler, güneyde ise Osmanlı Devleti'nin kontrolü altında olan Karadeniz arasında sıkışmış bir konumdaydı. Açık denizlere ulaşabileceği, ticaret yapabileceği uygun bir limanı yoktu. Çar Petro'nun açık denizlere ulaşabilmesi için yaptığı ilk icraat Azak kalesini kuşatmak oldu. 1695 yılında kuşatılan Azak Kalesi 1696 yılında teslim alındı. 1700 yılında Osmanlı Devleti ile Karlofça'da yapılan Barış Anlaşması ile Azak kalesi Rus hâkimiyetine girdi ve Osmanlı Devleti ile iki yıllık ateşkes imzalandı. Bu ateşkesin ardından Petro yönünü Baltık ülkelerine çevirmiş 1709 yılında Poltova Muharebesi'nde İsveç Kralını mağlup etmiştir. Bu mağlubiyetin ardından İsveç Kralı, Osmanlı Devleti sınırında bulunan Bender Kalesi'ne sığınmıştır. İsveç Kralını takip eden Rus ordusu, Osmanlı sınırını geçerek tahribata yol açmıştır. İsveç Kralının Osmanlı Devleti'ne sığınma talebi ve Rus ordusunun sınırdaki tecavüzleri, yeni bir Osmanlı - Rus savaşına neden olmuştur. 1711'de Osmanlı Ordusu Prut Nehri kıyısında Rus ordugâhını kuşattı. Petro, Osmanlı Devleti'ne görüşme talebi sunarak anlaşma yoluna gitmek istiyordu. Baltacı Mehmet Paşa'nın yeniçerilere karşı olan güvensizliği nedeni ile görüşme talebi kabul edildi ve taraflar arasında Prut Antlaşması imzalandı.

Bu anlaşma sonucu Azak kalesi tekrar Osmanlı Devleti kontrolüne geçmiştir. Osmanlı Devleti yapılan Prut Anlaşmasının ardından Çar Petro bütün ilgisini önce kuzey ülkelerine ardından İran coğrafyasına yöneltmiştir. 1722 yılında Hazar bölgesini kuşatan Çar Petro Rusya tahtında kaldığı süre boyunca, gerek kuzeyinde bulunan devletler gerekse güneyindeki Osmanlı ve İran Devletleri ile devamlı münasebet halinde olmuştur. Neredeyse bütün ömrünü Rusya İmparatorluğu'nun aktif bir devlet olmasına adanmış Çar Petro 1725 yılında hayata gözlerini yummuştur.

Anahtar Sözcükler: Çar Petro, Osmanlı Devleti, Rusya Devleti

ABSTRACT

Peter I, who ascended the throne with his brother Ivan V in 1682, ruled the Russian Empire until 1725 after Ivan's death in 1696. He systematically continued the attempts made before him in the direction of the modernization and westernization of the Russian Empire, developed and put it into practice. He sent embassies to Europe and even found the opportunity to see the developments in the West on site by being included in these delegations. The aim of the reforms made during the reign of Tsar Peter was to make Russia a state in European standards. However, the innovations made in this period were radical reforms made without the participation of the Russian people. With these reforms, it was aimed to harmonize the Russian society with the European peoples.

Tsar Peter, who aimed to bring his country to the extreme both socially and politically, realized that economic and commercial factors had to be against Russia in order to realize these ambitions. In this context, Tsar Peter was aware of the need to sail to warm seas. However, the Russian State was in a position stuck between the seas covered with glaciers in the north and the Black Sea, which was under the control of the Ottoman State in the south. It did not have a suitable port where it could reach the open seas and trade. The first act of Tsar Peter to reach the open seas was to besiege the Azov fortress. The Azov Castle, which was besieged in 1695, was taken over in 1696. With the Peace Treaty signed in Karlowitz with the Ottoman Empire in 1700, the Azov castle came under Russian rule and a two-year ceasefire was signed with the Ottoman Empire. After this truce, Peter turned to the Baltic countries and defeated the Swedish King at the Battle of Poltova in 1709. After this defeat, the Swedish King took refuge in the Bender Castle, which is on the border of the Ottoman Empire. The Russian army, following the Swedish King, crossed the Ottoman border and caused destruction. The Swedish King's request for asylum in the Ottoman Empire and the encroachments of the Russian army on the border caused a new Ottoman-Russian war. In 1711, the Ottoman Army besieged the Russian camp on the banks of the Prut River. Peter wanted to reach an agreement by submitting a request to negotiate with the Ottoman Empire. Due to Baltacı Mehmet Pasha's distrust of the Janissaries, the request for a meeting was accepted and the Prut Agreement was signed between the parties.

As a result of this agreement, the Azov Castle was again under the control of the Ottoman State. After the Treaty of Prut made by the Ottoman Empire, Tsar Peter directed all his attention first to the northern countries and then to the geography of Iran. Tsar Peter, who besieged the Caspian region in 1722, was in constant contact with the states in the north and the Ottoman and Iranian giants in the south during his stay on the throne of Russia. Tsar Peter, who devoted almost his entire life to making the Russian Empire an active state, died in 1725.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, Persia, Czar Pedro

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
Eserin Muhtevası	4

BİRİNCİ BÖLÜM

I. MOSKOVA KNEZLİĞİ'NİN KURULUŞU

1.1. Moskova Knezliği'nin Kuruluşu ve Yükselişi	8
1.1.1. Kulikova Savaşı	9
1.2. XVI- XVII. Yüzyıllarda Rusya	10
1.2.1. İvan Vasilyeviç (Korkunç İvan) Dönemi (1533-1584).....	10
1.2.2. Fyodor Dönemi (1584-1598)	11
1.3. Romanov Hanedanlığı	12
1.3.1. Mihail Romanov (1613-1645)	12
1.3.2. Aleksey Mihayloviç Dönemi (1645- 1676)	13
1.3.3. I. Petro Dönemi (1682-1725).....	14
1.3.4. I. Petro Dönemi Osmanlı-Rus İlişkileri.....	14
1.3.5. Büyük Kuzey Savaşı ve Poltava Muharebesi.....	15
1.3.6. Prut Savaşı ve 1711 Prut Antlaşması.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

II. ÇAR PEDRO DÖNEMİ OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİNE AİT BİR ANONİM KAYNAĞIN TRANSKRİPSİYONU

2.1. Bab-ı Evvel.....	17
2.2. Bab-ı Sani.....	31
2.3. Bab-ı Salis	42

2.4. Bab-1 Rabi	53
2.5. Bab-1 Hamis	62
2.6. Bab-1 Sadis	76
2.7. Bab-1 Sabi.....	103
2.8. Hatime	117
SONUÇ	125
KAYNAKÇA.....	128
EKLER	130

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AKDITYK	: Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
m.	: Miladî
No	: Numara
Nşr.	: Neşreden
l.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Seri
Sad.	: Sadeleştiren
SD	: Süleyman Demirel Üniversitesi
Terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve sire
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
y.y.	: Yüzyıl

GİRİŞ

18. yüzyıl Rusya'nın siyasal ve askeri gücünü zirveye ulaştırarak, dünya güçleri arasına katılması açısından önemli bir yüzyıldır. Avrupa'nın gelişmesi Rusya'ya göre daha erkendir, ancak kültür ve din açısından Hristiyan olması Rusya'nın Avrupa medeniyetlerine daha çabuk adapte olmasını sağlamıştır. 15. yüzyılda başlayan yenileşme dönüşümü 18. yüzyılda bütün Avrupa'yı sarmıştır. Deniz aşırı bölgelerde kurdukları kolonilere egemen olan Avrupa devletlerinin dünyaya egemen olma vasfı pekişmiştir. Rusya'nın Avrupa'daki bu gelişmeleri takip etmesi 18. yüzyılda başlamış ve 19. yüzyıla sarkmıştır.

Birinci Petro döneminde, Avrupa'daki teknoloji ve zenginliğin Rusya'ya getirilmesi amaçlanmıştır. I. Petro, Rusya'nın modernleşmesi ve batılılaşması yönünde IV. İvan başlayan projeleri sistemli bir şekilde sürdürmüştür. Kardeşinin ölümüyle hâkimiyetini tam manasıyla sağlayan I. Petro, devletini batılılar gibi yeniden düzenlemeye gayret etmiştir. Petro'nun reformları, siyasi, sosyal ve iktisadi düzeni değiştirerek Rus yaşamını tamamen Avrupa'ya benzetmeyi hedefliyordu. Reformların amacı hem Rus halkını kalkındırmak hem de Devleti güçlendirmektir. Bu bağlamda Petro'nun amacı Rusya'yı güçlü bir devlet haline getirmek ve ülkeyi modernleştirmektir. Petro'nun esas amaçlarından biri Batının medeniyet ve tekniğini Rusya'ya getirmektir. Bu nedenle, Rus gençlerini Avrupa ülkelerine göndermiş ve Avrupa'dan da her meslek gurubundan uzmanları Rusya'ya davet etmiştir. Batı Avrupa'ya gönderilen gençler matematik, doğa bilimi, gemi yapımı, denizcilik alanlarında eğitimler aldılar. Gemi inşaatı, maden mühendisliği, yönetim ve benzeri alanlardan yabancı uzman kişilerin yardımıyla Petro, Batı'da yararlı olduğunu gördüğü ve Rusya'da bilinmeyen teknolojiye yatırım yapmıştır. Petro bu şekilde iktisadi, askeri ve idari alanlarda reformlar gerçekleştirerek büyüme yolunda önemli adımlar atmıştır. İmparatorluk yolunda hızla ilerleyen Rusya'nın bu dönemdeki siyaseti "sıcak denizlere inmek" olmuştur. Bu maksatla Rusya, Osmanlı Devleti'ne ait Don Nehri'nin denize döküldüğü yerde bulunan Azak kalesini ele geçirmek için harekete geçti. Karadeniz'in kilidi sayılan Azak'ı 1696'da ele geçiren Rusya bununla yetinmeyerek Dinyaper boyundaki bazı Türk kalelerini de ele geçirdi. Ancak Rusya'nın bu ilerleyişi 1711 Prut seferine kadar sürdü.

Prut Antlaşması ile Azak kalesi Türklere iade edilerek Dinyaper boyundaki Rus kaleleri yıkıldı.

Rusya'nın 1709 yılında İsveç ile yaptığı Poltova Muhaberesinde İsveç Kralı mağlup olmuş ve Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Rusya'nın balkanlardaki Ortodoks halkı Osmanlı aleyhine kışkırtması ve İstanbul Anlaşması'na aykırı bir şekilde Dinyaper ve Azak'ta kaleler inşa etmesinin yanı sıra Kırım ve diğer sınırlara tecavüzde bulunması, Osmanlı Devleti ile Rusya'yı yeniden karşı karşıya getirmiştir. Sadrazamlığa getirilen Baltacı Mehmet Paşa, Tuna'yı geçerek Eflak'a girerken, Osmanlı donanması da Karadeniz'e açıldı. Osmanlı kuvvetleri, Kırım Ordusunun da desteği ile Rus birliklerini Prut Nehri kıyısında çember içine aldılar. Bu durum üzerine Petro, Moskova'ya bir mektup yazarak durumun zorluğunu anlatarak yardım istedi. Daha sonra Çariçe olacak olan Katerina araya girerek Osmanlı Devleti'ne barış teklifinde bulundu. Hem Kırım Hanı, hem de İsveç Kralı saldırıya geçilip Rus ordusunun yok edilmesini savunuyorlardı ancak Baltacı Mehmed Paşa, Petro'nun ordusunun etrafını sarmışken, isyan belirtileri gösteren Yeniçerilere güvenmemesi nedeniyle barışı kabul etmiştir. 22 Temmuz 1711 de taraflar arasında Prut Anlaşması imzalanmıştır.

Prut'da Osmanlılara karşı uğradığı başarısızlığın ardından, sıcak denizlere inme hedefine Karadeniz üzerinden ulaşamayacağını anlayan I. Petro, Kafkasya üzerine yoğunlaşmıştır. Ruların Kafkasya'ya gelmesi, buradaki mevcut durumun gergin bir hal almasına sebep olmuştur. Rusya'nın Kafkasya'ya gelmesinden hoşnut olmayan Osmanlı Devleti, bu coğrafyaya dâhil olabilmek için fırsat kollamıştır. Nitekim Rusya'nın Lezgiler üzerine sefer düzenlemesi ve bunun sonucunda Hacı Davud'un İstanbul'a sığınma talebi, Osmanlı Devleti'nin beklediği fırsatı ayağına getirmiştir. Hacı Davud'un 1722 de Osmanlı Devleti'nin himayesini talep etmesi, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya da Rusya'ya karşı yürütmek istediği siyasete uygun düşüyordu. Bu nedenle Hacı Davud, Şirvan Hanı olarak tayin edildi. Osmanlı Devleti'nin bu hareketi Lezgiler üzerine sefere çıkan Rusya'ya karşı yapılmış diplomatik bir harekettir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın Lezgiler üzerine yapacağı seferin, ülke sınırlarının güvenliğini tehdit edeceğini bildirmek üzere Kapucubaşı Nişli Mehmed Ağa'yı Rusya'ya elçi olarak gönderdi. Taraflar arasında yapılan bu görüşmelerde Rusya, Kafkas seferinin Rus tüccarlarının öldürülmesi ve mallarının yağmalanmasından sonra zararlarının ödenmemesi üzerine gerçekleştiğini ve bu sefer için başka bir maksat

taşımadıklarını bildirdi. Bu görüşmelerde iki taraf da, daha önce imzalanan barış anlaşmasına riayet edilmesi hususunda yeniden karar aldılar. Böylelikle I. Petro, Lezgiler üzerine gitmekten vazgeçmiştir. Nişli Mehmed Ağa'nın, Moskova'da yaptığı görüşmelerden sonra İstanbul'a dönmesiyle beraber Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İran meselesine dair görüşmeler hız kazanmış, ikili görüşmelerden sonra İran'ın elinde bulunan ve büyük bir kısmı Kafkasya'da yer alan topraklar paylaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Lezgi meselesini ileri sürerek durdurduğu Rusya ile uzun müzakerelerden sonra 24 Haziran 1724'de İstanbul'da Rusya ile Osmanlı Devleti arasında, İstanbul Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; Şirvan'daki Lezgiler, Osmanlı himayesine girmişlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Rusya'nın Hazar kıyısında ele geçirdiği toprakları, İran tarafından Rusya'ya verilmiş saydı. Buna mukabil, Rusya, Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'da ve Azerbaycan'daki fetihlerini onayladı. Ayrıca Ordubad, Tebriz, Merend, Meraga, Rumiye, Hoy, Tors, Selmas ile Gence, Berdâ, Karabağ, Nahcivan ve Revan Osmanlı Devleti'nin himayesinde kaldı. Bu anlaşmanın en önemli maddelerinden biri de; Rusya'nın, Osmanlıların elindeki toprakların yine Osmanlılara bırakılması için, İran Şahını ikna etmeye çalışacak olması; buna karşılık, Osmanlıların da, Rusya'nın ele geçirdiği yerlerin Ruslarda kalması konusunda, onlara destek olacağını bildirmesidir.

Sonuç olarak Rusya 1711'de uğradığı Prut yenilgisinden sonra güneye inme siyasetini Karadeniz üzerinden gerçekleştiremeyeceğini anlayınca yönünü Kafkasya'ya çevirmiştir. Hindistan'a kadar olan ticaret yollarının stratejik noktalarına sahip olmaya çabalayan Rusya, bu hedefe erişmek için öncelikle Hazar'ın batı kıyılarını ele geçirme siyaseti izlemiştir. Bunu gerçekleştirmek için Lezgileri bahane göstererek 1722'de çıktığı İran seferinin sonucunda Hazar'ın batı kıyılarında Rus hâkimiyetini sağlamıştır. Ancak Rusya, Kafkasya mücadelesinde Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya müdahalesinde Lezgi meselesinden istifade etmiştir. İki devlet arasında gelip giden elçilerin raporlarına bakıldığında Rusya ve Osmanlı Devleti nezdinde büyük bir diplomasi mücadelesi yaşandığı görülmektedir. Uzun süren müzakereler neticesinde İstanbul Anlaşması imzalanmış ve İran'ın elinde bulunan Kafkasya, iki devlet arasında pay edilmiştir.

1724 İstanbul Anlaşması, Osmanlı Devleti ile savaşa girmeyi göze alamayan Rusya için önemli bir diplomatik başarı olmuştur. Bu anlaşma sayesinde Rusya hedefine ulaşmış, Hazar'ın batı kıyılarının kendisine ait olduğunu kabul ettirmiştir. Bundan sonra Hazar üzerinden ticarete başlayan Rusya ekonomisini giderek genişletmiştir.

Eserin Muhtevası

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde 627 numarayla kayıtlı olan ve Es-Seyyid Ahmed el-Hırsovevî tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilen “Rusya Tarihi” adlı eser, nesih hat ile kaleme alınmıştır. Her sayfada yirmi beş satır olup, okunabilir bir hatla yazılmıştır. Eser yedi fasıl olarak kaleme alınmıştır.

Birinci fasılda Rus Çarı Petro'nun, 1709'da Poltova'da İsveç Kralı Şarl'ı mağlup etmesi ve ardından İsveç sınırına kaleler inşa etmesinden bahsetmektedir. Rusya hem doğuya hem de batıya doğru yayılma politikası izlemektedir ancak Avrupa ülkelerinin, Rusya'nın bu yayılma politikasından haberleri yoktur. Bu fasılda Rusya'nın Karadeniz'de önemli bir limanının olmadığından ve Çar Petro'nun Karadeniz'e hâkim bir limana sahip olma ve sıcak denizlere inme arzusundan bahsedilmektedir. Bu sebeple Petro Azak denizinde bir liman inşa ederek yayılcı politikasını denizler üzerinde devam ettirmek istiyordu. Karadeniz'i kendi tasarrufu altına almak istemesi de buna örnektir. Petro Azak Denizi'ne asker sevk etmiş ve hemen ardından da, İran Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi bunalımlardan yararlanarak İran topraklarını istila etmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı-Rus münasebetlerinde Lezgilerin rolü mühim olmuştur. Ayrıca bu bölümde Petro'nun Osmanlı devleti aleyhinde Avusturya ile anlaşmaya vardığından bahsedilmektedir. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Rusya aleyhinde hareket edecek olursa Avusturya Rusya'yı destekleyecektir. Çar Petro'nun Eflak ve Boğdan ile olan münasebetlerinin yanı sıra İran Devleti sınırındaki faaliyetleri Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşa neden olmuştur. 1711 yılında yapılan Prut Antlaşması ile Azak Kalesi yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçerek Karadeniz'deki Rus nüfuzu kırılmıştır. Ayrıca Rusya'nın Leh ve diğer Hristiyan milletlere karşı olan Slav politikası engellenmiştir. Karadeniz sahilinde ve doğu Avrupa'da istediğini elde edemeyen Rusya, yönünü Kafkaslara ve İran Devleti'ne çevirmiştir

Eserin ikinci faslında ise Çar Petro'nun vefatının ardından halefleri arasındaki ihtilaflardan bahsedilmektedir. Bu dönemde Rusya'nın baskısından bunalan Çerkezler Osmanlı Devleti'nden yardım istemişleridir. Yine aynı şekilde Rus baskısına dayanamayan Kalmuklar Çin Devleti'ne iltica etmişlerdir. Gürcistan ahalisi ise İran hâkimiyeti altında kalmaya devam etmiş ve bir ara Osmanlı Devletine tabii olmuşlardır. Bu gelişmelerin ardından 1769'da Osmanlı-Rus savaşı olmuştur. Osmanlı Devleti bu savaştan hayli zarar görmüş ve 1774 senesinde Küçük Kaynarca muahedesi yapılmıştır. Bu muahedenin şartları Osmanlı Devleti açısından çok ağır olmuştur.

Üçüncü faslında, Küçük Kaynarca Muahedesinde yer alan Kırım ile alakalı maddelerin Osmanlı Devleti açısından nasıl sonuçlar doğurduğundan bahsedilmiştir. Nitekim bu dönemde Rusya Kırım Hanlığının üzerinde baskı kurmaya başlamış ve Kırım Hanlığı Rusya tarafından Şahin Giray Han'a ihtar olunmuştur. 1783 senesinde ise Kırım Denizi zapt edilmiş ve Kırım ahalisi Rusya İmparatoriçesine biat etmeye zorlanmıştır. 1783 yılında Gürcistan hükümeti ile Rusya Devleti arasında anlaşmalar olmuştur. Rusya bu anlaşmalarla Gürcistan hükümetinin Rusya hâkimiyetini tanımamasını taahhüt etmesini istemiştir. İmirte Beğ buna karşı çıksa da Osmanlı Devleti'ne karşı olan tutumunu değiştirerek kraliçeye itaat etmiştir. Rusya'nın asıl amacı Osmanlı Devleti'ni bertaraf ederek Akdeniz'e inmektir. Bu amaç uğrunda Gürcistan'ı tamamen kontrol altına almak ve Lehistan'ın içinde bulunduğu durumdan faydalanarak bu toprakları hâkimiyeti altına almak istiyordu. Rusya ve Osmanlı Devletleri arasında yapılan savaşı İngiltere ve Prusya Devletleri nezdinde yapılan anlaşma sona erdirmiştir. Bu anlaşma ile Kaynarca Antlaşması'nın aynı şekilde devam edeceği kabul edilmiş, sınırlar tekrar değişmiştir.

Eserin dört ve beşinci bölümlerinde Rusya ve İran münasebetlerinden bahsedilmektedir. Gürcistan 1783'de Rusya'ya biat etmiş ancak ardından İran ile münasebetlerde bulunmuştur. Bu yakınlaşmayı öğrenen Katerina İran'a harp ilan etmiş ve Derben kalesini kuşatmıştır. Bu savaştan İran Devleti zararlı çıkmıştır. Gürcistan, İran, Bakü ve Dağıstan durumu Rusya'nın inisiyatifine bırakılmıştır. Bu sırada Katerina vefat etmiş yerine Pavel geçmiştir. Ayrıca İran'da Nadir Şah'ın ölümü üzerine yerine Ağa Mahmut geçmiştir. Gürcistan vilayeti bu dönemde Rusya'ya vergi vermeye devam etmiş ve bu verginin bir kısmı nakit bir kısmı da halk ve köylüler tarafından karşılamıştır. Bu dönemde Rusya "ehl-i İslam'a" zulüm etmiş ve bazı Çerkezler idam

edilmiştir. Bunun intikamını almak isteyen bazı Çerkez gurupları ise Rus muhafızlarını idam etmişlerdir. Rusya Devleti, Gürcistan vilayeti ve Çerkez hareketlerini bahane ederek yine bu iki topluluk üzerinden İran Devleti sınırlarını gasp etmeye devam etmiştir.

Altıncı fasılda Fransız ihtilalinden başlayarak, Fransa, İngiltere, İran ve Osmanlı ilişkilerinden bahsedilmiştir. Ayrıca Rus- Osmanlı savaşlarından ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devletine karşı isyan etmesinden uzun uzun bahsedilmiştir. "Bonapart'ın Prusya Devletini talan ettiği sırada Rus-Osmanlı harbi başlamıştır. Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki faaliyetleri ve burayı işgal etmesi savaşın çıkmasına neden olmuştur." Savaşın sona ermesi için Rusya tarafından Osmanlıya teklif olunan şartlar, İngiltere tarafından zorla kabul ettirilmeye çalışılmıştır. 1807 yılında Fransa ve Rusya arasında Tilsit anlaşması imzalanmıştır. Ardından 1812 yılında Rusya ile Osmanlı Devletleri arasında Bükreş Antlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaların ardından Fransa Devleti İspanya'ya müdahale etmeye başlayınca İngiltere Portekiz'e asker çıkarmıştır. Ayrıca bu bölümde 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşmasından da bahsedilmiştir. Bu fasılda Rusya'nın Petro zamanından beri amacının Akdeniz'e inmek olduğu ve bu amaçla da Karadeniz'deki boğazları ele geçirmeyi hedeflediği tekrar belirtilmiştir. Ayrıca Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya, Yunan isyanını bastırması sonrası vaat edilen toprakların verilmemesi ve ardından Mısır valisinin Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesinden bahsedilmiştir. Osmanlı devleti ile Mehmet Ali Paşa arasındaki savaşa Avrupa devletleri müdahale etmiş özellikle İngiltere büyük rol oynamıştır.

Altıncı fasılda Rusya ile İran arasında yapılan Türkmençayı anlaşmasından da bahsedilmektedir. İran'ın yenilgisi ile sonuçlanan Rus-İran savaşı sonucu imzalanan anlaşmaya göre Revan, Nahcivan ve Taliş Hanlıkları Rus hâkimiyetine verilmiştir.

Yedinci fasılda ise Rusya'nın Baltık ülkeleri, İran ve Osmanlı Devletlerinin sınırlarını gasp ettiğinden bahsetmektedir. Ayrıca bu dönemde İngiltere ve İran arasında ticaret yapılmaktadır. Rusya ticari anlamda İngiltere'ye rakiptir. Bu rekabet neticesinde Rusya, İngiltere'nin İran ile olan ticaretine dâhil olmak istemiştir. Burada İngiltere'nin Hindistan ticaretinden de bahsedilmektedir. "İngiltere, ticari çıkarlarından dolayı Hindistan'daki hükümeti feshetmek istiyordu. Rusya İngiltere'nin Hindistan üzerindeki

bu hesabına sessiz kalmayarak İnan'ı İngiltere'ye karşı savaşıa zorlamıştır. Rusya, Hindistan ticaretinde etkili olmak için İnan ve Afganistan'a hâkim olmuş ancak Hindistan'a vasıl olamamıştır.”

BİRİNCİ BÖLÜM

I. MOSKOVA KNEZLİĞİ'NİN KURULUŞU

1.1. Moskova Knezliği'nin Kuruluşu ve Yükselişi

Moskova, XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerleşim yeri olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Vakayinamelerde Moskova adına ilk defa 1147 yılında rastlanmaktadır. Moskova Knezliği'nin ilk Knezi Daniel Aleksandroviç'dir. Moskova Knezleri ve Rus Çarları bu sülaleden türemişlerdir. Rus Knezlikleri Moskova Knezliği'nin hâkimiyetini tanıyarak tek bir devlet halinde birleştiler. Sonuç olarak bugünkü Rusya'nın temelleri atılmış oldu¹. Daniel ve oğlu Yuri döneminde Moskova Knezliği'nin sınırları genişlemeye başlamıştır. 1301 yılında Kolomna iki yıl sonra ise Mojaisk şehirleri ele geçirilmiştir.

Yuri zamanında Moskova ve diğer Knezlikler arasında mücadeleler başlamıştır. Özbek hanının kız kardeşi ile evlenen Yuri, Han'ın desteği ile Büyük Knez unvanına sahip olmuştur. Büyük Knez unvanını taşıyan Tver Knezi, Yuri'nin Büyük Knez unvanını kabul etmemiş ve aralarında 'Knezlik' için savaş başlamıştır. Bu savaşta Yuri mağlup olunca Büyük Knez olma amacına ulaşamamış ve Büyük Knez unvanı Mihail'in oğlu Dimitri'ye verilmiştir.²

Mihail'in ölümünden sonra Moskova'nın Büyük Knezi 1325-1340 yılları arasında İvan Kalita olmuştur. İvan Kalita diğer Knezler gibi Büyük Knez olmak için Altın Orda Hanlarının desteğini alarak hükümdarlığını ilan etmiştir. Tver'de Moğollara karşı bir isyan başlayınca İvan Kalita Moğol kuvvetleriyle birlikte Tver'e müdahale ederek isyanı bastırır. Bu olaydaki sadakatinden sonra Büyük Knezlik Moskova Knezlerine verilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu olaydan sonra, Moğollara vergi toplama ve gönderme hakkı Moskova Knezlerine verilmiştir.³

Moskova Knezliğinin siyasi açıdan diğer Knezlikler arasında önemi arttığı gibi sosyal ve dini anlamda da Rusya'nın merkezi konumuna gelmiştir. Almanlar, Lehler ve

¹ Nimet Akdes Kurat, Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s.89

² Akdes Nimet Kurat, a.g.e, s.90

³ İlyas Topsakal, Rusya Tarihi, İstanbul, 2010, s.64

bazı Moğol Tatarlar ile birlikte diğer bölgelerden büyük göç dalgaları Moskova Knezliği'ne gelmeye başlamıştır.⁴

İvan Kalita dönemi, Moskova Knezliği'nin siyasi açıdan büyümesi ve diğer Knezlikler üzerinde hâkimiyet kurması açısından önem arz etmektedir. Özellikle Özbek Han ile yapılan ittifak, Moskova Knezliği'ni Rus topraklarının yegâne gücü haline getirmiştir 1341 yılında İvan Kalita'nın ölümüyle yerine oğlu Simeon Gordiy geçmiştir. Babasının politikalarını sürdüren Simeon Gordiy döneminde de Moskova Knezliği kendi topraklarında kararlı ve sert bir yönetim göstermiştir.⁵ Simon Gordiy'in ölümünden sonra yerine kardeşi İvan Krasniy (1353-1359) geçmiştir. Altın Orda'ya bağımlı bir tutum sergileyen İvan Krasniy oldukça pasif bir politika yürütmüştür.⁶ Babası İvan Krasniy'in ölümünden sonra, 9 yaşındaki Dimitri Donskoy Moskova Knezliği'nin başına geçmiştir.

Knez Dimitriy Donskoy zamanında Moskova'nın önemi daha da artmıştır. 1350-1360 yıllar arasında Altın Orda'da yaşanan taht kavgaları Altın Orda Devleti'nin zayıflamasına neden olmuştu. Altın Orda Devleti'nin zayıflığından yararlanmak isteyen Knez Dimitriy artık Moskova'nın Altın Orda'ya vergi ödemeyeceğini ilan etti. Bu durum üzerinde Altın Orda'da iktidar mücadelesinde bulunan Mirza Mamay, Moskova'nın tavrını fırsat bilmiş ve Moskova Knezliği'ne savaş ilan etmiştir. Ancak Mamay ordusu yılında Kulikova savaşında yenilgiye uğrayacaktır.⁷

1.1.1. Kulikova Savaşı

Temmuz 1380'de Don ile Nepryadva nehirleri arasında yaralan Klikovskaya da Mamay'ın ordusu karargâh kurmuştu. Mamay burada Yagaylo ile birleşmeyi planlıyordu. Ancak Mamay'ın planları gerçekleşmedi. Yagaylo'nun iki kardeşi kendisine karşı isyan etmiş ve Moskova'yı desteklemek için kendi birlikleriyle Moskova ordusuna katılmışlardı. Yagaylo'nun iki kardeşinin tavsiyesi üzerine Moskova ordusu Mamay'ın Yagaylo ile birleşmesini engellemek için Don Nehri'ni geçtiler ve burada, Rus ordusu Mamay'ın ordusuyla karşı karşıya geldi. 8 Eylül 1380 yılında vuku

⁴ İ. A. Monahova, Osnavaniye Russkogo Gosudartsva, Dzdatelstvo Mir Knigi, Moskova, 2007, s.10

⁵ N. G. Ustryalov, Russkaya İstoriya, Çast 1, Tipografia Ekspediçii Zagotovleniya Bumag, Petersburg, 1839, s.250

⁶ Monahova, a.g.e., s.67

⁷ Akdes Nimet Kurat , a.g.e., s.95

bulan karşılaşmada, sabah saatlerinde Mamay'ın ordusu üstün gelmişti ancak Mamay bu fırsatı değerlendirememiştir. Knez, savaşa yeni bir birlik katıp Mamay'ın üzerine hücum etti. Mamay Mirza'nın paralı askerleri Rus ordusuna yeni güçlerin katıldığını zannederek kaçmaya başladılar. Rus ordusu büyük kayıplar verdikleri için düşmanı fazla takip edemediler. Tarafların verdikleri kayıplara dair kesin bilgilerin olmadığı bu muharebede Rusların birçok Knez ve boyarlarını kaybettikleri ve cesetlerin nehrin on kilometre ötesinden görüldüğü Rus kroniklerinde kaydedilmiştir. Bu zaferden sonra Knez Dimitriy'e "Donskoy" unvanı verilmiştir.⁸ Kulikovo zaferi, Moskova Knezliği'nin bağımsız bir devlet olma yolunda attığı ilk ve önemli bir adımdır.

1.2. XVI- XVII. Yüzyıllarda Rusya

1.2.1. İvan Vasilyeviç (Korkunç İvan) Dönemi (1533-1584)

IV. İvan iktidara geldiğinde Rusya için önemli reformlar yapmıştır. Bunların ilki 1549 yılında din adamları ve boyardan oluşan bir meclisin kurulmasıdır. Bu meclisin görevi Çar'a önemli konularda yol göstermek ve danışmanlık yapmaktır. IV. İvan'ın diğer bir reformu da, 1550 yılında çıkardığı kanunname ile topluma hukuki anlamda yeni bir düzen kazandırmayı amaçlamasıdır. Ayrıca idari anlamda merkezi hükûmetin işlevini kuvvetlendirmek daha hızlı hareket kabiliyeti kazandırmak için dışişleri, savaş ve tarım bakanlıklarını kurarak yeni bir sistem denemeye karar vermiştir.⁹ Aslında III. İvan döneminde bir kanunname çıkartılmıştı. IV. İvan döneminde ise kanunlar bir araya getirilerek yeni bir kanunname yapılmış ve buna 'Çar Kanunnamesi' adı verilmiştir.

IV. İvan döneminde Rus devleti yönünü batıya ve doğuya çevirerek genişlemesini sürdürmüştür. İlk olarak Baltık denizi üzerinden geçen ticaret yolunu kontrol altına almak amacıyla Livoniya Devleti'ni ortadan kaldırmak istiyordu. Ancak Livoniya, komşuları İsveç, Danimarka, Polonya ve Litvanya gibi ülkelerle destekleniyordu. Bütün risklere rağmen İvan 1558'de Livonya üzerine yürüdü ve Narva'yı ele geçirerek onları anlaşma imzalamaya zorlamıştır. Livonya aynı zamanda Polonya'nın koruması altındaydı bu yüzden İsveç ve Polonya da Rusya'ya karşı savaş açmışlardır.¹⁰ IV. İvan'ın Polonya'ya yönelik askeri seferleri başarısız olmuştur. Ancak Rusya'nın Avrupa

⁸ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.95-96

⁹ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.108

¹⁰ George Vernadsky, Rusya Tarihi, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019, s.137

ile olan ticari, siyasi ve kültürel bağlantılarının genişlemesine de yardımcı olmuştur. İvan 1578'e kadar devam eden Livoniya savaşlarından hiçbir şey elde edememiştir. IV. İvan'ın doğuya düzenlediği seferler batıya oranla daha başarılı olmuştur. Kazan Hanlığı'nın zayıflaması bu başarıda önemli bir etken olmuştur. IV. İvan'ın ordusu 1552'de Kazan'ı ve 1554'te Astrahan'ı ele geçirdi. Daha sonra da Sibir Hanlığı istila edildi. Ruslar kısa sürede Sibir topraklarını ele geçirerek büyük bir yerleşim stratejisi geliştirmişlerdir.

Kazan ve Astarhan hanlıklarının Rus istilasına uğraması ve Müslümanların katledilmesi Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiştir. Rusların bu genişlemesini önleme görevi ise Kırım hanlarına verilmiştir. Bu nedenle Kırım Hanı Moskova'yı iki defa kuşatmıştır. Ruslar her defasında Kırım süvarilerine karşı gelememiş ve geri çekilerek güçlerini muhafaza etmişlerdir. Rusların bu bölgedeki nüfuzlarını kırmak ve engellemek için yapılan en önemli proje, 1568 yılında Sokullu Mehmet Paşa'nın ileri sürdüğü Don ile İdil Nehirlerini birleştirme düşüncesidir. Böylece askeri lojistiğin her türlü malzemesi ve insan gücü zamanında Kazan ve Astarhan hatta Türkistan'daki Müslümanlara ulaşacak ve Moskova ile Rus şehirleri baskı altında tutulacaktı. Ancak bu büyük proje yerel güçlerin önemsememesi yüzünden başarılı olamamıştır.¹¹

1.2.2. Fyodor Dönemi (1584-1598)

IV. İvan'ın ölümünden sonra Rusya Tahtına oğlu Fyodor geçmiştir. Güçlü bir hükümdar olamayan Fyodor döneminde Rusya'nın asıl yöneticisi IV. İvan'ın güvenini kazanmayı başarmış olan Boris Godunov olmuştur. Boris Godunov 1578'e kadar Fyodor'un yanında onun sağ kolu olarak bu tarihten 1605'e kadar ise Çar olarak Rusya'yı yönetmiştir. 1591 yılında İvan'ın küçük oğlu Dimitriy ve 1598 de İvan'ın İkinci oğlu Fyodor'un ölümleriyle de yaklaşık 700 yıldır Rusya'yı yöneten Rurik Hanedanlığı sona ermiştir.¹²

¹¹ N. M. Karazmin, İstoria Gosudartva Rossiyskogo, Prosveşine, 1815, s.65

¹² Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.175

1.3. Romanov Hanedanlığı

1.3.1. Mihail Romanov (1613-1645)

Mihail Federoviç'in, 2 Mayıs 1613 tarihinde, taç giymesiyle Romanovlar sülâlesinin hâkimiyeti başlamıştır.¹³ Mihail'in tahta çıkmasıyla Rusya'yı 300 yıl yönetecek olan Romanov Hanedanlığı da kurulmuş oldu. Mihail ilk iş olarak, Moskova'nın kaybolan otoritesini tesis etmeye çalıştı ve bu konuda oldukça başarılı oldu. 1618 yılında babası Patrik Filoret, Polonya esaretinden kurtulup Moskova'ya dönene kadar, Mihail iç ve dış politikasını boylara danışarak yürütmüştür. Patrik Filoret Moskova'ya dönünce devletin iç ve dış politikasını kontrolü altına alarak meclis ve boyların devlet üzerindeki etkinliğini kırmayı başarmıştır. Mihail döneminde yapılan idari ve ekonomik reformların sayesinde Rusya siyasi krizinden çıkmış ve merkezi gücünü artırmıştır. Ayrıca bu dönemde orduya yeni birlikler eklenmiş ve bu birliklerin eğitimi için yabancı subaylar getirilmiştir.¹⁴

Polonya prensi Vladislav, Mihail'i Rusya'nın çarı olarak tanımak istememişti. Bu nedenle 1617 yılında Rusya'ya sefer düzenlemiştir. Ancak bu savaşta yenilgiye uğramıştır. Savaştan sonra 1618'de iki ülke barış antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmanın maddelerinden biri Smolensk ve Çernigiv şehirlerinin Lehistan-Litvanya prensliğine verilmesiydi. Rus devleti çok geçmeden yeniden savaşa hazırlanarak kaybettiği şehirleri geri almak için 1632 yılında Lehistan-Litvanya Birliği'ne savaş açmıştır. Savaş yaklaşık iki yıl sürmüş, neticede iki ülke bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre, Serpeysk şehri Rusya'ya bırakıldı. Polonya kralı Vladislav, Moskova tahtı üzerindeki haklardan vazgeçerek Mihail Romanov'u çar olarak tanıdı. Ayrıca Mihail Rus Çarlığı ile İsveç İmparatorluğu arasındaki savaşı da sona erdirerek Stolbovo barış antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma ile Novgorod, Staraya, Ladoga, Gdov şehirleri Rusya'ya geri verilmiş, İvangorod, Yam, Koporye şehirleri ise İsveç'in himayesine girmiştir. Sıkıntılı yıllar olarak bilinen bu süreçte Baltık Denizi'ne çıkış kapısı olan bölgenin kaybedilmesi Rusya'nın ticaret ve ekonomisine büyük zararlar vermiştir.¹⁵

¹³ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.213

¹⁴ İlyas Topsakal, Rusya Tarihi, İstanbul, 2010, s.87

¹⁵ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.216

1.3.2. Aleksey Mihayloviç Dönemi (1645- 1676)

Mihail'in ölümünden sonra oğlu Aleksey Çar olarak yerine geçmiştir. On altı yaşında Rus çarı olan Aleksey'in hükümdarlığının ilk yıllarında devlet işleri eniştesi Boris Morozov tarafından yönetiliyordu. Morozov ilk olarak devletin bozulan maliyesini düzenlemek ve gelirleri artırmak için yeni vergiler uygulamıştır. Ancak bu tedbirler malların fiyatlarını kontrolsüz bir şekilde artmasına neden oldu. Bu durum halkı karaborsaya teşvik etti. Bunun sonucunda bunalan orta sınıf halk ile boyarlar ayaklandı. Bu ayaklanma Rus tarihinde tuz isyanı olarak geçmiştir. 1649 Yılında Aleksey isyancıların istekleri doğrultusunda Danışma meclisini toplayarak yeni kanunlar çıkarmıştır.¹⁶ Bu kanunlar 25 bölüm ve 967 maddeden oluşmaktaydı. Bu kanunlara göre; Devlete karşı gelmenin cezası ölümdür. Devlete karşı gelenler ve isyanlara katılıp adam öldürenler idam edilerek cezalandırılacaktır. Kanun ayrıca boyarların hayatını ve mülklerini emniyet altına alarak onlara tecavüz edenleri de ölümlerle cezalandırmayı içeriyordu. Ayrıca ordudan kaçanlar ağır şekilde cezalandırılıyordu. Bununla birlikte köylülerin toprakları terk ederek taşınmalarına izin verilmiyordu. Köyden kaçanlar geri getirilerek ağır cezalara çarptırılıyordu. Böylece kanun, serfliği resmi ve yasal hale getirmiş oluyordu.¹⁷

Aleksey'in reformları sadece hukuk ve askeri alanda olmamıştır. Ortodoks kilise ve metinlerinde de çok köklü reformları yapmıştır. Rus kilisesinde Rum örf adetleri görülmekteydi. Ayrıca Rum kilisesinden tercümeyle gelen ibadet ve ritüellerin Rus kimliğine ve kültürüne girerken değiştiği malumdur. Aleksey döneminde Moskova Patriği Nikon, Rus Ortodoks kilisesinin bütün metin ve ayinlerini yeniden eski metinlere uygun örf ve adetleri de gözeterek büyük bir reform başlatmıştır. Böylece diğer Slav halklar ve eski metinlerle birleşik bir ritüel ve metin birliği sağlanacak bu metinler aynı zamanda Rus geleneğine uygun biçimde hazırlanacaktı. Nikon'un uyguladığı yeniliklerden hoşlanmayan ve bunların yanlış olduğunu iddia eden kuvvetli bir ruhaniler zümresi vardı. Gelenekselciler yapılan yenilikleri benimsemeyerek Nikon'a ve kiliseye karşı gelmiştir. Ancak Aleksey, yeni kiliseye karşı olan bu grubu Sibirya'ya sürgüne göndererek reformları uygulamıştır.¹⁸

¹⁶ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.220

¹⁷ Kezban Acar, Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine Rusya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.127

¹⁸ M. N. Zuyev, a.g.e., s.70

1.3.3. I. Petro Dönemi (1682-1725)

Çar Aleksey Mihayloviç'in ilk evliliğinden olan oğlu Fyodor, 1676'da babasının ölümünden sonra Rus Çarı olmuş ve 1682'de ölmüştür. Ölümünden sonra "Yüksek Konsül" Fyodor'un 16 yaşındaki kardeşi İvan'ın değil, 9 yaşındaki Petro'nun tahta çıkmasını uygun bulmuştur.¹⁹Petro'nun saltanatının kesin başlangıcının çeşitli tarihleri bulunmaktadır. Petro, 1682 Yılında çocuk yaşta çar ilan edilmiştir.²⁰ Ardından, kendisinden büyük ama sağlıklı olmayan İvan ile eş-çar olmuştur.

I. Petro 1694-96 yılları arasında çarlığı annesinin koruması altında kardeşi V. İvan ile birlikte yürütmüştür. 1696'da kardeşi V. İvan ölünce tüm otoriteyi tek başına almış ve takip eden 29 yıl boyunca Rusya tarihinde ilk sistemli modernleşme ve batılılaşma hareketlerine imza atmıştır.²¹

1.3.4. I. Petro Dönemi Osmanlı-Rus İlişkileri

I. Petro yaptığı reformlarla ve izlediği siyasetle Rusya'yı Avrupa başta olmak üzere dünya sahnesinde saygın bir yere getirmek istiyordu. Ancak Rusya'nın kuzeyinde buzlarla kaplı denizler, güneyinde ise büyük ve güçlü Türk devleti Osmanlı vardı. Rusların ürünlerinin dünyaya pazarlanmasının imkânı yoktu. Petro, ticaret için limanlara sahip olmak gerektiğini, bunun için de sıcak denizlere inmenin şart olduğunu biliyordu. Bu nedenle ilk olarak, gerek Osmanlı Devleti gerekse Karadeniz'in kontrolü açısından çok önemli bir konuma sahip olan Azak kalesini almaya niyetlenmiştir. Petro, 1695 yılında ani bir baskınla kaleyi almayı denemiş, ancak deniz kuvvetlerinden yoksun olduğu için geri çekilmek zorunda kalmıştır. Petro donama eksikliğini gidermek için Don kıyısındaki Voronej'e büyük bir tersane inşa etmiştir. Burada o zamana kadar Karadeniz'de bulunmayan büyük gemiler yaptırarak kaleye tekrar saldırdı. 6 Ağustos 1696'te kaleyi teslim almıştır ve Rusya ilk defa Karadeniz'e ulaşmıştır.²² Böylece Ruslar, önemini çok önceden fark ettikleri deniz ticareti için doğrudan bir üs kazanmış olmuşlardır.²³ Osmanlı Devleti'nin 1699 yılında Karlofça Anlaşması'nı²⁴ imzalamasını

¹⁹ Kezban Acar, a.g.e., s.142

²⁰ N.V.Rıasanovsky, M.D. Steinberg, Rusya Tarih, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2011, s.222

²¹ Kezban Acar, a.g.e., s.142

²² Haluk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s.48

²³ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, S.2, Sonbahar 2016, s.5

²⁴ Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", DİA, XXIV, S.504

fırsat bilen Rusya harekete geçerek bu anlaşmadan faydalanmak istemiştir. Buna müteakip Temmuz 1700 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ilk karşılıklı anlaşmadır.²⁵ Rusya İstanbul Anlaşması ile Azak gibi önemli bir kaleyi elinde tutarak başarılı olmuştur.²⁶

1.3.5. Büyük Kuzey Savaşı ve Poltava Muharebesi

I. Petro, Osmanlı İmparatorluğu ile 1700 İstanbul Anlaşmasını imzaladıktan sonra, yönünü kuzeybatısında bulunan Baltık denizi kıyılarına çevirmiştir. I. Petro'nun buradaki amacı Karadeniz sahillerinde olduğu gibi Baltık denizi kıyılarında da söz sahibi olarak, iki taraftan da Rusya'yı dünya ülkelerine açmak istemesidir. Bu arzusunu gerçekleştirebilmek için Kuzey İttifakı'nı²⁷ kurarak İsveç'e savaş açmıştır ancak bu savaşta başarılı olamamıştır. 1708 yılında İsveç Kralı Şarl yeniden Rusya'ya saldırmıştır. Şarl, 1709 yılında büyük bir stratejik öneme sahip olan Poltova Kalesi'ni kuşatmıştır. Ancak İsveç Kralı Poltova Muhaberesinde I. Petro'ya yenilmiş ve yaralı olarak maiyetiyle birlikte Osmanlı toprakları yakınındaki Bender Kalesi'ne sığınmıştır. İsveç Kralı'nı takip eden Rus ordusunun Osmanlı sınırını geçerek tahribatta bulunması ile başlayan gelişmeler ve Kral tarafından İstanbul'a gönderilen yardım çağrılı mektuplar Osmanlıların da savaşa dâhil olmasına neden olmuştur.²⁸

1.3.6. Prut Savaşı ve 1711 Prut Antlaşması

İsveç Kralı'nı takip eden Rus ordusunun Osmanlı sınırını geçerek tahribatta bulunması ile başlayan gelişmeler ve İsveç Kralı Şarl'ın Bender Kalesi'nden Osmanlı Devleti'ne gönderdiği yardım mektuplarının da etkisiyle Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etmiştir.²⁹ 1711 yılında Baltacı Mehmet Paşa kumandanlığında Osmanlı ordusu I. Petro'nun ordusunu Prut'ta ablukaya almıştır. Baltacı Mehmet Paşa, Rus ordusunu Prut Nehri'ne sıkıştırarak avantajlı bir konuma gelmiş iken, Petro'nun

²⁵ İlber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491–1992, TTK Yay., Ankara 1992, s.127.

²⁶ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s.15.

²⁷ Kuzey İttifakı'na dâhil olan ülkeler (Rusya, Prusya, Danimarka, Norveç, Lehistan) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Yüksel, Kuzey Savaşları Sırasında Rusya'nın Karadeniz'e Yönelik Faaliyetleri, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2012, C. 31, S.52

²⁸ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.258-259

²⁹ Akdes Nimet Kurat, Prut Seferi Ve Barışı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1951, s.68

anlaşma teklifini kabul etmesi ile savaş sona ermiş ve 21 Temmuz 1711’de Prut Anlaşması imzalanmıştır.³⁰ Prut Anlaşması’na göre, daha önce Rusya’nın elinde bulunan Azak Kalesi, Osmanlı Devleti’ne iade edilmiştir. Ayrıca Rusya’nın hudutta yaptırdığı bütün kaleler imha edilecek, Ruslar Lehistan’a ve Kırım’a bağlı Kazaklara müdahale etmeyecekti. Rusya İstanbul’da Rus elçisi bulundurmayacak, esirler Osmanlı Devleti’ne iade edilecek ve Kırım Hanı’na eskisi gibi yıllık vergi verilecekti.³¹ Prut Anlaşması askeri anlamda Türklerin hala güçlü olduğunun resmi belgesi olarak düşünülebilir. Ruslar açısından da bu anlaşma diplomasi alanında önemli bir başarıdır.³²

³⁰ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.492

³¹ Süleyman Kocabaş, Tarihte Türk-Rus Mücadelesi, Vatan Yayınları, İstanbul, 1989, s.86

³² Mehmet Saray, Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1998, s.59

İKİNCİ BÖLÜM

II. ÇAR PEDRO DÖNEMİ OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİNE AİT BİR ANONİM KAYNAĞIN TRANSKRİPSİYONU

2.1. Bab-ı Evvel

Malum ola ki Rusya İmparatoru Deli Petro İsveç Kırallı On İkinci Karl üzerine Poltava nam mahalde galip olduğu tarihten on bir sene sonra nehr-i Etil ile nehr-i Ton mabeyninde ol tarihte vaki olan Rusya Devleti'nin serhaddini kendisine tabi olmayan tavaif-i cenûbiyenin taadiyat ve nehb ü garetlerinden muhafaza zımnında serhadd-i mezkûrun tûlünce bir sıra palanka ve kale tertip ve bina etmiş olup el-hâletü hâzihi Rusya Devleti'nin ol canibde serhaddi Aras nehri üzerinde matrûh ve müesses olmakla tarihi mezkûreden bed' ile işbu günümüze gelinceye kadar devleti mersûmenin arazisi İran tarafına doğru yedi yüz mil mesafesi miktarı ileri götürülmüş olduğu aşikârdır Bâlâda zikrolunan tarihten beri Rusya Devleti Avrupa kıtasında Finlandiya ve İngiriya ve Estonya ve Liyovina ve Korland ve Litovanya ülkelerini ve Leh Devleti'nin ekser mahallerini ve Ukrayna denilen Kazak ve Tatar kırlarını ve Kırım ceziyesini ve Bucak ülkesini ve diğer nice kaza ve eyalâti kendi kabza-i tasarrufuna dâhil etmiş olup bunca vâsi mahalleri zapt ve teshîr ederken diğer canipten yani Çerkez ve Gürcistan canibinden Fransa veyahut İspanya Devleti arazisi kadar vâsi ülkelerin nez ve fethine devlet-i mersûmenin nice muktedir³³ // 1 // olduğu meselesini tetkik ve tefahhus etmek keyfiyeti umumen Tevarih-i düvel ilmüne meşgul olunan zevata bile lazım ve mühim bulunmuş ise de Rusya Devleti'nin Asya kıtasında vech-i mezkûr üzere kesb-i vüs'at ve izdiyâd etmesinin netâic-i politikası ne olacağı ve bir de Avrupa devletlerinden düvel-i sairenin gerek malumları olmayarak ve gerek vazifeleri edinmeyerek Rusya Devleti'nin tuttuğu yol ve mesleki teftiş taharri edip ol mesleğin nihayeti hangi maksada vasıl olacağı mesailine nazar olunur ise madde-i mezkûrenin tetkik ve tefahhusu keyfiyeti kat

³³ Mütercim der ki, işbu bab ol Rusya İmparatoru Deli Petro'nun Devlet-i Osmaniye ve İran Devleti aleyhinde mübaşir olduğu esferin ve Afgan taifesi tuğyanında İran Devleti aleyhinde mürekkep olduğu evza hainesinin ve Rusya Devleti Karadeniz'de ve Çerkez'de ol sefine peyda etmesinin ahval ve keyfiyetine mebnidir. Mütercim der ki, zikrolunan İsveç Kralı Demirbaş lakabıyla meşhur olan Poltava üzerine Devlet-i Osmaniye ve Rusya Devletlerinin hudud u kadimeleri müteallik olduğu mahalden şark cihetine doğru takriben kırk saat mesafesinde vaki olan muharebe dahi 1221 hicriyesinde vuku bulmuştur. Akabinde müşarüniyleh İsveç Kralı memalik-i Devlet-i Osmaniye'ye firar etmiştir.

ender kat elzem ve ehem olduğu müsteabandır. Rusya Devleti'nin düvel-i Avrupa ile vaki olan muamelat-ı politikasının suret-i hakikiyesi nikâb-ı tahtında mestur olup kerâhet-i manzarı nev'â ketm ve ihfâ olunmuş ise de Asya kıtasında bulunan devletler ile câygîr olan âmâl ve tedabiri asla mütenekkir heyete konulmayarak hemen açıktan açığa işini yürütmeye sa'y edegelmiştir. Müşarünileyh Deli Petro Rusya Devleti'nin taht-ı Kraliyetine 1689 sene-i Miladiyesinde ik'âd olundukda Bahr-i Ebyaz'da kâin Archangel Mersasından başka devlet-i mersûmenin hiçbir denizde limanı yoktu. Müşarünileyhin dirayet ve fetânet-i zatiyesi ve Avrupa ahalisinden bazı kimesne ile ülfet ve musahabeti semeresi olmak üzere ticaret-i hariciyenin ne derece ehem ve elzem bir keyfiyet olduğu malum ve münfehimi olup Hindistan ülkesinde ticareti dahi eskiden beri her kangı devletin yedinde bulduysa da ol devletin bais-i serveti olmuş olduğu mevadd-ı müsellemeden add ve itibar olunagelmekle ol vaktin adem-i malumatı sahihası iktizasınca ticaret-i şarkiyeye lakab-ı umumiyesiyle mülekkab olan ticaret-i külliye'nin hiç olmasa bir cüz'ünü eski yoluna iade etmek ümniyesiyle³⁴ // 2 // müşarünileyh Deli Petro 1695 tarihinde Azak denizinde kendi devleti için bir liman peyda etmek sadedinde ol tarafa sevk-i asker etti ve kezâlik Taygan Mersası Rusya Devleti'nin vasıta-i temevvülü olacağı me'mul bulunan işbu ticaret-i cedidenin merkezi kılınmak nazarı ile bakılmakla Voronuç nam mahalde bina ve Ton suyu üzerinden imrar ile Azak denizine ilkâ olunan iki kıta küçük tekne dahi müşarünileyhin mesai-i bahriyesinin semere-i ûlâsı olduğu mevadd-ı malumedendir. Ba'de müşarünileyh Deli Petro Avrupa devletleri ziyaret ve seyahatine gidip ticaret-i garbiyenin dahi ticaret-i şarkiyeden kâr ve fayda cihetiyle ednâ olmadığını anlamakla kezâlik Bahr-i Baltık'ta liman peyda etmek sevdasına düşüp Rusya Devleti'nin Lipovinya ülkesi hususunda müddeâ-gerdesi olan bazı hukuk-ı kadimeyi serrişte ederek ol tarihte bile ülke-yi mezkûrun feth ve teshiri mütalaasına âgâz etmiş olduğu bazı emârât-i malume ile

³⁴ Mütercim der ki, nehr-i atıl Rusya memleketi dâhilinde tabi edip Ejderhan'da Bahr-i Hazar'a mensup olur.

Mütercim der ki, Nehr-i Tuna'nın matbuyu Rusya memleketi derununda olup nehr-i mezkûr Azak Kalesi garbında Azak Kalesi garbında Azak Denzine mensup olur.

Mütercim der ki, Finlandiya memleketi ve Estonya ve Livonya ülkeleri mukaddema İsveç Devleti'nin arazisinden olup Bahr-i Baltık sevahil-i şarkiyesinde kâin olup Litvanya kıtaları dahi mukaddema Leh Devleti'ne tabiydiler.

Mütercim der ki, tarih-i mezkûr 1101 senesi hicriye sinde mutabıktır. Memalik-i şarkiyenin mahsulü olan eşya ve imtia Asya Kıtasının ve Tataristan ve İran ve Ermenistan ve Anadolu ülkelerinden imrar ile Akdeniz ve Karadeniz sevahilinde olan limanlara götürülmesi mutad olub, Ümit burnundan geçerek Hindistan memleketlerine ulaşmanın yolu keşfolundukda ticaret-i mezkûrenin ekseri behr olmakla eski yolu külliye terk olundu.

mesbut olup ve filhakika İsveç Devleti aleyhinde ba'de zaman vaki olan galebeleri semeresi olarak müşarünileyhin bil-âkıbe Bahr-i Baltık'ta bir limana nail oldu. Balada zikrolunan Poltova muharebesinde dahi müşarünileyh Deli Petro galip olmakla hem İsveç Kralı Karl'ın kuvve-i askeriyesi havfından kendisi bilkülliyen necat bulup hem dahi Rusya askerinin metanet ve şecâat-ı harbiyesi şöhrat bulmuş olduğundan ve Devlet-i Osmaniye'nin inkıraz ve inhidamı takarrüp etmiş ve din-i Mesîhi'de bulunan reâyası daima isyana müstaid olmalarıyla enkaz ve bakayasından Rusya Devleti'nin kuvvet ve imtidadı müzdâd kılınması emr-i şerîfim-i yesîr olacağı me'mul ve mütehayyel olduğundan naşi müşarünileyh Devlet-i Osmaniye aleyhinde ilanı harbe tasaddi eyledi. Deli Petro'nun ahval ve vakayii müverrihi olan Volter nam müellif-i meşhurun ifadesi üzere müşarünileyhe Çin devleti ile akd-i musalaha ettiyse de Devlet-i Osmaniye ile muahede rapt etmemesinin hikmeti devlet-i müşarünileyhânın bakaya ve harabesi üzerine Rusya Devleti'nin kasr-ı kuvvet ve bi'l-ihane haşmetini bina ve teşyîd etmek hengamı vasıl olmuş olduğu zannına müşarünileyhin giriftar bulunmasından ibaret olup bu hikmete binaen bir taraftan askerini harbe alıştırmak ve taraf-ı âhardan dahi mümkün olduğu surette Karadeniz'i kendi tasarrufuna dâhil etmek meramlarıyla devlet-i müşarünileyhâ aleyhinde sefere mübaşeret etti Deli Petro'nun 1711 sene-i miladiyesinde Devlet-i Osmaniye ile vaki olan seferinde giriftar olduğu müzâyakası devlet-i müşarünileyhânın zaaf ve i'tilâli ve Mesîhi olan reayasının adem-i hoşnûdileri babında şâyi olan mütâlaât-ı batılanın bir müddet def ve izâlesine kafi olup Fokşan kasabasında akdolunan muahedede dahi Azak denizinde ve Karadeniz'de ihtirâ'ı musammemi bulunan ticaret-i cedidenin icrası külliyyen menolundu ve lakin müşarünileyhin tasmimgerdesi olan hususatın tahsiline lâ-yenkati ve bilâ fütûr sa'y etmek hem kendi mu'tâdı ve hem dahi kuvvet-i meksûbesi ilelinden bulunduğu misilli ticaret-i şarkiyenin icat ve ikamesi vesailinin tahsiline sarf-ı efkârdan hiçbir vakit fâriğ olmadığı meşhur olup gerek İsveç Devleti aleyhinde nail olduğu tefavvuk ve galebesi ve gerek Devlet-i Osmaniye yedinden duçâr olduğu inhizâm ve mağlubiyeti müşarünileyhi maksûd-ı mezkûrdan men ve sarfa kifâyet etmedi. Kafkas Dağlarının bir nihayetinden Karadeniz yoluyla doluşması vech-i mezkûr üzere men olunmakla Deli Petro Azak denizinden sarf-ı // 4 // nazar ederek Bahr-i Hazar'ı kabza-i tasarrufuna bi'l-idhâl mezkûr dağların baki kalan nihayetinden yol bulmak sevdasına düşüp işbu meramını tahsilde hâdis olan hırs ve tama'ı bir derecede galip oldu ki vaad ve yemini

iktizası veyahut insaf ve adalet muktezası bu maksadın husûlüne mani olunca cümlesini halef ve terk ve iptal etmek güya ki indinde emr-i mergûp addolunur idi ve müşarünileyh nihayet muhataraya giriftâr bulunduğu esnada kendisine dehalet etmiş olan Boğdan Voyvodası Kantemir nam asi-i haini Devlet-i Osmaniye memurlarına teslim etmekten ise Devleti'nin arazisinden her ne kadar vasi bir kıtanın terk ve ferağı lazım gelir ise terkine razı olacağını ifade etmekle asi-i mezkûrun teslim olunmaması hususuna karar verilerek Devleti Osmaniye'ye bazı arazi terk kılınması şartıyla muahede akdolundu ise de bu vecihle kendisinin vesile-i necati olan muahedenin ahkâmını icra ve ifadan tamam iki sene müddet müşarünileyh Petro külliye icinap edip akıbet düvel-i saireden bazı devletin bu babda müdde'i olmalarıyla müddet-i mezkûre hitamında Azak ve Taygan kaleleri Devlet-i Osmaniye'ye red ve teslim olundu. Ba'dehu 1717 sene-i miladiyesinde müşarünileyh Deli Petro Tataristan'da vaki Cenova Hükûmetinin hânı nezdine Alaksandır Bigeviç nam asılzadeyi elçi namıyla gönderip bu vecihle arz-ı hulûs ve mesafât bahanesiyle memleket-i mersûme tarafına irsal olunan elçi-i müşarünileyh yanına bir kaç bin adam katarak nezdine hamilname olduğu hükümdarın daire-i memleketinde vücudu zann-ı batıl ile zan olunan altın madenini zapt ve gasp etmesi hususunu emr ve tenbih ettiği meşhur olup bunun gibi hiyanet³⁵ // 5 // ve niyete ve bunun misilli sefalet-i tama'ıye hiçbir asırda işitilmemiştir. Ve kasd-ı mezkûrun men'i için Cenova Hükûmetinin ahali tarafından icrası menkul ve mütefevvih olan hile ve hud'anın fi'l-vak'î icra olunduğu teslim olursa dahi mukâbele-i bi'l-misl kabilinden addolunup hiyanet-i kabîha tesmiyesine layık olmayacağı bedîdârdır. Yani ahali-i merkûme müşarünileyhe Rusya elçisinin zikr olunan meram ve maksûdına vakıf olunca zaaf-ı halleri münasebetiyle anf ve zecre muktedir olamayacaklarını his ve idrak etmeleriyle ketm-i mâ-fi'l-bâl ederek bunca külliye izdihamın kış mevsiminde kifâf ve tağdiyesi müşkül olacağını beyan edip ordusunun fırka fırka taksim ve başka başka mahallere irsal olunmasına elçi-i müşarünileyhi ırzâ ettiklerinde kendi beyinlerinde karar verilen vaktin hulûlünde ahali bunların üzerine hücum edip ekserisini katl ve helak ve bakisi müddet-i ömür esir kılınmak üzere canlarını af ve bahsettiler. Sene-i âtiyede yani 1718 senesinde müşarünileyh Petro tarafından İran Devleti'ne elçi gönderilip hem devlet-i müşarünileyhâ ile kendi devleti mabeyninde mevcut olan ticareti teşyîd ve teşdîd ve hem dahi Hindistan diyarına

³⁵ Tarih-i mezkûr 1120 senesine mutabıktır.

müceddeden ticaret yolunu açmak sadedine sarf-ı himmet olunmakla fi-ma-ba'd İran ülkesinin hasılatından olup taşra gönderilen ipeğin kâffesi Rusya canibine fûrûht ve teslim olunması hususuna karar verildiyse de ve tarih-i mezkûreden kırk sene mukaddem Rusyalı bir nefer memur-i Hint Padişahı Evrengiz Bey dâr-ı saltanata vasıl olup Petro'nun dahi evâil-i eyyam-ı imparatorîsinde Hindistan ülkesinde bir takım Rusya tüccarı // 5 // İkamet üzere bulundular ise de bu defa Hindistan ticaretinin babını feth ve gûşâd etmek keyfiyeti kendisine müyesser olmadı. Afganların İran Devleti'ne müstevli olduklarında emir ve sergerdeleri makamında olan Mirvis balada zikrolunan elçinin İsfahan'da bulunduğu esnada Kandahar valisi olup li-maslahatin dâr-ı saltanata gelmişti. O vakit İran tahtında mesnet nişin olan şah Sultan Hüseyin'in etvar ve evzâ'ından mumaileyh Mirvis'in dilgîr idiği Rusya elçisinin mesmûu olmuş bulunmasına elçi-i mersûmun mumaileyh ile muhabere ve mükatebeye mübaşeret etmesi delil-i kavi olup elçi-i mersûmun ifadât ve ihbarâtından naşi Rusya Devleti'nin tarih-i mezkûrda bile diyarı şarkıyenin feth ve teshirine dair zamirinde ızmâr olunan efkâr ve tasnimât babında mumaileyhe Mirvis havf ve endişesini bilâ ketm izhar etmiştir. Maa hâzâ Rusya Devleti'nin cenup tarafında ziyade imtidat bulmasına mani-i tabii bulunan Kafkas Dağlarından geçip İran arazisine tecavüz etmesinin vesile-i asliyesi zikrolunan Mirvis'in ef'al ve harekât-ı âtiyesinden neşet ettiği malumdur. Kütüb-i tevarihde mastûr olduğu üzere İran diyarında takriben üç yüz sene müddet hükümet ve saltanat eden Safevi silsilesinin hükkâm-ı ahireleri dirayet ve kabiliyetten mahrum sefih ve sefil bir guruh olup ancak ocak muhabbeti ve mezhep gayreti münasebetiyle ahali tarafından kendilerine itaat olunduysa dahi İran Devleti'nin her bir usul ve erkânı lağv ve iptal olunup herbâr men ve zecrleri sahib-i himmet bir padişah-ı adile mahsus olan bir takım haşerat-ı zulamın cevr ve taadilerinden // 6 // fukara ve zuafâyı himaye ve sıyanete zikrolunan şahların iktidarları dahi kalmamıştı. Ekseriya memaliki İslamiyede taht-nişin olan zat tabiini bulunan ahali ile maan ittifak edip vülât ve vükelanın aleyhlerinde bulunup işbu ittifak-ı manevide rical ve kibârın isyanını ve adem-i itaatlerini men etmek için hükümdarın ahaliye muhtaç ve cevr ve zulüm ve taadilerini zecr için ahalinin padişaha mecbur olmaları ile eğer mesned-i saltanatta cânîşin olan zat zapt ve rapt ve men ve zecre kusur edip adem-i iktidar gösterir ise ahab-ı rütbenin zulüm ve taaddileri kendi yanlarında kalmakla ahalinin padişaha temayül ve mecburiyetleri bilâ fayda olup kendi hukuklarını muhafaza için

silahlanmaktan başka bir çareleri olmaz ise de mal ve menâlinde bi'l-küllîye mahrum kılınmayınca dahi ahalinin ekseriya silahlanmadığı ve bi'l-akibe mabeyinlerinde mütecasir bulunan kimesneler silahlandıkta dahi öte beri nehb ü gârete âgâz ettikleri ve mütecasir olmayanları mütevekkilen alallâh mizac-ı asrın tashihine intizaren giriftar oldukları taaddiyat-ı mütenevviaya seffürü ettikleri meşhurdur. Müşarünileyh Şah Sultan Hüseyin'in eyyam-ı saltanatında Kafkas Dağlarında kâin Derbend Kalesinden Afganistan'da vaki Kandahar Kalesine varınca mümted ve mebsut olan İran Devleti ahali bend-i sabıkta beyan olunan su-i hale giriftar idiler ve bundan mâadâ devlet-i müşarünileyhânın zaaf-ı halini fırsat addedip Devlet-i Osmaniye'ye dahi Kafkas Dağları ile Basra Körfezi beyninde olan eyalât-ı garbiyenin cümlesini zapt edip Hemedan ve Erdebil kalelerine varınca İran toprağına müstevli idi ve dahi vakt-i // 7 // mezkûrun mukaddem İran Devleti tarafından Kafkas Dağlarına yakın bulunan vilayetlerini nehb ü gâretten vikaye zımmında dağ ahalisine sene be-sene bazı atıyye ve peşkeş irsalini mutat edinmiş olup muahharan gerek ve bu âdâtın icrasına şahın hazinece iktidarı olmaması ve gerek âdetin icrasına tahsis olunan mebaliğın me'murîn tarafından sirkat olunması münasebetiyle ol âdet sâkıt olmuş bulunmakla mezkûr dağ ahalisinden yirmi bin nefer miktarı Lezgi eşkıyası 1712 senesinde Şirvan eyaletine gelip birkaç seneden beri eda olunmamış olan peşkeşin bahasını o eyaletin ahalisinden cebren ahz edip muhalefet eden mahalleri ihrâk ve sekenelerini katletmişler idi. Bu cümleden Şabmahı nam beldenin ahali dahi kılıçtan geçirilip mabeyinlerinde Rusya tebaasından bulunan üç yüz nefer miktarı kimesne katl ve Rusya tüccarının mali olan eşya ve emtiadan dört milyon gümüş ruble kıymetinde eşya gâret olundu idi. Vukuat-ı mezkûreden birkaç sene mürurunda dahi mârrü'z-zikr Mirvis'in teşvikiyle Afgan taifesi isyan ve tuğyana mübaşeret edip şahın sakın ve hazır-ı bi'n-nefs bulunduğu İsfahan beldesine gelip kalesini muhasara ettiler. Müşarünileyh Deli Petro Lezgilerin zikrolunan su-i muameleleri tazmin olunmasını her ne kadara iddia ettiyse de iddiası müsmir olmayıp biçare Şah ol hengâm tazmine iktidarı şöyle dursun asilerin şerrini def'a muktedir olacağından kat-ı ümit edip müşarünileyh Deli Petro'dan istimdada mecbur oldu. Müşarünileyhe dahi kendi meramlarını husule getirmek için vakit ve zamanı müsait³⁶ //

³⁶ Dört milyon gümüş ruble kuruş ve akçe hesabı üzere her bir ruble on sekiz kuruş hesap etmek üzere tamamı yüz kırk dört bin kayser akçe demek olup hâlbuki masrafın bir kıta semeresinde işaret olan ifadesi veçhiyle ol hengâm Rusya ticaretinin İran toprağında bir sene zarfında vaki olan kâffe-i ticaretleri kıymet-i mezkûreye vasıl olamaz idi.

8 // görmesiyle ol vecihle hareket ve her ne kadar Lezgilerin zikrolunan tuğyanları vukuundan on sene müddet mürur etmişbulunduysa da tuğyan-ı mezbûru ve Şah'a imdat göndermek hususunu bahane edinerek İran Devleti toprağından zaptına muktedir olacağı miktarını gasp ve sirkat etmek maddesinin icrası için derakap tahiyeye-i levazımata mübaderet eyledi. İsmi balâda sebkât eden müellifin ifadesi üzere deli Petro hod be-hod kendi hakkını ihkâk birle İran Devleti'nin giriftar olduğu belâyâdan kendi nefesine bir fayda çıkarmak niyetine düştü. Ve müellif- mezkûr kitabının diğeri bir mahallinde dahi Hüseyin namında olan şah yani İran padişahı asilerin şerrinden kurtulmak ümidi ile Petro'dan istiâne edip Petro dahi Devlet-i Osmaniye ve İsveç Devleti aleyhinde bunca müşkül muharebelere tâb-âver olduktan sonra ne vecihle gidip İran Devleti'nden üç kıta eyaletin zaptına muktedir olduğunun beyanına intikal edelim demiş ve bade kitabın ahar bir mahallinde dahi Bahr-i Hazar'da müteaddit donanma peyda ederek mezkûr denize malik olarak İran Devleti'nden ve Hindistan diyarından bazı kıtaâtın ticaretini Rusya toprağından imrara Petro'nun çoktan mütalaası sebkât etmiş olup mezkûr denizin sularını kulaçlatarak ve sevahilini muayene ettirerek haritasını istihraç ettirmiş olduğunu işaret etmiştir. Memaliki şarkıyenin gerek ticaretini celp ve gerek arazisini zapt etmek hususunda vaki olan hırs ve tama'ı öteden beri müşarünileyh Petro'nun insaf ve vefasına galip olduğu keyfiyeti sabıkta beyan olunarak kendi // 9 // mütalaası üzere Devlet-i Osmaniye'nin bakayasından Rusya memleketini tevsi etmek meramını vech-i mesrûd üzere zerre kadar husule götürmemiş olup hala İran Devleti'nin hal ve ahvali zeval ve perişaniye vasıl olmakla meram-ı mezkûrun ol tarafta istihsali âsânter addolunmakla icrasına bi'n-nefs mübaderet ederek Devlet-i Osmaniye aleyhinde muzmer olan mütalaatının kuvveden fiile ihracı maddesini tehir ile haleflerine bi'l-havale vasiyet ve sipariş etmiştir. Binaenaleyh Bahr-i Hazar'da vaki Ejderhan limanında müteaddit donanma tertip ve tehiyye olunup 1722 senesi haziranının on beşi tarihiyle müverrahan meali kendi meram-ı hafiyesine külliyyen mugayir bir kıta beyanname Deli Petro tarafından neşr ve ilan olunup zikrolunan beyanname dahi cinsinde vâhid ve dikkate şayan olup yani müşarünileyhe Deli Petro bizzat İran Devleti'nin bazı arazisini sirkat etmek niyetinde bulunmuş iken beyannameşi şah hakkında ifadât-ı vüdd ve muhabbet ile mâlâ-mal ve Lezgilerin ma'hûd su-i muamelesine layık olan mukabele ve tazminin icrasına şahın âdem-i iktidarını ol namede teslim ve itiraf ve şah hakkında dahi dost-ı kadîm-i vefadarım şah hazretleri ve

dost-ı âlâ kadr-i hem-civarım ve dost-ı azizim gibi elkap isti'mal edip ve ahaliden Lezgi eşkıyasına muavenet ve müzaheret etmeyerek kendi hane kâşânelerinde rahat ve asude oturacakları farzında Devlet-i Osmaniye ve İran Devleti tebaasını himaye ve siyanet ve bilakis hanelerinden huruç ettikleri takdirde kılıç ve ateş ile kendilerini ve mâmeleklerini tahrip ve ifnâ edeceğini³⁷ // 10 // beyan ettikten sonra namesini ahaliye hitaben sizlerin ve yalnız sizlerin boyunlarınızda olur bu tahribin günahı ve rabbimizi Allâhü te'âlânın dünyaya teşrif-i sanisinde bunun cevabını da sizler vereceksiniz. Bu vecihle isti'mali Rusya Devleti'nin ez-kadîm her nevi muamelât-ı şenâsını evâmîr-i ilâhiyeye mutabık ve irade-i samedâniyeye muvafık göstermek meslek-i riyakâranesini ihtiyar etmiş olduğuna delildir. Tarih-i mezkûrdan bir mâh sonra müşarünileyh Petro zevcesini bi'l-istirdâf ve elli bin miktarından mütecaviz kara askeri ile Ejderhan limanından azimet edip yirmi iki bin nefer payede ve berren dahi hizmet etmeye talim olunmuş üç bin nefer bahriye askerini dört yüz kırk iki kıta sefineye irkâb birle süvari askerini karadan gönderdi işbu teşebbüs olunan sefer muhataradan hâli değil ve dağ geçitleri dik ve sarp olup cüzi asker ile muhafazaları emr-i yesîr bulunmuş ise de müellif-i mersûmun ifadesi veçhiyle İran Devleti'nin ihtilal ve teşettüt-i haliyesine nazaran Petro tarafından her türlü meraminin icrasına sa'y olunmak mümkün idi. İmdi Lezgi taifesinin müstakil bir fırkası tarafından Rusya ordusuna savlet ve hücum vaki olduysa da firka-i mezkûre münhezim olmakla Rusya taburlarının sedası ve galip olan cünûdunun âvâzı Kafkas Dağlarında mesmû olmalarının birinci defası ol vakit vaki oldu. Ba'dehu Derbend Kalesi bilâ muharebe zapt olunarak gümüş anahtarları Petro'nun kendi yedine teslim olunup ve ba'dehu Bakü nam kalenin muhasara // 11 // olunmasını tertip ettirdikten sonra müşarünileyh Petro sene-i mezbûrenin teşrinievveli zarfında Ejderhan'a avdet birle ol mahalle vusulünde İran ipeğinin hâsıl olduğu Geylan nam eyaletin feth ve teshîri için tazedden asker gönderip mezkûr asker dahi eyalet-i mezbûreye vusullerinde metris içinde kendilerine istihkâm vermeleriyle İran askeri bunların define bir vecihle muktedir olamadı ve lakin müellif-i mersûmun ifadesi üzere bu hengâmda ziyade ileri varıp başka memalik zapt etmek hususu Petro'ya müyesser olmadı. İmdi sene-i âyendenin kânunusanisi zarfında müşarünileyh Moskova şehrine galip ve fatih tarzında avdet edip kendi mutadı üzere esfâr ve ahrânın dost-ı azizi olan Şahtan zapt olunan memalikin mufassal tarifini hâvî bir kıta mazbatayı ol şehirde

³⁷ Tarih-i mezkûr 1130 seneyi hicriyesine mutabıktır.

vekâleten ikâd olunan kaymakamına arz ettiği meşhurdur. “Vukuat-ı mezkûre” üzerine Devlet-i Osmaniye vükelası Petro’nun bu vecihle memleket zaptına mübaderetten havfa gelip ilan-ı harbe âmâde olmak üzere tertib-i levazımata mübaşeret ve lakin Avusturya ve Fransa devletlerinin bu babda vaki olunan ifadelerine ittibaen maksad-ı mezkûrdan sarf-ı nazar kılındı. Avusturya Devleti’nin ifadesi üzere Devlet-i Osmaniye Rusya Devleti aleyhine muharebe edecek olduğu takdirde Avusturya Devleti Rusya’nın imdadına sa’y etmeye mecbur olacak idi ve Fransa Devleti’nin İstanbul’da olan elçisi Şah’ın imdadına gideceğine dair Petro’nun neşrettiği ilanata aldanıp devletin hem-civarı bulunan İran Şamını asiler şerrinden kurtarmak için Rusya’nın // 12 // mübaderet ettiği seferin menine kalkışmak devlete layık olmayacağını ilhâh ve ibrâm ile beyan etmesi dahi şu Rusya Devleti düvel-i Avrupa politikası dairesine dâhil olalıdan beri şark canibinde vaki olan maksudât-ı gasibanesinin icrasında düvel-i sairenin bu babda malumatları münasebetiyle hem iğfallerine ve hem dahi onları kendisine mu’in kılmaya muktedir olduğuna burhan ve emsaldır. Bu esnalarda Petro’dan be-tekrar istimad etmek için şah tarafından İsmail Bey namında bir elçi gönderilip hâlâ Bakü kalesi muhasara olunurken mumaileyh Ejderhan’a vasıl olup gerek Rusyalıların bu güne sa’yleri Şah’a asi olanları zecr ve tedip zımında olduğuna zâhib olması ve gerek Petro’dan rüşvet kabul etmesi hususuna binaen mumaileyh kale-i mezkûrenin muhafızına bir kıta mektup yazıp kalenin Rusya askerine teslim olunması hususunu Şah’ın ismiyle emir ve tavsiye etmiştir. İşbu mektup Matuskin nam generale verilip general-i mumaileyhe bir takım taze asker ile kale-i mezkûrenin muhasarasında başbuğluk hizmetiyle tayin olunmuş olmakla kalenin pîşgâhına vasıl odlukta mektubu ibraz ettiğinde kalenin teslimi madesinin teshil ve ta’ciline vesile-i külliye oldu. Bakü kalesi Rusya generaline teslim olunduğu hengâmından bir müddetceğiz mukaddem Afgan taifesi İsfahan Kalesine müstevli olup Şah Sultan Hüseyin dahi taife-i merkûmun yedine esir olmakla Şah-ı müşarünileyhin Tahmasb nam oğlu ol hengâm İran’ın aktâr-ı şimaliyesinde pederinin hizmet ve imdadı için asker cemine meşgul olup pederi esir olunca Şahlık mesnedine // 13 // kuûd ederek hem asilerin defîne sa’y etmekte ve hem dahi Rusya’dan imdat talep etmekte pederinin mesleğinden udûl etmeyip mersûm İsmail Bey’e elçilik rütbesini ibkâ eyledi. Buna binâen İsmail Bey Rusya Devleti ile bir kıta muahede senedi tertip edip mealinde hâlâ Rusya’nın yedinde bulunan Dağıstan ve Geylan eyaletleri ve henüz Rusya askerinin gözü görmediği Mazenderan ve Estarabat Eyaletleri fi-mâ-ba’d

Rusya'ya terk olunup bundan mâ'adâ dahi Devlet-i Osmaniye'nin arazisinden ma'dûd olan Şamahî kalesi Rusya askeri marifetiyle feth ve teshîr olunmak şartıyla kezâlik Rusya Devleti'ne itâ kılınması ve bu kadar mahallin Rusya Devleti'ne itâ olunmasına mukabil şahın pederini esir etmiş olan usâtı def zecirde Şah'a muavenet etmek üzere Piro'nun sevk-i asker etmesi meşrut kılındı. İşbu muahede senedinin meali iktizasınca malum bir şart ile Rusya'ya itâ olunan memalikin kabzına Rusya'nın hakkı sabit olmak için şart-ı mezkûrun kâmilin ifâ olunması lazım geleceği bedîhi olup müşarünileyh Petro tarafından İran Şahına bu bâbda asla bir nev'i muavenet vukua gelmemekle memalik-i mezkûreye hakk-ı meşrutu külliyyen sâkıt olduğu aşikârdır. Ve bundan fazla dahi muahede-i merkûmenin akdinde hem Petro'nun ve hem dahi merkûm İsmail Bey'in tezkiyelerini lekedar edecek diğer bazı mütalaat der-hatır olundu ki âtîde beyan olunmuşlar. Zikrolunan muahedenin şurûtu mucibince Petro'nun öteden beri manzûr-ı hırs ve tama'ı olan Bahr-i Hazar sahilinde vaki eyalet-i İraniye'nin kâffesi kendisine teslim olunduktan mâ'adâ ticaretini kendi // 14 // tebaasına hasretmek dâ'iyesinde bulunduğu İran ipeğinin hâsıl olduğu mahallerin cümlesi dahi Rusya'ya terk olunup Afganlara mukabil Şah Tahmasb tarafından tertibi lazım gelen askerin tahrîri dahi ancak eyalât-ı mezbûrenin ahali beyinde mümkün olacağı bundan hüveydâ olur ki Gürcistan ve Revan ve Azerbaycan ve Hamse ve Kalemrev ve Kirmanşahan Eyaletleri ol hengâm Osmanlının dest-i tasarrufunda bulunup Irak ve Fars ve Yezd ve Kirman ve vatanları olan Afganistan diyarları Afgan taifesinin yed-i tegallübünde olup Melek Mahmud isminde bir kimesne dahi şahlık davasıyla Sistan canibinden zuhur ederek Horasan kıtasının ekser etrafını zapt edip ol havalide Nadir Kulu nam zattan başka müdde'î-i mezkûra muhalefet etmeye muktedir hiçbir kimesne kalmamış ve Dağıstan ile Geylan Eyaletleri Rusya askerinin idaresinde bulunmakla Şah Tahmasb'a ancak Mazenderan ile Esterabad kıtaları bırakılmış olup tarih-i mezkûrda Feth Ali Han Kacar isminde bir sahib-i nüfuz mezbûr iki eyalette Şah Tahmasb leh-i senede sa'y-i belîğ ile sarf-ı himmete meşgul idi. İmdi memalik-i İran yalnız Mazenderan ve Esterabad kıtaları Şah'ın emrine tabi bulunduğu hengâm mezkûr iki eyaletin Rusya'ya terk ve teslimi babında şah tarafından kendi elçisine evâmîr sâdır olduğu her vecihle cây-i inkâr ise de bu hususta her bir şüphemiz şundan def ve izâle olunur ki İsmail Bey'in bu vecihle tertip etmiş olduğu muahede Şah tarafından asla tasdik ve imza olunmadığından fazla şu muavenet-i matlubesi mahz-ı hatar olan müttefik-i mezkûrînin maksûd ve meramına

âgâh olup // **15** // Afgan asileriyle muharebe ve mukâvemeye iktidarı kifayet etmez iken Rusya askeri aleyhine dahi sevk-i cünûda mübâderet eyledi mersûm İsmail Bey'in muahede-i mezkûreyi tertip etmekte Devleti'ne ve padişahına hıyanet-i şeniasını irtikâp etmiş olduğu beyan olunan hususattan aşikâr olup şah tarafından dahi muahedenin tasdiki maddesinden ictinâb olunmakla ahkâmının sâkit ve batıl olduğu beyandan müstağni ise de Petro'nun min-ba'd her bir muamelesi muahede-i mezbûrenin ahkâmı sahih ve muteber olması kazyesine mutabık tutulup Dağıstan ve Geylan Eyaletlerinde bulunan Rusya askerinin ol mahallerde ikametlerini tenbih ederek nehr-i Gür'ün Hazar Denizine munsab olduğu boğazda vaki Salyan ceziresini dahi zapt etmek için asker gönderilmesini emredip ve mezkûr asker cezire-i mezbûrenin ahalisi tarafından katliam ile ifnâ olundukda kendilerine metris içinde istihkâm vermek tembihiyle defa-i sâniye dahi ol cezireye asker tayin eyledi. Ve dahi Petro tarafından muahede-i mezkûrenin şurutu sahih ve muteber idiği derpîş kılınarak İran Devleti'nin bu vecihle gasp olunan arazisini mukaseme etmek manasında Devlet-i Osmaniye ile Rusya Devleti'nin İran canibinde vaki olan hudutlarının bi'l-muahede tayin ve tersim olunmasını iddiaya mübâderet ettiyse de işbu iddiası babında güşâd olunan mükâlemât hitâm-pezîr olmazdan mukaddem yani 1725 senesinin kanunisanisinde müşarünileyh Petro ecdat ve eslâfına mülâki oldu. Sene-i âtiyede Rusya İmparatoriçesi Birinci Katerina'nın ikdamıyla zikrolunan serhat muahedesini Devlet-i Osmaniye // **16** // ile akdolunup her ne kadar İran Devleti'nin bu babda asla haberi olmadıysa da İsmail Bey'in muahedesinde meşrût kılınan madde-i muavenet güya Rusya tarafından kâmilten ifâ ve icra olunup muahede-i mezkûre şah canibinden dahi güya tasdik olunmuş tarzında tutulup düvel-i selasenin serhatları muahede-i cedidede hatve ve hatve tayin olundu. Zikrolunan serhat muahedesinin akdi hususu Şah Tahmasb'ın malumu olunca İran memalikinin bu vecihle mukaseme olunması ve müttefikînin bu babda vaki olunan adem-i insaflarından bahis ile iştikâyâ ağâz ettiğinde Rusya tarafından ihtiyar olunan meselek ve mişvâr ağreb-i garâiptendir yani zikrolunan Mazenderan ile Esterebat Eyaletlerinde her ne kadar sa'y olunduysa da Rusya askeri asla kadem-nihâde olamamakla mezkûr iki eyaleti terk etmek şart-ı celfisi ve lafzen yed-i tegallübünde bulunup hakikat-i emirde yalnız Reşit ile Enzeli nam iki kasabası daire-i itaata getirilmiş olan Geylan Eyaletinde kendi nüfuzuna takviyet vermek meram-ı hafisiyle Rusya Devleti Afganların Eşref nam sergerdesi ile müceddeden akd-i muahede edip bu vecihle kendi hukuku için senet ittihaz olunan

ma'hûd İsmail Bey'in muahedesi mealince bile İran Devleti'nden tart ve ib'âdı istihsalinde Rusya Devleti'nin muavenet eylemesi meşrut kılınan işbu Afgan asilerinin amirine ol muavenetin sümün-i meşrutundan iki kıta eyaletin terki ile baki kalan arazi-yi mağsûbenin kendi tasarrufunda ibkâsı için bu güne asinin vaki olabileceği hak ve salahiyeti mertebesinde sahih ve muteber olarak Rusya Devleti'nin bu defa güya bir nevi³⁸ // 17 // senedi tahsil ve iştirâ olundu ve lakin müşarünileyhâ Rusya Devleti'nin hak ve adalet ve insaf ve istikamet-i kavaidine muhalif işbu zikrolunan etvar ve efâl-i gücrevânesinden me'mul olan semere ve fayda husule getirilmesi mukadder olmadı. Şöyle ki mârrü'z-zikr Nadir Kulu evail-i şebâbında Horasan canibinde sair göçebe takımı misilli gâhice askerlik hizmetine müteşebbis ve gâhice remzetlik-i sanî'asına meşgul olup böylece kaide-i rabıtasından ârî olan maşetin ruşmerresi bulunan mücadelât-ı haşîne ve mülakât-ı hasmânede tahsil olunan kârşınaslıktan başka asla bir ilim ve marifete destâver olamamış ise de umûr-i harbiye cihetiyle mucbûl olduğu dirayet-i zatiye ve fetânet-i celilesi münasebetiyle fenn-i harpte mâhir olan zevatın hezâr tecrübe ile tahsil ettikleri kavâid-i külliyyenin dekâikine yek lahzada ârif olup hemen ordu namına cesbân bir cemiyet-i askeriyenin idaresine merre-i ûlâ mübâşeret edince müddet-i ömür ol kâr-ı müşkülü'l-edaya meşgul olmuş serdar misilli askerinin her bir hareketini ve her bir hareketin netice-i meramını idrak ve ona göre sevk ve tehir ve iade ve idareye izhar-ı kabiliyet ettiği meşhur olup tab'an şeci' ve mütecâsir olduğu halde mukteza-yı basiret ve dûr-endîşîden asla udûl etmeyerek savletinde haşin ve mütehevvir bulunduğu sahih ise de hile ve hud'ayı daima ma'mûl ettiği ve bir canibden her nev'i meşakkate mütehammil iken akl-ı lem'ânı her türlü müzâyakanın çaresini istihsale muktedir olduğu ve kendisi gibi cengâver diğer bir şahıs kendi ordusunda bulunmayıp erkâmdan bî-haber iken devletinde onun misilli ilmm-i hesapta mâhir ve mümâris âlim ve ârif mühendis mevcut olmadığı ve kalbinde asâr-ı merhamet // 18 // mevkûd ise zihni her bir emr-i müşkülün ihâtasına muktedir olup hırs-ı şan ve tama'-ı şöhreti nâ-mahsur olduğu kazayâ-yı müsellemeden bulunmakla böyle kimesnenin hilkatine muvafık olan eyyam-ı şûrişe tesadüf etmesiyle devâ'i-i dehri güya vesile-i azameti nisabında ne vecihle idare ve isti'mal eylediği kütüb-i tevarihte mesbûttur. Müşarünileyh Nadir Kulu

³⁸ Bu mahalde vaki diğer devletler nam müellif yalnız vuku-ı hale nazaran İran Devletine mezkûr muahede akdine hayırdar ve hem dahi rıza yoktur. Kitap da hususu mezkûr bu vecihle galat-ı tahrir etmiştir. Lakin sahihdir ki İran Devleti'nin mezkûr muahede akdine ikna olmayıp haberi dahi Şah'a vasıl olunca muahedenin şartına razı olmayıp icrasının dahi külliyyen men'ine muvaffak oldu.

başına bir miktar asker cem ederek bazı kılâ'ı dahi kabza-i tasarrufuna dâhil kılıp Horasan'ın ekser mahallerini daire-i itaate mecbur ettikten sonra Şah Tahmasb a'dâ şerrinden firar ederek Nadir Kulu'nun teklif olunan muavenetini kabul birle ordugâhı canibine müteveccih olup ol nâ-kâbil olan padişahın mecâlis-i meşveretinde ve idare-i umurunda mesned-i riyasette kangı kimesnenin cânîşîn olacağına dair vâfir kıl ü kâl akabinde Nadir Kulu'nun nüfuz ve itibarı galip olmakla rakibi olan Feth Ali Han Kacarı dahi katl ve idam ettiği zamîrde muzmer bulunan efkâr ve mütalaatı kuvveden fiile ihraçta mâni olacak hiçbir kimesne kalmadı. Ve Şah-ı müşarünileyh dahi Nadir Kulu'nun bi'n-nefs bulunması münasebetiyle ol merkezden neşrolunan evamir ve tembihat ferman-ı şahî makamında muteber tutulup ahalinin müteaddit bir fırkası hercâ bunların infaz ve icrasına amade ve müheyyâ bulundular. İmdi mumaileyh Nadir Kulu müvellid-i aslisi olan Horasan kıtasını kâmilen itaate getirdikten sonra metbû'u olan İran Devleti'nin şöhet-i harbiyesini giriftâr olduğu ayıp ve lekeden ve arazisini dahi gâsıpların dest-i tegallübünden kurtarmak ümniyesiyle usât ve a'dâya mukabil hareket ederek askeri // 19 // her ne kadar nizam ve intizam cihetiyle dün bulundular iseler de Afganları müteakiben beş defa muharebede inhizâma duçar edip Asya kıtası ahali beyinde nadir bulunur ikdâm ve sübût ile bir muharebe akabinde icrası âtide lazım gelecek harekatı derhâl tertip ederek ve kış mevsiminin hulûlünü asla mani addetmeyerek bir sene zarfında usât-ı merkûmeyi İran Devleti'nin bir başından bir başına yani İsfahan şehrinden üç yüz saat mesafesi miktarı menzile def ve ib'âd edip sahra-yı beyâbânda dahi bunlara aram vermeyerek mahreç-i aslileri olan dağlara varınca eşkıyayı takip ve ba'de Osmanlı askerinin mukabelesine varıp bunların yedinden yalnız bir kere münhezim olup üzerlerine nice defa galip olmakla İran'dan nez' olunan arazinin cümlesini istirdat ettirdiği meşhurdur. Bâlâda zikrolunan vukuat arsa-ı zuhurda rûnümün olur iken müşarünileyh Nadir Kulu Rusya Devleti ile revâbit-ı musâfâtı teyit edip 1734 senesinde ol tarafa elçi tayin ile Şah Tahmasb hal' olunup Abbas Mirza'nın cânîşîn-i mesned-i hükümdarî kılındığı ihbar olunup sene-i âtide zarfında Devlet-i Osmaniye aleyhinde Rusya Devleti ile bir kıta ittifak-ı tecâvüzî muahedesi akd ve 1737 senesinde Şah Abbas vefat edip kendisinin Nadir Şah ismiyle taht-nişîn olduğunu tebliğ ettirdi ve ba'de 1738 senesi zarfında bâlâda beyan olunduğu üzere İran memalikinin cümlesini reddetmek şartıyla devleteyn beyinde hâle esas tutulan hudut muahedesini Devlet-i Osmaniye ile akd edip Devlet-i Osmaniye'nin gerek Gürcistan ve gerek İran'a

teslim ve iade kılınan eyalât-i saireye // 20 // fî-mâ-ba'd bir nev'i hukuk ve salahiyeti olmadığı bedîderdir. Zikr-i sâbık üzere Rusya Devleti'nin gasp etmiş olduğu eyâlâtın kâffesi dahi Devlet-i Osmaniye ile karar verilen muahedenin akdından mukaddem tahliye ve İran'a teslim ve iade olunması hususu galiba devleteyn beyninde vaki olan mekalemâtın semeresinden olup bunların reddini istihsal için İran Devleti'nin Rusya aleyhinde muharebeye mübaşeret etmek vesilesine teşebbüsü lazım gelmemiş idi. Hatta İran şahının ez-kadîm İran Devleti'nin mülk-i sahihi olan bilcümle arazinin temellüküne hakk-ı sarihi teslim olunarak Kafkas Dağlarının taraf-ı cenubisinde vaki olan eyâlâtın kâffesinden Rusya Devleti keff-i yed edip müşarünileyh Nadir Kulu İran ve Gürcistan ve Dağıstan ve Şirvan şah-ı bi'l-istihkâkı olduğu itiraf olunduğundan fazla Rusya Devleti ile Devlet-i Osmaniye beyninde ol hengâm câygir olan mükalemâta müşarünileyh Nadir Şahın tavassutu Rusya Devleti tarafından kabul olunmakla Belgrat Muahedesi'nin akdine vesile-i külliye olduğu malumdur. Ve zikrolunan Belgrat Muahedesi ahkâmı mucibince büyük ve küçük Gabarta denilen iki Hükûmetin istiklâlleri ve Rusya Devleti'nin Azak Denizinde asla donanma tertip etmemesi hususâtı meşrut kılındı. Bu takdirde Rusya Devleti bazı meraminin istihsali için her ne kadar zikr-i sâbık üzere kendi ırz ve edep ve namusunu külliye hetk ederse de mezkûr meramlarından hiç birine nail olamamış idi. Yani evvela Hayve (Hive) Hükûmeti caninibinde irtikâp ettiği hud'a-i hıyanet semeresi olmak üzere Bahri Hazar'ın sahil-i şarkisinde bulunan memalik-i vâsi'anın³⁹ // 21 // kendisine min-ba'd mesdûd olup kendi arazisiyle Hindistan diyarı mabeyninde vaki olan düvel ve akvamın muharebâtı Petro'nun gayet maksûdu olan Hint ticaretinin celbine külliye mani olmuş idi. Rusya askerinin adem-i edebi ve zabitanının zulüm ve taaddi ve irtişâları ve gerek zabitanın gerek nefrâtının İran ahalisinin usul ve akaid-i mezhebiyeleri için asla riayet göstermemeleri ve kendilerinin hayvanat-ı behîmiyeye benzer olan adet-i rûzmerreleri tesiriyle Geylan ve Saliyan ahalsi beyninde bir derece nefret ve mübayenet husule gelmiş idi ki mahsulleri ipek olan işbu iki eyaletin zapt ve gasbı ile istihsali me'mûl olan ticaretin hudûsu dahi büsbütün men olunup bundan akdem mahsulleri olan ipek Rusya'ya kazalarda dahi ipek yetiştirmek hırfeti külliye terk veyahut hâsıl olan miktarı haylice taklîl olundu. Bu keyfiyetin sebebi Rusya mamurlarının yedlerinde işbu ipek

³⁹ Zikrolunan Belgrat Muahedesi tarih-i hicrinin 1152 senesinde akdolanmıştır. Ve mezkûr büyük ve küçük Gabarta denilen iki kıta eyalet birbirlerine muttasıl ve Kafkas Dağlarının şimalinde kâin olan mahallerden ibarettir.

ticareti yed-i vâhid ve inhisar usulüne rapt olunup semeni müşterisinin muradı üzere kat' olunan emtiadan emtia-i mezkûreyi fûruht eden kimesnenin kâr ve faydası olamamasından ibaret olup bu usulün dahi ihtiyarına sebep Rusya sahib-i mansıpları kendi diyarlarında karye ahalisine esir nazarıyla bakmaya me'lûf olmalarıyla diyar-ı âharda hür ve âzâde olan olan nev-i benî âdemi layıkıyla idareye adm-i liyakatlerinden neşet ettiği müstebandır. Rusya askeri Geylan tarafında sakin oldukları esnalarda ilel ve emrâz tesiri ile hayli miktarı vefat ederek me'kûlât ve levazımat-ı sairelerini İdil Nehri canibinden masarîf-i külliye ile celp olunması lazım geldiyse de masarîf-i mezkûreye mukabil bir // 22 // akçe irad tahsil olunamamış olup Nadir Şah zamanında dahi Rusya Devleti'nin kâffe-i kuvvet-i askeriyesi zikr olunan iki eyaletin hıfzına kâfi olmayacağı melhûz olmakla bunları İran Devleti'ne terk ve iade etmek mesleğine çar ve nâçar ihtiyar sülûk olundu ve bir dahi bu esnalarda Rusya Devleti'nin Bahr-i Hazar'da mevcut olunan donanması İran'ın muahharan peyda olunan donanmasından dûn olmuş idi. Yani İngiltere Devleti tebaasından Anton ile Vudro nâm iki nefer kimesne tabi oldukları tüccar kumpanyasından tefarruk ve teferrüd ederek Nadir Şahın hizmetine girip Bahr-i Hazar'da müteaddit sefine inşa ve ol havalide geşt ü gûzar ederek Rusya donanmasını def ve ib'âd etmiş olmalarıyla Rusya Devleti'nin İran'a müteallik tasavvur ettiği maksûdât-ı gâsibânesinin icrası ol vakit mümkün olmamakla âtîde fiile getirmek üzere ve müsait olunan hengâmın hulûlüne intizaren bir müddet terk ve tahir olundu.

2.2. Bab-ı Sani

Mütercim der ki işbu bab-ı sani Kırım ve Nogay Tatarları ve Çerkez ve Kalmuk kavimlerinin ve Gürcistan eyaletinin Rusya'ya tabi olmazdan evvel vaki olan bazı ahvallerini 1193 senesinde Rusya aleyhinde muhakkak olan sefer-i hümayun ve 1197 senesinde Kaynarca karyesinde akdolunan muahede ve Rusya'nın Bahr-i Hazar'da vaki İran toprağında bazı mahallerin istilasına sa'y edip Kafkas Dağları kurbünde müteaddit kale ve istihkâmât inşa etmesi keyfiyyatını mübeyyindir. Deli Petro'nun vefatı akabinde Rusya İmparatoru olan halefleri sûriş ve ihtilal-i dâhili zuhuru⁴⁰ // 23 // sebebiyle

⁴⁰ Bu mahalde vaki hâşiyesinde musannif der ki mumaileyh Alton nihayet akıl ve dirayet ile mevsuf ve be-gayet sahib-i hamiyet ve kârgûzar olup hiffet-i mizacı ve kavaid-i istikamete adem-i mutabakatı dahi mevad-ı mücrimden idi. Mumaileyh aslında Rusya Devleti arazisinden mürur etmek üzere ticaret tarikinin celb ve icrasına mahsus İngiltere'de tertip olunan kumpanyanın azasından olup Rusya İmparatorunca olan iltimas tarafından mezkûr kumpanyaya hayli imtiyaz ve muafiyet ihsan olmuşken Rusyalı tüccarların bu babda vaki olan rızaları münasebetiyle imtiyaz ve muafiyet-i merkûm bir müddetten sonra ref olundu.

memleketlerinin nizamât ve idaresine sarf-ı zihne mecburiyetleri ve müşarünileyh Petro'nun hüner ve dirayeti semeresi olmak üzere düvel-i Avrupa indlerinde müktesep olunan haysiyet ve itibarı te'bîd hususunda vaki olan hâhiş ve arzuları ve sinin-i kalile zarfında zuhur edip başka başka hanedana müteallik kimesnelerin müteakiben taht-ı imparatoriye ik'âdlarına bais olan fitne ve fesat maddeleri memalik-i şarkiye feth ve teshîri babında Rusya Devleti'nin müşarünileyh Petro'dan mevrûsu bulunan hırs ve geresneginin canib-i mezkûrda bir nevi hareket gösterilmemesine illet-i külliye olup hatta Elizabet nam imparatoriçe zamanında Prusya Devlet aleyhinde vaki olan efâl-i harbiyesi münasebetiyle Rusya Devleti hayli şöhret tahsil ettiyse de memalik-i şarkiyeye mensup olan umuru asr-ı mezkûrda külliye mühmel ve metruk bırakılmıştır. Rusya Devleti'nin mukaddemki eknâf-ı cenubiyesinde vaki olan kura ve kasabât ile Kafkas Dağları mabeyninde mümted ve mebsût olan vâsi kırlarda asıl ve cinsleri muhtelif bir takım göçebe aşairi sakin olub aşair-i merkûme her ne kadar kendi beyinlerinde hiçbir devlete itâat ve tebaiyet halini kabul ve itiraf etmemek usulünde bulundular ise de Rusya Devleti ile Devlet-i Osmaniye'den her kangısının muvakkaten talii galip buluşa ol devletin himaye-i kavliyesini kabul etmeye mecbur olurlar idi. Aşair-i mezbûrenin ziyade müştehiri Çerkez kavmi olup kavm-i mezkûr an-asıl Kafkas Dağlarında mutavattın buldukları zann-ı galip ise de mürur-i zaman ile cezire-i Kırım ve eyalet-i Ukrayn canibine dahi sirayet edip cezire-i Kırım Kazakları ve nehr-i Tin// **24** // Kazaklarının asılları ve âdât-ı haliyeleri Çerkez kavminden mehûz olduğuna bazı delail-i kuviyye vardır ve Ozi Nehri kenarında sakin olan Zapuruj Kazaklarının her bir âdât ve usulleri Kafkas Dağlarında mutavattın bulunan Çerkez kavminden bir fırkanın usul ve adetlerine kemal-i mutabakatı pek de mevadd-ı ittifâkiye cümlesine ihalesi kavâid-i akliyeye mugayir olacağı aşikârdır. Devlet-i Osmaniye ve İran Devleti'nin nice muteber hanedanları fi'l-asıl Çerkez oldukları kendilerine bais-i iftihar olup diyar-ı Mısır'da mukaddema mevcut olan Kölemen taifesinin ekseri ve memalik-i İslimiye-i sairede nice ashab-ı mesnedin aslı Çerkez olduğu cümlelerin malumudur ve lakin Rusya Devleti evvel emirde Çerkez aşiretine mütelâki olduğu eyyamda aşiret-i mezkûre zikrolunan hudutlara kadar varmayıp bilakis Kafkas Dağlarının nihayet-i garbiyesinde kâin olan derelerde ve mezkûr dağlar ile Kuban ve Terek nehirleri mabeyninde vaki olan sahralarda sakin olup bi'l-fiil başlı başlarında müstakil bir kavim ise de Lafzan Kırım hanlarına tabi idiler. Bazı mahallerde mezkûr Çerkez kavmi ile muhtelit ve lakin

ekseriya müstakil obalarda sakin diğeri iki kavim vardı ki birine Nogay ve diğeri Kalmuk tesmiye olunmuş idi. Zikrolunan Kalmuk taifesi mukaddem nehr-i İdil kenarı Rusya'nın tasarrufunda olmayarak Kazak ve Ejderhan Hükümetleri Moğol neslinden birer hanedanın zaptında bulunduğu eyyamda aksa-i şarktan nakl-i mekân ederek simaları daima Moğol simasına mutabık kalmıştır ve mezbûr Nogay kavmi dahi din ve mezhep ve usul ve adet ve belki iştirak-i asılları Kırım Tatarlarına vaki olan intisaplarına bais olup gerek Kırım// **25** // hanlarına tebaiyetleri ve gerek Padişah-ı Al-i Osman'ın dince ve devletçe ol diyarda vaki olan nüfuzu vasıtasıyla kavm-i merkûm Devlet-i Osmaniye müntesibâtından addolunur idi ve lakin mârrü'z-zikr Kalmuk taifesi an-asıl Çin Devleti tebaasından olup Dalai Lama mezhebinde bulunmalarıyla Tibet diyarı ile lâ-yenkati muhabere ederek hin-i hacette ol taraftan mübezlerini celp etmek hususu usul-i müstemirrelerinden idi. Zikrolunan aşair kudret ve kuvveti hadisü'z-zuhur olunan Rusya Devleti ile hemcivar olup mabeyinlerinde dahi hudud-ı fâsıla-i tabiiye asla mevcut olmayarak ol taraf nehirlerinin cihet-i cereyanları dahi Rusyalıların istilasını davet ve teshile münasip olup harekât-ı tecavüziyelerine mani olacak asla bir dağ dahi mevcut olmamakla Rusya Devleti'nin aşair-i merkûme miyanelerinde nüfuzunun tezayüt bulması emr-i zaruri hükmünde olup Rusya Devleti hayme-nişîn olan aşair beyninde zuhuru mutat olan akraba fesatlarına müdâhale ederek zayıf olan veyahut kavmi beyninde makbul olmayan tarafa muavenet etmekle ve muavenetini kabul etmiş olan aşiret sergerdelerinin ol muavenete mukâbil birer hususta Rusya Devleti'nin müddeasını tasdik etmeleriyle aşair-i merkûme üzerlerine icrasının meni kendilerine muhal ve hüküm ve tesirinden necatları ancak diyar-ı baideye nakl-i mekan ile hâsıl olur bir nevi amirlik tahsiline Rusya Devleti bi'l-akıbe muktedir oldu. Ama diyar-ı ba'ideye nakl-i mekân hususu hayme-nişîn olan aşairin bile ekseriya sebeb-i zevâli olduğu malum olmakla aşair-i merkûmenin zayıf olan fırkaları Rusya'nın himayesini kabul edip diğeri fırkaları üzerine az müddette kesb-i tevaffuk ettiler ise de himaye ile beraber // **26** // kendi boyunlarına bendelik bukağısını kabul etmiş oldukları hususi çareye bakmanın vakti kalmamış iken malumları olup ekseri tarafından ez-sernev tahsil-i hürriyet ve âzâdegi için merdane ve me'yusane sa'y olunduysa da fevklerine ol vecihle çıkmışbulunan Rusya Devleti'nin miknet ve teyakkuz ve ikdam ve hiyeli gayri mahsur olmakla verziş ve galeyanları semereye müfid olmadı ancak bâlâda beyan olduğu üzere dağ eteklerinde vaki derelerde sakin olan Çerkez taifesi vatanlarının

gerek kurbünde ve gerek dâhilinde bulunan tepelere iltica etmekle kendilerini halet-i esire getirmek zımmında imal kılınan mesa‘i-i müteaddideye tâb-âver-i tahammül olup gâhice Rusya Devleti’ne arz-ı itaat ve gâhice Rusya aleyhinde Devlet-i Osmaniye ile ittifak ederek istibdad-ı vahşi-i aslilerini te’bîde çareyâb oldular. Nogay taifesinden bir fırkası mesken-i aslilerinde kalarak Rusya’ya tabi olup cüzi bir fırkası dahi Çerkez kavmine ihtilat ve ittihat ettiler ise de ekserleri Kırım ceziresi canibine firar ettiler. Elhâsıl Rusya Devleti’nin tevaffuk ve taarruzu akvam-ı mersûmenin cümlesine bais-i nefret olup hatta Kabarta Eyaletinde olan Çerkezler her ne kadar ol vakitte gelince din-i Mesihide bulundular ise de Devlet-i Osmaniye’nin gereği gibi imdadına nail olup Rusya’nın tasallutundan necat bulmak ümidiyle din-i Muhammediyi kabul ettiler. Mârrü’l-beyân Kalmuk taifesi 1771 senesinde Rusyalıların yedinden duçar oldukları taaddiyat güne tahammül edememeleriyle mahreç-i aslileri olan Çin Devleti arazisine firar etmeğe karar verip emsali asla müşahede olunmamış ise de düvel-i Avrupa zümresine // 27 // dâhil olan bir devletin zulüm taaddisinden necat bulmak ümidiyle nısf milyon miktarı nüfus terk-i vatan edip muhalif ve muharip nice akvamın toprağından kılıçlarıyla yol açarak Rusya Devleti arazisinin vasatından firar ve Çin Devleti’nin usul-i münşifânesi tahtında emniyet ve hürriyet halini bulmaya ümitvar olmalarıyla ona dehâlet ve iltica ettikleri hala kütüb-i tevarihte mesbût olan umurdandır. 1742 senesinde bazı gayretli ve dindar papazlar tarafından Rusya Devleti’ne bir kıta arzuhal takdim olunup mealinde Kafkas Dağları sekenesinden Ossi nam taifeyi din-i Mesihî’ye davet etmek hususu için kendilerine izin ve ruhsat verilmesi niyaz olunup Rusya Devleti’nin din babında gayreti güya bu müddeânın istihsali için kifayet etmeyeceği melhuz bulunmakla taife-i mersûmenin sakin olduğu etrafta altın ve gümüş kesret üzere mevcut ve taife-i merkûme dahi hiçbir amirin emri tahtında bulunmadıkları keyfiyyâtı dahi mezkûr arzuhalde derç ve ifade olundu buna binaen üç sene mürûrundan sonra yani 1745 senesi zarfında taife-i merkûme nezdine birkaç nefer papaz gönderilip mabeyinlerinde çokça adamı din-i Mesihî’ye celp edemedilerse de külli bir fırkasının Rusya Devleti tebaasından olduklarını itiraf ve ilan eylemelerine bâis olup ol vakte gelince Rusyalıların Gürcistan ahaliyle vaki olan ihtilat ve telâkileri nadirü’l-vuku bulunmuş ise de mezkûr Ossi taifesi vasıtasıyla Gürcistan ahaliyle dahi irtibat ve münasebetleri // 28 // teşride bi’l-akıbe eyalet-i merkûmunun İran Devleti’nden külliyyen nez‘ ve girifti maddesi ta‘cil ve teshil olundu. Gürcistan Eyaleti tarih-i mezkûrdan

mukaddem hayli müddet İran Devleti'ne tabi olarak yüz seneden müteceviz müddetten beri İran Devleti askerinden lüzumu miktarı neferat Tiflis Kalesinin muhafazasına memur bulunup eyalet-i mezkûrenin valisi dahi daima İsfahan tarafından nasb ve tayin olunagelmiş idi. Usul-i mezkûre üzere İran Devleti Gürcistan valiliği mansıbını tevcih etmekte daima tevârüs tariki kavaidine imtisal ederek ol mansıba öteden beri nail olmuş olan hanedanın azasından birine tevcih edip hanedan-ı mezbûrun veliahdı makamında olan kimesne Şahın daire-i hümayununda alıkonularak izzet ve itibarı derece-i kemâlde ve menâsıb-ı ûlâdan birinin kendisine ihalesi bazen dahi vuku bulması de'b-i dîrinden olmakla pederinin sadakat ve istikamet üzere hizmet etmesi için veliahd-i merkûm rehin ve dâmin makamında olup İran usul ve adetlerini kesb-i temayül ve daire-i padişahide müşahede olunan tantana ve safâ ve haşmet yollarına ülfet ederek iltifat ve teveccühât-ı şahanenin kadir ve kıymetine tahsil-i vukûf edeceği derkardır. İran Devleti'nin Afgan taifesinin tuğyanı sebebi ile zaafa munkalip eyalât-ı ba'idesinin muhafazası babında vaki olan âdem-i iktidarı hengâmında Gürcistan valisi bulunan Timurse nam kimesne ol zaman Devlet-i Osmaniye'ye arz-ı itaat ve tebâiyet ettiyse de Nadir Şahın zuhurunda İran // 29 // Devleti'nin kuvvet ve mikneti yine derece-i kemâle vasıl olmakla merkûm Timurse dahi tebâiyet-i asliyesine rücu ve veliahdı olan Erkli nam oğlu müşarünileyh Nadir Şah'ın hizmetinde olarak Hindistan canibine ordu-yı şahane ile gidip ol tarafta bazı hidemât-ı mergûbe icrasına talii müsait bulunmakla müşarünileyh Nadir Şah bu hizmetlerin mukabelesi olmak üzere Erkli'nin pederi henüz hayatta iken Gürcistan eyaletini iki kısma taksim ile kısmının birini mersûm Erkli'ye ve diğeri kemâ fi's-sâbık pederi olan Timurse üzerine ipka eyledi. Müşarünileyh Nadir Şah'ın vefatından sonra İran Devleti müddet-i medîde ihtilâlât-ı müteakıbye giriftar olup zikrolunan Gürcistan valileri dahi mârrü'z-zikr Lezgi taifesinin yeniden zuhur eden taaddiyatı menine hod be-hod muktedir olmadıklarını hissetmeleriyle 1752 senesinde ikisi bir vakitte Rusya Devleti'nden istimdat edip devlet-i müşarünileyhâ tarafından dahi her ne kadar bir nevi muavenet fiile getirilmediyse de imdatlarına asker gönderilmesi vadolundu ve tarih-i mezkûrdan bed' ile Rusya Devleti tarafından Gürcistan vülâtı ve ahalisiyle vaki olan irtibatın teşdîdine lâ-yenkati' sa'y ve verziş olunagelmiş olmakla zikr olunan istimdat hususu eyalet-i merkûmenin İran Devleti'nden nez' ve tefrik olunmasının bais-i evveli makamında tutulması caizdir. Tarih-i mezkûrdan sekiz sene sonra yani 1760 senesinde mumaileyh Erkli pederi üzerine asker sevk ederek mesnet ve

diyarından dūr edip Gürcistan'ın iki beyliğini birleştirerek kendi kabza-i tasarrufuna dâhil etti. // 30 // Bade Rusya Devleti'nin Devlet-i Osmaniye ile muharebesi zuhur edip Rusya generallerinden Todleben nam general Kafkas Dağlarından mürûr ile İmirte Eyaleti canibinde memalik-i Osmaniye'ye musallat olmak hizmetine tayin olundukda mumaileyh Erkli dahi ol babda davet olunup külli asker ile general-i merkûma bi'r-refâka hizmet-i mezkûrenin ifasına şitâb eylediyse de mumaileyh Erkli hengâm-ı mezbûrda İran Devleti'ne tabi olup kendisiyle Rusya Devleti tarafından Gürcistan Eyaleti ile teşdîd-i revâbit-ı ülfete hâhişmend olması babında her türlü emârât zuhura gelip Rusya'nın teşvikat-ı hafiyesine mebni İran'ın taht-nişîni olan Kerim Han zamanında bürûz eden fiten-i cedîdeyi fırsat addederek İran Devleti'ne vaki olan tebâiyetini külliyyen terk etmek hususuna tehyie-i vesail zımmında mersûm Erkli Rusya Devleti ile derkâr olan münasebatının teyidine ez-cân u dil teşebbüs ve mübaşeret olundu. Bu esnalarda Rusya İmparatoriçesi olan İkinci Katerina tarafından Leh Devleti'nin umûr-ı dâhiliyesine müdâhale olunarak kendi müntesibânından bir kimesnenin devlet-i mezkûre krallığına intihap olunması husule getirilip Leh Devleti arazisinde bulunan Rusya ordusu ale't-tedric teksir ve devlet-i mezkûre asilzâdegânı beyinde enva'i buğz ve adâvet ve nifak ve nefsanîyet ilkâsı hususu Katerina tarafından hafî ve celî memur olan eşhasa tenbih olunup eşhas-ı mezkûreye muavenet etmek maddesi dahi zabitan ve neferat-ı askeriyyeye emrolunmakla nîk ü bed her bir efalleri ukûbet ve mücazattan // 31 // beri ve muaf kılınmış idi. Rusya Devleti'nin Leh Devleti hususunda vaki olan meramları bu vecihle derece-i bürûza çıkıp Devlet-i Osmaniye tarafından Rusya'nın gerek ifsat ve iğvâsı ve gerek cebr ve tasallutu vasıtasıyla Leh Devleti üzerine nüfuzu ne vecihle câri kılındığı idrak ve müşahede olunup ol devletin külliyyen feth ve teshîri maddesinin dahi Devlet-i Osmaniye'nin menâfi ve selamet ve istiklâlîne ne derece muzır ve muahadat-ı câriye şurutuna ne denli mugâyir olacağı derk ve ihsas olmakla Rusya askerinin Leh Devleti hududundan külliyyen celp ve iade olunması ve serhadd-i hâkânî tarafında vuku bulan bazı nâ-hemvâr hareketin mukabelesinde tarziye-i kâfiyenin icra kılınması iddia olundukda harekât-ı mezkûre Rusya Devleti'nin izin ve ruhsatı ile vukua gelmiş idiği külliyyen inkâr ve Leh arazisinin tahliyesi keyfiyeti evvel emirde vaat olunduysa da icrası defaatle tehir ve nihayetü'l-emirde vaad-i mezkûrun külliyyen hulf ve tekzib olunmakla 1769 senesi zarfında Devlet-i Osmaniye tarafından Rusya Devleti aleyhinde ilan-ı harp olundu. Bâlâda tafsil ve tefsir

kılınan ilele mebni Rusya Devleti ile Devlet-i Osmaniye beyninde bu defa vaki olan seferde imal-i vesail-i harbiye hususunda Rusya tarafından izhar olunan ikdam ve gayret ve iktidar ve miknet sabıkta dahi fiile getirilen mesâ-i kesiresini müşahede edip amiresi bulunan imparatoriçenin tabında dahi mecbul olunan sübut ve devama vakıf bulunan zevatın me'mullerinden kat ender-kat efzûn ve mütecaviz olup Bahr-i Ebyaz ve Bahr-i Baltık caniplerinden cem olunan donanması Bahr-i Sefid'e gönderilerek an-asıl İngiltereli olan bazı zabitanın // 32 // talim ve delaletleriyle Devlet-i Osmaniye donanmasını ihrâk ve ifnâ edip Mora ceziresi tarafında nâire-i fitne ve fesâdat-ı dâhiliyeyi îkâd ve Mısır diyarıyla Berrü'ş-Şam canibinde mukaddemce isyan etmiş olan akvam ve eşkıyaya muavenet edip velhasıl muahharan dahi meslek-i me'lûfu menzilesinde tutulan usul-i şirret-meşmûlün her bir fer'ini ol sefer esnasında tecrübe ve tekmil etmiştir. Zikrolunan sefer Devlet-i Osmaniye'nin hayli zararına mucip olduktan sonra 1774 senesinde Küçük Kaynarca nam mahalde akdolunan muahede ile hitâm-pezîr olup muahede-i merkûme şurûtu mucibince Karadeniz ve Haliç-i Konstantiniye ve Marmara Denizi ve Devlet-i Osmaniye hududu dâhilinde olan bilcümle denizlerin bilâ mâni geşt ü güzarı Rusya sefinelerine mezun kılınarak İstanbul'un muhafazasına mahsus olan Akdeniz ile Karadeniz kaleleri mabeyninde kâin mevâkide zaman-ı vâhidde Rusya'nın birden mütecaviz kıta harp sefinesi bulunmaması keyfiyeti meşrut olup matmû'-ı kadimi olan Azak⁴¹ ve Taygan ve Kerç ve Kılburun Kaleleri dahi Rusya'ya terk ve teslim olunarak devlet-i müşarünileyhânın serhaddi Ozi Nehrinden Buğ Nehrine yani Aksu'ya kadar ileri götürülerek Kırım ceziresinin külliye-i fetih ve gasp madesi teshil zımmında muvakkaten istiklâli ve büyük ve küçük Kabarta eyaletleri Rusya'ya terk olunması dahi meşrût kılındı. Şurûtu bu vecihle tafsil ve beyan olunan muahedenin ahkâmından Rusya Devleti'ne menâfi-i külliye-i kesîre terettüp ettiği aşikâr ise de kendi dilhâhına mutabık ve seferde vaki olan⁴² // 33 // tevaffuk ve galebesine muhâki olmayıp ancak mezkûr seferin faydalı bulması hususu Rusya Devleti'ne bazı ille-i mütehaddiseye mebni ehem ve elzem olmuş idi. İle-i mezkûre dahi evvela hazinesinin tehî bulunması ve ba'de ahali-i memleketi ve asakr-i berriye ve bahriyesinin veba illetine duçar olup kesret üzere kırılmaları ve mârrü'z-zikr Kalmuk taifesinin Çin

⁴¹ Azak Kalesi Azak Denizinin sahil-i şimalinde vaki olup Kerç Kalesi Azak Denizinin Karadeniz'e müteallik olduğu boğazın sahil-i garbında dökülen kalesi Ozi suyunun Karadeniz'e mensup olduğu boğazın ağzında sahile kâindir.

⁴² Mezkûr Küçük Kaynarca karyesi Silistre Kalesi garbında kâin olup karye-i mezbûrede karar verilen muahede 1188 sene-i hicriyesi cemaziyülevvelin sekizinci gününde akdolunmuştur.

memleketine avdet ve firarı münasebetiyle mukaddem münbit ve mahsuldâr olan bazı mevâkiin hâli ve harap kılınması ve birkaç eyaletinde kaht u galâ târi olması ve cümleden ziyade ahalişi beyninde zuhur ederek Devleti'nin devam-ı bekasını muhataraya giriftâr kılınmasını bâis ve bâdi olan itaat ve inkıyat hususlarından ibaret olup hatta esna-yı mezkûrede Kazan ve Ejderhan ve Orenburg Eyaletleri bayağı isyan suretinde bulunup Devlet-i Osmaniye aleyhinde vaki olan seferde istihdam olunmak için kura ahalisinin silk-i askeriyyeye cebren tahrir ve ithal etmek hususuna kireren ve mirâren mübaşeret olunduktan naşi umunen ehâd-ı nâs miyânesinde peyda olup papazları ve derbeder olan eşhes-ı mutasallibenin mevâiz-i fitne-engîzleri teşvikiyle gereği gibi istidat bulmuş olan adem-i hoşnûdi dahi Pogacef nâm kezzâb asinin Rusya Devleti hizmetinde olan asakir-i muntazamayı birkaç defa münhezim kılması hususuna binaen Rusya'nın hemen külliyyen ihtilal ve harabına vesile-i kâfiye olmak derecesine vasıl olmuş idi. İmdi zikrolunan Küçük Kaynarca muahedesi akdinde Rusya Devleti tarafından izhar olunan âsâr-ı kanaat ve itidali kendisinin duçar olduğu müzayakat-ı dâhiliyeden neşet ettiği misilli müzayakat-ı mezbûre ber-taraf // 34 // kılındıkda hem akd-i muahede esnasında tahsili suretâ mümkün addolunup yine kanaat-i mecburesi sebebiyle Rusya'nın terk etmiş olduğu menâfin cümlesini ve hem dahi bunlar ile beraber esna-yı mezbûrda tahsili gayri mümkün olan bazı fevâid-i uhrâyı bilâ sebep ve asla bahane aramayarak der-agûş etmenin vesaili istihsaline Rusya Devleti tarafından mübederet olundu. Zikr-i sabık üzere Devlet-i Osmaniye'nin Rusya'ya neden müptela olduğu sadamât-ı anîfe ve Kırım Hanlarının kuvvet ve kudreti külliyyen hezm olunması ve Rusya Devleti'nin ol havalide miknet ve nüfuzunun hayli terakkî bulması hususâtı Terek ve Kuban nehirleri kenarlarında ve Gabarta eyaletleriyle Kafkas Dağlarında sakin olan tavâif ve aşair mabeyninde öteden beri Rusya aleyhinde muzmerleri bulunan muhalefet ve mukavemet niyetlerinin kuvveden fiile ihrâcında husule-i merama muntec olabilmesi ümidinin külliyyen terk olunmasına bâis olup Rusya Devleti dahi tavâif-i mezkûre miyanesinde kendi nüfuz ve iktidarını teşdîd ve takviyete daima vesilecû olmakla ol tavâifin halet-i nâ-ümitlerini fırsat addederek Devlet-i Osmaniye ile vaki olan seferinin encam-pezîr olması tarihinden iki sene sonra yani 1776 senesinde Karadeniz ile Bahr-i Hazar'ın sahilleri beynini vasle etmek üzere otuza karip kale ve palankayı şamil bir istihkâmat inşasını hitâma getirip istihkâmat-ı mezbûre ve bunların muhafazasında müstahdem olan külliyyetli asker vasıtasıyla Çerkez taifesinin tedabir-i

harbiyelerinin icrası gereği gibi men olundu ve dahi Rusya Devleti'nin gerek // 35 // himayesini gerek tebâiyetini kabul etmiş olan aşair-i saireden her birerleri tarafından defaatle isyan vaki olması hususu her ne kadar devlet-i müşarünileyhânın zulüm ve taaddiyâtı hariç-i ez-hadd-i tahammül idiğine burhan ise de zulüm ve taaddiyât-i merkûmenin bir kat daha teşdîd kılınmasına illet ve bahane olmkdan gayri hiçbir faydaya muntic olamadı. Ba'de 1781 senesinde yolları keşif ve harita istihraç ederek memalik-i cenubiye tarafına tecavüz etmenin vesailini tehiyyeye memur bir takım zabitan Kafkas Dağlarına gönderilip ol vakte gelince Ossi tairesinden Rusya Devleti'ne dehâlet etmemiş olan fırka ile bir kıta ittifak ve himaye muahedesi akdolunarak Kafkas Dağlarından mürûr ile Gürcistan Eyaletine vasil olan yolları kâmilan açılması hususi Rusya'nın âtide icray-ı meramına medar-ı külli olmakla Gürcistan ve İmirte ve Mingiril Eyaletlerinde bulunup din-i Mesihiyede olan hanlar ve beyler İran Devleti'ne veyahut Devlet-i Osmaniye'ye vaki olan tebâiyetlerini terk birle hem-mezhepleri olan İmparatoriçenin saye-i himayesinde asayiş ve selamet istihsaline davet olunup Devlet-i Osmaniye'ye tabi bulunan diğeri bir takım sağır ve muhtasar hükümetlerin sergerdeleri dahi gerek tav'an ve gerek kerhen Rusya'nın himayesi tahtına idhâl olunarak İran Şahına dahi Rusya Devleti ile akd-i ittifak etmediği surette taht-ı hükümrânisinde asude olamayacağı keyfiyeti alenen ihbâr olunduktan mâadâ Bahr-i Hazar'ın sevâhil-i garbiye ve cenubiyesinden birinde münasip bir mahalde gerek cebren ve gerek hud'a ile bir iskele zaptına memur // 36 // Rusya tarafından mahsus bir donanma dahi tertip ve tehiyye olundu. Umurun hakâyıkına vakıf bir müelliften müstahzar olmuştur ki Katerina'nın bu defa Bahr-i Hazar'da tertip ettiği donanma Kazan Eyaleti tarafından getirilmiş meşe ağacından inşa olunmuş üç kıta firkateyn ve beş kıta korvet ve bir kıta havn sefinesinden ibaret olup sefain-i mezkûre İran sevâhilinde geşt ü gûzar ederek mütelâki oldukları İran teknelerini ve kereste sallarını ihrâk birle ol havalide sakin olan havânî-i İraniye beyinlerinde nifak ve adâveti ilkâ ederek miyanlarında ez'af bulunanlara imdat ve muâvenet etmek hususlarına memuriyet-i katiye ile memur oldular ki zikrolunan muavenet usulü Katerina tarafından Leh Devleti'ne muntic olduğu sabit olmakla İran'da dahi istimali caiz ve terki gayri münasip addolunması umur-ı tabiiyeden bulundu. İmdi 1780 senesinde mersûm Katerina mukaddem Deli Petro'nun tasvir ettiği vecihle Bahr-i Hazar'ın sahil-i garbisinde Rusya Devleti'nin Hükûmetini tevsi etmek hususuna mübaşeret edip İran'ın ol vakit giriftar bulunduğu ihtilal dahi maksûd-ı

mezkûrun tahsilini teshil edeceği me'mûl olduysa da hatıra gelmiş bazı mevâniin zuhuru ile husulü men ve tehir olundu yani vakt-i mezkûrda İran zulâmı mabeyninde Ağa Mehmet Han cümlenin ziyade kudret sahibi bulunup pederinin vefatında validesi diğer bir şahıs ile akd-i nikâh ederek birkaç nefer oğlu dünyaya gelmiş ve Ağa Mehmet'in rakip ve a'dâları // 37 // mabeyninde mezkûr li-ümm biraderleri cümleden ziyade hiddet ve şiddet gösterip mezkûrundan Mürteza Kulu Han nam biri Rusya tarafından celp ve muavenet ümidiyle kendisini ol devlete külliye bende suretine koymuş idi. Ve lakin mersûm Mürteza Kulu ve ondan mâ'adâ müteveffâ Kerim Han'ın oğlu Ebülfeth Han ve diğer nice rukabası taraflarından her ne kadara muhalefet gösterildiyse de müşarünileyh Ağa Mehmet Han Geylan ve Mazenderan ve Şirvan ve diğer bazı eyalâtı kendi kabza-i tasarrufuna dâhil etti. Ve yine müellif-e merkûmun ifadesi üzere mersûme Katerina tarafından Bahr-i Hazar'da vaki olan donanmasının başbuğu Vovinoviç nam şahsa İran toprağının bazı mahallerini ahz u gasp birle Rusya'ya tabi kılmak hususu dahi tembih olunmuş olmakla 1781 senesinin temmuzunda merkûm Vovinoviç dört kıta firkateyn ve iki kıta korvet ve lazım olacak miktar asker ve mühimmâtı bi'l-istishap Ejderhan limanından azimet ederek ve yol üzerinde iken Şili ve Ağurşin nâm iki cezirenin ahval-i tabiiyelerini keşf ve muayene birle yalnız kum ve kayadan ibaret ve gayri münbit olduklarını bi't-tahkik Mazenderan eyaletinin ziyâde vasi ve nafi limanı olan Esterabad canibine vasıl olup Ağa Mehmet Han dahi ol hengâm Ferahabad nam mahalde sakin olmakla sahil-i bahrda bir bâb mağazanın inşası için müşarünileyh tarafından izin ve ruhsat itâ olunması niyazını şamil mersûm Vovinoviç canibinden bir kıta arzuhal takdim olundukta müşarünileyh bu vecihle hazır ve mevcut olan Rusya donanmasının unfen def ve ib'âdına adem-i iktidarını his veyahut Rusya'nın hıyeline mukabil hud'a istimalini // 38 // tecviz ve tercih etmesiyle müsted'âları olan hususa muvafakat sureti gösterildi. Binaenaleyh yalnız bir bab mağazanın binasına ruhsat tahsil olunmuş iken Esterabad şehrinden takriben elli mil mesafesinde vaki bir limanın sahilinde ve mezkûr limanı muhafaza etmek bahanesiyle Rusya mamurları cesîm bir kalenin inşasına mübaşeret birle duvarı üzerine on sekiz kıta top vaz etmiş oldukları keyfiyeti müşarünileyh Ağa Mehmet Han'ın malumu oldukda işbu maksutlarının kâmilen icrasını men etmek niyetini ketm ve ızmâr ederek kemâ fi's-sâbık hulus ve musâfât suretini bi'l-izhâr kalenin seyr ü temaşasına gidip binasında icra olunan sanat ve üstâdlığı tahsin ettikten sonra kendisinin ve maiyetinde bulunan

adamlarının taâm etmek üzere mersûm Vovinoviç'in sefinesini ziyaret edeceğini haber verip ol vecihle sefine-i mezbûreye varıp iş ve işret ile hayli vakit geçirecek veda ettiğinde mazhar olduğu hüsn-i muamele mukabelesinde izhar-ı teşekkür ve memnuniyet birle Vovinoviç ile maiyet memurları gelip kendisinin dağ eteğinde vaki köşkünde tâam etmelerini teklif eyledi buna mebni memurun-ı mersûmün ertesi gün müşarünileyh Ağa Mehmed Han'ın davetine icabet ettiklerinde cümlesini zincir ile bağlatıp inşa olunan kale derakap hedm ve tahrip olunmadığı surette Vovinovuç ve zabitan-ı sairenin katl ve idamları emr-i musammem idiğini beyan ve mersûm Vovinoviç dahi husus-ı mezkûrun fi'l-hakika ol vecihle icra olunacağını his ve idrak etmekle ol babda // 39 // bir kıta buyruldu ısdar edip emrine ittibâen zikrolunan toplar tekrar sefineye ahz olunarak kalenin divarı hedm olunduktan sonra müşarünileyh Ağa Mehmed Han mahbus-ı mezkûrları kendi huzuruna celp ve vaki olan hareket-i haineleri babında mazhar-ı sitem ve âzâriş ederek cümlesini kendi kölelerine teslim edip bunlar dahi mahbusan-ı mezkûre haklarında her türlü tahkîrât ve terzîlâtı fiile getirdiklerinden sonra sahile kadar deynek ve kamçı ile döğerek takip ettikleri meşhurdur. Müşarünileyh Ağa Mehmed Han'ın bu vecihle Rusya Devleti'nin bir takım memurîn-i mutebiresini muamele-i anîfeye duçar kılmasına mukabil Katerina tarafından ahz-ı intikam yolunda İran'ın giriftâr olduğu fesat ve ihtilalin terakkisine sa'y etmekten başka hiçbir şeye teşebbüs olunamayıp ancak zikrolunan ifsâd-ı maksûdunu icraya getirmek zimmında Hidayet Han namında bir kimesneye silah ve cephaneye ve mühimmet-ı asire i'ta olunup Han-ı merkûm Geylan Eyaletini müşarünileyh Ağa Mehmed Han'ın adamlarından feth ve nez' ederek az müddette müşarünileyhi külliyyen mağlup ve münhezim kılmak ümidine varmış idi. Ve lakin tamam bu aralık Rusya'nın icray-ı meramına memur olup Enzeli şehrinde sakin olan Tomnovski ve yine mahall-i mezkûrda mukîm Şiliç nâm Rusya konsolosu müşarünileyh Ağa Mehmed Han tarafından kabul-i rüşvet ederek beyinlerinde Hidayet Han'ın esir tutulması hususu tertip olunup hemen girift olunduğunda müşarünileyh Ağa Mehmed Han'ın emrine imtisalen boynu vurularak mezkûr Geylan Eyaleti yine müşarünileyhin kabza-i tasarrufuna iade olundu. // 40 // Zikrolunan hususat vukua gelmekte oldukları esnalarda Rusya Devleti münazaât-ı dâhiliye-i İraniyeye asla müdahale etmemek suret-i zahiresinde olup merkûm Hidayet Han'ın katli akabinde Çerkez memaliki tarafında memur olan Prens Potemkin nam general canibinden zahiren Ağa Mehmed Han'ı tebrik zimmetinde ve hakikaten Han-ı

müşarünileyhin ahlak ve etvâr ve revîş ve mişvârını tecessüs ve Rusya Devleti babında vaki olan mütalaat ve meramını tetkik etmek memuriyeti ile bir nefer zabıt tayin ve tesyâr olunup memur-ı mezkûr dahi Han-ı müşarünileyhin ol hengâma hazır bulunduğu Reşt şehrine vasıl olunca müşarünileyhi gamgîn ve endişenâk olduğunu müşahede edip kendi aleyhinde bazı suikastın muzmer olduğuna zâhib olmakla mükâlemeyi sanatla çevirip kendisinin her ne kadar Rusya Devleti hizmetinde müstahdem bulunmuş ise de an-asıl İngiltere Devleti tebaasından olduğunu ve İngiltere ahâlisinin İran Devleti'ne vaki olan muhabbet-i zatiyeleri çoktan çok olup Basra Körfezi canibinde iki devletin tacirleri mabeyninde ticaret-i külliyyenin husule gelmekte idiğini Han-ı müşarünileyhe nakil ve ifade edip Han dahi derakap tebessüm ederek memur-ı mezbûra şîrin ile tekellüm edip avdetinde bazı hedaya i'tâsıyla dilşâd etmiştir. İmdi tarafeynden bu vecihle ibraz olunan musâfât-ı kâzibe izharatı akabinde mabeynde ızmâr olunan adavet-i hakikiyenin semeresi olmak üzere 1788 senesinde mârrü'z-zikr Mürteza Kulu Han Rusya Devleti'nden tertip olunan muavenet ile tekrara // 41 // Geylan Eyaletini feth ve zapt etmek hususuna mübaşir olup eyalet-i mezkûreden müşarünileyh Ağa Mehmed Han tarafından serdar bulunan Süleyman Han'a merkûmun defî müyesser ve bundan sonra dahi bilcümle İran ve Gürcistan'ın kendisine ram ve münkâd kılınması hususu müşarünileyh Ağa Mehmed Han'a dahi nasip ve mukadder oldu.

2.3. Bab-ı Salis

Rusya'nın Leh Devleti mukasemesi hususunda Avusturya ve Prusya Devletlerinin rızalarını tahsil ve Devlet-i Osmaniye'nin arazisinden bazı kıtaatın dahi Avusturya'ya terk olunmak vaadiyle Leh'in mukasemesi hususundan terettüp edecek netayiç ve esmâra düvel-i Avrupa'dan izhar-ı vukuf eden devlet yani Devlet-i Osmaniye tarafından mukaseme-i merkûmenin icrasına muhalefet vukuunda Avusturya Devleti'nin muaveneti Rusya tarafına celp ve mübayaa olunup İsveç Devleti ile Frederiksham nam mahalde muahharen akdolunan muahede ve Devlet-i Osmaniye ile muharebesi vukuunda müdahale etmeyeceğine dair İsveç Kralı tarafından bizzat vaki olan taahhüt münasebetiyle düvel-i şimaliye canibinden icra-yı meramına hiçbir nevi mümanaat zuhur etmeyeceği Katerina'nın mutemedün-aleyhi bulunup mukaddem Çarı olan sefirin encam-pezîr olması tarihinden üç sene mürur ile Rusya memaliki zikr-i sabık üzere duçar olduğu kaht ve veba beliyyelerinden külliyyen halas bulmuş olmakla kuvvete ve

kudret-i haliyesini amele getirip mukaddem terk ve ihmeline mecbur bulunduğu menafi-i külliyyenin istihsali maddesine teşebbüs olunmak hususuna mersûm Katerina tarafından karar verildi. Bâlâda beyan olunduğu vecihle Kırım ceziresinin istiklîli meşrut kılınmış iken // 42 // bu vecihle Rusya'nın sun-i kudreti olan Hükûmetin himayesini yine Rusya Devleti hod be-hod kendisi üzerine ahz edip Kırım Hanının hizmetinde Rusya taraftarları ile bende-i zer-harîdelerinden hariç hiçbir şahsın istihdam olunmasına ruhsat ve cevaz verilmemekle hükümet-i mezkûrede icra olunan ahkâm ve evamir hakikat-i halde Rusya'dan sâdır olduğu müstebândır ve lakin Kırım ahalsi mürur-ı zaman ile Rusya'nın tarz ve tavrına vakıf oldukça Devlet-i Osmaniye ile vaki olan irtibat-ı kadimelerinin tecdit ve tekidine hâhişleri günden güne terakki bulup mersûme Katerina Kırım ceziresini bi'l-vasıta idareye kanaat etmeyerek bütün bütün zabt ve gaspına karar verip Leh Devleti hususunda muhtarı olan usul mucibince muteberan-ı memleket beyninde ilkâ-yı nefsanîyet ederek Kırım Hanlığının min-ba'd tevarüs tarikiyle intikali kaidesi bi'l-ilkâ ahalinin pesend ve ihtiyarlarıyla birinin mesned-i mezkûra intihap olunması usulünü ihtirâ eyledi. Rusya'nın bu babda bilâ hak kendisine tahsis etmiş olduğu temettuât Devlet-i Osmaniye'nin zarar-ı küllisine müeddi olacağı derkâr olmakla temettuât-ı merkûmenin ol vecihle gasbı hususuna razı olmayacağı Rusya'nın müstahzarı bulunduğu binaen temettuât-ı merkûmenin külliyeti derecesinde ve bunları muhafâ ve ibkâ zımında Katerina tarafından tedarikât-ı harbiye tehiyyesine mübaderet olundu. Ve dahi Avusturya İmparatoru canibinden vücuda getirilen tertibat-ı seferiyenin Rusya'nın vefret ve cesameti ve Rusya'nın herbir meramını teshilde Avusturya tarafından müşahede olunan gayret ve hamîyyet ve İstanbul'u feth ve teshir etmek niyetinde olduğu mersûme Katerina'nın aşikâren beyan ve ifade etmiş ve mukaddem // 43 // vuku bulan sefer esnasında Rusya'nın neşrettiği her bir beyannamesinde Devlet-i Osmaniye bilcümle düvel-i Mesihîyenin adüvv-i tabiisi bulunması hususunun temhid ve tekit kılınması keyfiyatından naşi Devlet-i Osmaniye'nin Avrupa Kıtasında vaki olan memalikin mukasemesine mübâşeret olunmak hususuna hengâm-ı mezkûrede karar verilmiş olduğu müstenbit ve müstedildir. Binaenaleyh Potemkin nam generalin kumandasında olan asker Kafkas Dağları canibine sevk ve Suvarof nam-ı diğeri bir general dahi başka bir ordu ile gelip nehr-i Kuban'a karip olan memaliki istila birle Rusya'nın garbı ve cenubu olan hududu efvâc-ı askeriye ile isti'âb olunur iken Avusturya orduları dahi nehr-i Tuna kenarına

getirilip nakl-i mühimmat hizmetinde olan tombaz ve merâkib-i sairesi kesretiyle dahi nehr-i mezkûr külliye mesdûd ve mestûr olmuş idi. Ve lakin Katerina tarafından bilâ mucip Kırım ceziresinin istilasına mübaşeret olunmak hususu güya reva görülmemekle hareket-i mezbûreye teşebbüs için ber-mûceb-i kâfi tahsil zımında Kırım ahalişi ifsâd olunarak Hanları aleyhinde isyan ettiklerinde Han-ı merkûm derakap imdat talep etmek üzere Rusya tarafına firar ettiyse de cezire-i mezbûre dâhilinde hiçbir bir nevi münâfese ve münakaşa zuhura gelmemekle Rusya'nın müdahalesini icap zımında tarik-i âhara insilâki lazım gelip Rusya memurları başka bir hanın intihabı madesine ahali-i memleketi davet ettiklerinde dahi menfi olan Han'ın mesnedine bilâ hak geçmiş olan şahsı derakap mansıbını terk ve ahalinin ittifak-ârâları Şahin Giray üzerine tesadüf etmesiyle bu defa dahi hiçbir nevi // 44 // muaraza ve ihtilal zuhura gelmedi ancak Rusya'nın bu babda maksudu Kırım ceziresinin istihsal-i rahat ve asayişinden ibaret olmayıp bilakis cezire-i merkûmenin zapt ve istilasına bir vesile aramaktan müterattep bulunmasına binaen meramlarını icra için şol vecihle fırsat buldu ki Kerç Boğazının Kırım ceziresine karşı olan yakasında vaki Taman ceziresini Devlet-i Osmaniye memurlarından bir paşa muahharan istila etmiş olmakla cezire-i merkûmenin reddini talep etmek üzere bir memurun tayin olunması hususu Rusya tarafından Şahin Giray Han'a ihtar olunmakla bir nefer memur Han-ı mersûm tarafından ol vecihle tayin ve tesyâr olundukda memur-ı mezkûr paşa-yı mezbûrun emriyle katl olunup işbu şenî'anın mukabelesinde ahz-ı intikam olunması Rusya tarafından istida ve Han-ı mersûm dahi elçisinin bu vecihle katl olunması sebebiyle gazaba gelip kendisine vekâleten Rusya'nın ahz-ı sâr ve intikama mübaşereti hususuna rıza vermekle Rusya ordusu ol bahane ile derakap Kırım ceziresine imrâr ve zikrolunan Taman adasına mukabil olan sahiline vasıl oldukda bağteten sahilden iade olunarak 1783 senesinde Kırım ceziresinin cemi muvakiini bi'l-istilâ kâffe-i kılâ ve bukâ'ını cebren veyahut hud'a ile zapt ederek ahalden her bir imam ve cemaat süngü ile idam olunmak tahvifiyle Rusya İmparatoriçesine biat etmeye cebr olundu. Ba'de ahali muteberanından her birine bir takım menafi vadiyle muamele-i cezire-i mezbûreye rızaları tahsiline sa'y olunduysa da ekserisi mümanaat ve muhalefete mail olup mukavemetin vesilelerini // 45 // tertip zımında dahi kendi beyinlerinde akd-ı meclis-i meşveret etmiş oldukları merkûm Potemkin nam generalin malumu olmakla muteberan-ı mezkûrenin umumen katli hususunda bir kıta buyruldu ısdâr edip buyrulduunun muhatabı olan zabıt bu nevi sifk-i

dimâ icrasından içtinap etmekle merkûm Potemkin'in akrabasından Pavli Potemkin nam-ı diğeri bir general husus-ı mezkûrun icrasına memur kılınarak sin ve sâllerine asla nazar olunmaksızın zükûr ve insâtan otuz bin nefer Tatarın bilâ mukaveme katl ve idamları vuku bulmuştur. Kırım cezaresinin vakt-i musalahada Rusya Devleti tarafından gasp olunmasının tafsilatı vech-i bâlâ üzere zuhura gelip Kırım Hanı merkûm Şahin Giray'a meslup olan taç ve tahtına mukabil bir miktar maaş ve Rusya memaliki dâhilinde bir çiftlik i'tâ olunmakla kendisi Moskova Şehrine çekildi gitti. Bu aralıkta Rusya'nın Gürcistan valisiyle ve İmirte ve Mingiril beyleri ile vuku bulan teşvikat ve ifsâdâtı meramı vecihle hitam-pezîr olup vali-i merkûm Erkli Han tarafından Rusya canibinine elçi gönderilerek Kafkas Dağlarının eteğinde zikr-i sabık veçhiyle mukaddem bina olunan kalelerden Cozhafsak nam mahalde 1783 senesi Temmuzunun yirmi dördü tarihinde Rusya Devleti ve Gürcistan Hükûmeti beyninde bir kıta muahede akdolunub işbu muahedenin şurutu iktizasınca kendisiyle ahlâfî Rusya Devleti'ni Gürcistan Hükûmeti üzerine hamî ve padişah bilecekleri hususu merkûm Erkli Han tarafından ve Gürcistan'ın gerek ol hengâmında havî olduğu ve gerek âtide kesb edebileceği cemi arazi ve mevakii himaye ve siyanet birle merkûm Erkli'nin ve kendisinden sonra onun varislerinin yed-i temellüklerinde baki ve // 46 // daim kılınması hususu Rusya tarafından taahhüt olunup mahsusen imal bir kıta müzehheb ve murassa taç Erkli Han tarafından Katerina'nın vekiline teslim birle vekil-i mezkûr tarafından dahi işbu resmin icrasıyla kendisine hükümdarlık mesnedi ile beraber bendelik hâli tevcih kılınan Erkli-i merkûme Katerina'nın ismiyle mezkûr taç resmen dahi ret ve iade olundu. İmirte Beyi Süleyman Bey evvel emirde Rusya'nın mevaidine icabet etmeyip kendi kılıcından başka hiçbir kimsenin himayesine muhtaç değilim diye cevap verdiyse de hedâyâ-yı giran-bahâ ve Petersburg'da mahsusen imal olunmuş bir kıta müzehheb ve murassa tacın i'tâsı ve taahhüdât-ı nâ-mahsurenin bîdirîğ kılınması hususları merkûm beyin sadakatine bi'l-akıbe galip gelip Devlet-i Osmaniye'ye vaki olan itaat ve tebaiyetini bertaraf ederek mersûme Katerina'ya biat etti. Bu esnalarda Devlet-i Osmaniye her ne kadar Rusya'nın bu vecihle gasb-ı memalik vadisinde zuhura gelen etvarından münfail ve hatırmânde ve kendi serhatlerinde zikr-i sabık üzere asakir-i külliyyenin terâkümü hususundan hâif ve mütelâşi olduysa da Küçük Kaynarca Muahedesini şurutunun bu vecihle halkı mukabelesinde ahz-ı intikama iktidarı olmakla muharebe için her ne kadar tehiyye-i levazımata mübaşeret ettiyse de davasını kalem ile

tesviyeye sa'y edip Fransa Devleti'nin tavassutu ile bu maddeye bir karar verilerek 1784 senesinde İstanbul'da müceddeden bir kıta mukavele akdolunup işbu mekavele-i cedidenin şurutu üzere Kırım ceziresi ve Taman adası ve Kuban nehrinin kurbünde vaki mevaza-i kesire-i saire fi-mâ-ba'd Rusya Devleti'nin mülk-i sahihi addolunması // 47 // hususu Devlet-i Osmaniye tarafından teslim ve itiraf olundu. Rusya'nın kabza-i tasarrufuna bu vecihle teslim ve tevdi kılınan muvakii sabıkda bayan olunduğu üzere akd-i mukaveleden akdem Rusya'nın askeri bilâ sebep istila ve fetih ve teshîr etmiş olup Kırım ceziresinin Rusya Devleti'ne ithal ve ilhakı babında neşrolunan evrak-ı resmiyede husus-ı mezbûrun ilel ve esbabı cezire-i merkûmenin asayişini ve ahalisinin tereffüh-i halini istihsal kaziyesinde Katerina'nın vaki olan hâhiş ve arzu-yı mün'imânesi ve mukaddem vuku bulan sefer hitamında icrasından sarf-ı nazar olunup bu defa dahi cezire-i merkûmenin Rusya memalikine ilavesi için terettüp eden hukuk-ı seyfiye iktizası ve yine cezire-i mastûrenin fethinde harç olunan mebalîge mukabil ol cezireyi tazminat namıyla alıkomaya Katerina'nın vaki olan hakk-ı sarihi hususatından ibaret olduğu ihbar ve ilan olunmuştur. Devlet-i Osmaniye ile zuhura gelen muarazalar yine bu vecihle karar ve faysal verildikten sonra Katerina'nın nazarı yine Gürcistan canibine mün'atıf oldu. İmal-i esbab-ı anîfe ile kal' ve kam'ı muhâl hükmünde bulunan işbu sedd-i sedidden muahede vasıtasıyla yol açmışbulunmasının kadr ve kıymetine gereği gibi vâkıfa ve aşına olmakla Kafkas Dağlarının ötesinde olup muaharan yed-i temellüküne teslim kılınan memalike min-ba'd askerinin âmed ve şüdünü teshil ve temin zımmında Kartil Kralı lakab-ı cedidi ile telkip olunan Gürcistan Valisi Erekli Han-ı mersûm ile zikr-i sabık üzere akdolunan muahedenin tasdiknamesi 1785 senesi zarfında // 48 // ma'hûd Pavlo Potemkin nam generale tevdiyan Tiflis canibine irsal olunup Kafkas Dağlarının bir canibinden canib-i ahirine varınca mükemmel bir kaldırımın inşası hususu dahi merkûm generale sipariş olunarak bu emrin icrasına sa'y-i tam ve himmet-i mâlâ-kelam ibraza getirilmekle mezkûr kaldırımın inşası az müddette hitama resîde oldu ve mersûm Kartil Kralına asker tertibi ve idaresi için ve Rusya tarafından ikamete memur olan zabitin talimatına mebni fi-mâ-ba'd sarfı lazım gelecek mebalîğin tediyesi için senevî altmış bin gümüş ruble miktarı maaş tayin olunmakla Gürcistan Eyaleti bu vecihle Rusya Devleti'nin taht-ı tebaiyetine duhûl ederek Rusya dahi eyalet-i mezbûrenin tebaiyetini kabul etmekte eyalet valisinin İran Şahına vaki olan alaka-i bendegisi keyfiyetinden külliyyen sarf-ı nazar etmiş olduğu malum ve ayan

kılınmıştır. Rusya Devleti'nin maksut ve meramı mârrü'z-zikr Potemkin ve Godoviç nam generalleri bu esnada i'tâ olunan talimatın mealinde kendisinin dahi Gürcistan tarafından kesp olunacak bilcümle memalik ve araziye himaye ve muhafazaya taahhüt etmesinden anlaşılır, mumaiyleh Potemkin'in talimatında her kangı kavim ve taife Rusya'nın himayesine talip olur ise ol taifeyi taht-ı himayeye kabulüne ruhsat-ı kâfiye verilip merkûm Godoviç'in talimatında dahi Bakü ve Derbent hanları tarafından yine Rusya'nın himayesi talep olunur ise beyatlerini kabul etmesi hususu tenbih olunmuştu. Ve lakin zikrolunan iki mahal İran Devleti'ne tabi olup hanların başka devlet tebaiyetini kabul etmeye salahiyetleri Kazak // 49 // Hatmanının veyahut Orenburg Eyaletinin valisinde vaki olan salahiyet gibi olduğu müstebandır. Rusya Devleti'nin kuvvet muahharan terakki buldukça icrasına sa'y ederek destres olduğu tecavüzet-ı mezkûre delaletiyle münkeşif olan hırs ve tama'-ı gayri mahduduna im'ân-ı nazar ile dikkat olunursa bais-i hayret olacakları aşikârdır yani zikrolunduğu vecihle bir taraftan müttefikî bulunan iki devlet ile iştiraken Leh Devleti arazisini mukaseme etmek hususuna meşgul iken taraf-ı ahardan yalnız kendi menafii için Devlet-i Osmaniye'nin bazı memalikinı gasp edip medine-i Konstantiniye'yi Rusya Devleti'nin üçüncü dâr-ı Hükûmeti menzilesine götürmek niyetinde olduğunu sarahaten ilan etmiştir ve Kafkas Dağlarında mütemekkin olan tavaifin anveten zaptına sa'y eder iken mezkûr dağların ötesinde vaki bazı memalikin tahsili vesailini tertip ve Bahr-i Hazar'ın sahil-i cenubisinde dahi bazı mahallin gasbı tarikini mülâhaza etmekte idi. Leh Devleti canibinde Rusya'nın mütemellikatına hayli arazi ve tebaasını dahi bir buçuk milyon miktarı ahali ve tebaa ve canib-i diğerde yine ol miktar ahaliyi havi olan Tataristan sagîr hıttasını ve Kırım ceziresini ve Taman adasını ve Kuban memalikinı ilave edip ba'de Gürcistan ve İmirte ve Mingiril Eyaletleri ile Kafkas Dağlarının geçit yerlerini kabza-i tasarrufuna ithal ile Karadeniz'i kendisine tabi ve Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarını kendisine meftuh kılınmış olmakla haris olanın kanaat etmesi lazım gelse Rusya'nın bunca menafi-i müktesebeye kanaat eylemesi icap ederdi. Maa hâzâ Leh Devleti'nin yine gasbı mümkün // 50 // bazı eyaleti kalıp Forland diyarı Rusya memâlikine ilhak olunmamış idi ve Kataland memleketi İsveç Devleti'nin tasarrufunda olup Devlet-i Osmaniye'nin hem baki kalan bazı eyaletinin nez'i ve hem dahi din ve devlet hususlarında vaki olan gayretinin hal' ve isti'sali muktezi görülüp Rusya'nın İran tarafında husule gelen tevsîât-ı biladi ve kesb olunan şöhret-i askeriyesi dahi kendi

nazarında derece-i kemale vasıl olmamış idi. Zikrolunan İstanbul mukavelesi akdinden üç sene mürurunda yani 1787 senesinde Rusya Devleti müceddeden sefere mütesaddi olup ancak bu defa mukaddemat-ı harp Devlet-i Osmaniye tarafından vaki olarak ilel ve esbabı bundan ibaret idi ki Katerina'nın bu hengâmda Kırım ceziresi tarafına zuhur eden seyahati ve seyahat-i merkûmenin müradifi olan harekât-ı askeriye Leh Kralı ile vaki olan mükalemâtı ve cümleden ziyade Osmanlıları Avrupa Kıtasından külliye def birle Memalik-i Osmaniye'yi mukaseme ederek Rusya kralzadelerinden işbu merama mutabık tedris ve terbiye olunmuş olan Konstantin nam kralzadenin hüküm ve idaresine tevdi olunmak üzere müceddeden Rum Devleti'ni icat ve ihya bahsinde Avusturya imparatoru ile câygîr olan muhâberât-ı hafiyeye hususları her ne kadar haddizatında muahedât ahkâmını alenen half etmek derecesine vasıl olmayıp meram-ı hafî-i mezbûrun fi'l-cümle isbatı gayri mümkün olması ağlebü'l-ihimal ise de Rusya'nın etvar ve efâl-i maziyesiyle beraber nazar ve mütalaa olununca vükelâ-yı Saltanat-ı Osmaniye indlerinde devletin beka ve deymûmetini muhataraya ilkâya müsta'id addolundu ve bundan fazla // 51 // dahi her bir eyalette sakin olan Rusya konsolosları memurin-i saireleri Devlet-i Osmaniye tebaasını ifsada sa'y edip memleketeynde bulunan erbab-ı nifak ile muhabere ederek Eflak'ın huruç töhmetiyle müttehem bir nefer voyvodasının vesail-i firarını tertip ve Rum taifesini isyana tehyie birle Mısır Kölemenlerinden her birine mutasarrıf bulunduğu emlak ve arazinin temettüünde ibkâ ve idame kılınması Rusya Devleti'ne beyat etmeleri şartıyla ve vaat ve taahhüt edip Avusturya İmparatoru bulunan ikinci Joseph dahi Katerina ile mülakat zımmında Gersun şehri tarafına azimet etmekle Rusya'nın makasıdı icrası hususuna sûretâ izhar-ı rıza etmiş idi. Zikrolunan muhatarayı def zımmında Devlet-i Osmaniye Düvel-i İslâmiye'nin cümlesinden istimdad ederek akvam-ı Muhammedî'ye cihat için tertib-i esbaba mübaşeret ederken iken isyan suretinde olan Mısır kölemenlerinden birinin Rusya vükelâsına yazdığı bir kıta namesi ele geçip ve bu babda vaki olan iştikâ ve ifadât bilâ semere kalmakla Devlet-i Osmaniye tarafından ilan-ı harp olunup hareket-i taarruziyeye mübaderet olundu. Rusya askeri bazı mukatele de galip olmaları ve bir müddetten sonra malum ve müsellemler olduğu üzere Avusturya İmparatoru tarafından memalik-i Osmaniye'nin mukasemesi maddesine muvafakat etmiş olması münasebetiyle mukaseme-i mezbûrenin icrasına muvafakat etmesi şartıyla Mısır diyarı Fransa Devleti'ne Katerina canibinden arz ve teklif olundu. Esna-yı mezkûrede seferin

an-karip vuku bulup Katerina'nın nail-i meram olmakla mübtehic ve dilşâd kılınacağı ümidiyle tertip ve tehyie olunan asakir // 52 // ve levazımat-ı harbiyenin külliyeti Devlet-i Osmaniye'yi ifnâ etmekte din-i Mesihinin adüvv-i tabiisini kal' ve kam' edeceği kaziyesini Düvel-i Avrupa miyanesine neşr ve ilanda ibraz olunan ikdamı semeresi olmak üzere kaziyeye-i merkûmenin umûmen mu'tekîdün-fih ve mutemedün-aleyh olduğuna binaen Rusya'nın husule gelen zan ve kıyası ve Leh Devleti'nin mukasesi maddesinin sabıka icrasına Düvel-i Avrupa taraflarından hiçbir nevi muhalefet izhar olunmamış olması ve Avusturya İmparatoru tarafından Rusya'nın hiçbir nevi mümanaat ve muhalefet izhar olunmamış olması ve Avusturya İmparatoru tarafından Rusya'nın herbir maksudunu teshil babında bariz olan hâhiş ve müsâraat ve kezâlik memalik-i Osmaniye'yi mukaseme hususunda serhat tarafında tertip ve tehyie olunan seksen bin nefer Avusturya askerinden me'mûl olan muavenit-i fiiliye ve yine Rusya memurlarının ifsat ve iğvâları semeresi olarak Devlet-i Osmaniye'ye tabi olan bilcümle memalikte tahaddüs eden fitne ve fesat ve sefere ibtidada Rusya askeri tarafından ibraz olunan şevk ve hamiyet maddeleri fi'l-vâki Katerina canibinden meramının kâmilen hâsıl olacağını ümit için birer senet ve hüccet-i kaviye makamında oldukları şüpheden hâlidir. Velâkin Avrupa'nın düvel-i sairesi bu hususta ırk gayretleri galeyana gelmekle İsveç Devleti Devlet-i Osmaniye ile müceddeden akd-i muahede ederek Rusya aleyhinde ilan-ı harp edip İngiltere Devleti tarafından dahi Devlet-i Osmaniye'ye müsaade-i külliye ve Rusya'nın tertibat-ı bahriyesi ikmâline muhalefet-i celiye ibraz olunarak Bahr-i Baltık canibine tesyâr olunmak üzere hayli sefaini havi bir donanması tehyie olunup Fransa Devleti tarafından dahi Rusya ve Avusturya'nın // 53 // bu vecihle ittifakları makbul ve pesendîde görülmeyerek kendisinin memalik-i Osmaniye'de pâ-istâde olunan ticaretine helal târi olmasını der-hatır edip Prusya Devlet dahi bir müddet sükût ederek ba'de nüfuz ve itibarı muahharan Leh Devleti memalikinginde izdiyâd te terakkî bulunmuş olmakla memalik-i mezkûre tarafına sevk-i asker edip ve kezâlik Devlet-i Osmaniye'nin ordusu her ne kadar muharebede çend defa münhezim olduysa da askerin şevk ve gayret ve ikdam ve şecaatlerine asla noksan ve fütûr terettüp etmeyip nihayetü'l-emirde Prusya Devleti tarafından Devlet-i Osmaniye ile muahede akd ve ba'de Avusturya Devleti ile Rihanbah nam mahalde bi'l-mukavele bazı mevâdda karar vermesiyle Avusturya Devleti Rusya ile vâki olan ittihadından rücu edip Rusya'nın Leh memalikinginden mutasarrıf bulunduğu eyalâtın nez' ve istilası

muhtemelattan olmakla Katerina'nın yine Devlet-i Osmaniye ile musalaha akdine mecbur ve muztar bulunduysa da kibir ve ta'azzumu sulha talip olmasına mani olduğundan nâsı Danimarka Devleti'nin Bernsdorf nam sefiri vasıtasıyla İngiltere ve Prusya ve Felemenk Devletleri mabeyninde mukaddemat-ı sulha karar verilip 1792 senesinde muahede-i katiye Yaş Şehrinde akdolunarak işbu muahedenin ahkâmı mucibince Rusya'nın hududu için Akkirman Şehri pîşgâhından cereyan [eden] Turla Nehrinin kenarı tayin birle Gürcistan ve ona muttasıl olunan memalikin Rusya Devleti tasarrufunda ibkâ olunmalarına Devlet-i Osmaniye kendisini zâmin ve kefil makamına arz ve vaz' ederek Çerkez memalikinin dahi Rusya'ya dehâlet etmesini istihsal // 54 // babında bezl-i makderet etmek hususunu deruhte etmesi ve Memleketeyn'in imtiyazat ve muafiyat-ı kadimeleri ibkâ olunması ve muahedat-ı anîfenin ahkâmı kemâ fi's-sâbık cârî ve muteber tutulması mevaddı meşrut kılındı. İşbu seferde Rusya'nın iki yüz bin ve Avusturya'nın yüz bin nefer miktarı askerleri telef olunduktan sonra İngiltere ve Prusya Devletleri canibinden ibraz olunan muhalefet-i sabitenin semeresi olmak üzere memalik-i Osmaniye'nin mukasemesi babında vaki olan arz ve meramların icrasından feragat kılmaya mecbur olup zikrolunan İngiltere ve Prusya Devletleri bu babda kendi yerlerinde olan olan fırsatın hakâik ve dekâyikine ve müdahale etmiş oldukları meselenin fûrûâtına kemaliyle kesb-i vukuf etmiş olsalar idi evvel emirde Küçük Kaynarca Muahedesi ahkâmına rücu olunmak bahsinde derpîş ettikleri davadan asla dönmeyip Devlet-i Osmaniye hakkında ziyade nâfi ve müsait bir takım şurûtun akd ve kabulüne Rusya Devleti'nin elbette mecbur olacağına şüphe yoktur. Vâkıa İsveç Devleti Devlet-i Osmaniye'ye muavenet etmek zımmında Rusya aleyhinde sefere mübaderet ettiyse de derakap ahalisi beyinde zuhur edip ziyade nüfuz ve gınâ sahipleri olan asilzadegânın Rusya'ya temayül etmelerine mucip olan fitne ve fesat sebebiyle tez elden sulh talebine muztar olup Devlet-i Osmaniye'den iki sene mukaddem Rusya ile ale'l-infirâd akd-ı musalaha etmiş idi. Fransa Devleti dahi mârrü'z-zikr Prens Potemkin'in hıyel ve sanâyi'ine firîfte olmakla Rusya hususunda müşahede olunan muhalefetinden fâriğ olup // 55 // İspanya Devleti her ne kadar evvel emirde Rusya'nın Akdeniz'de mevcut cezirelerden birine müstevli olması babında izhar-ı telaşı ve ıztırap etmişse de ıztrabı serian emniyete ve itminana münkalip olarak Rusya'nın İstanbul'u dahi gasp etmek niyetiyle zuhura gelen tertibatının kuvveden fiile ihracını men zımmında asla bir nevi sa'y ve gayret etmemekle ol hususta lâkayd olduğunu ispat etmiş

idi. Elhasıl Devlet-i Osmaniye'nin muhatara-i mezbûreden halâsı keyfiyeti bir taraftan kendisinin müzayaka ve balâya tahtında ibraz olunan sebat ve istibarı ve diğer taraftan İngiltere ve Prusya Devletleri canibinden Devlet-i Osmaniye'nin imdadına yetişmek niyetinde olduklarının ilan kılınması hususatından neşet edip mezkûr iki devletin niyet-i mezbûreleri dahi Rusya'nın yakinen malumu olunca memalik-i Osmaniye'yi mukaseme babında vaki olan meramını terke ve ferâğ etmeye mecbur olduğu kazâyâ-yı müsellemedendir. İşbu sefer-i ahir esnasında İngiltere Devleti'nin Hindistan diyarında kâim olan Hükûmetini hedm ve idlâle teşebbüs olunmak hususu devlet-i merkûmenin Rusya aleyhinde imale muktedir olduğu esbab-ı tecavüziye ve taarruziyenin ahkâmını iptale vesile olabileceği keyfiyetinin Rusya Devleti'ne defa-i ûlâ olmak üzere arz ve ihtar olundu. Tedbir-i mezkûr Fransa Devleti tebaasından bir kimsenin tasavvur-gerdesi olup Prens Naso Sigan nam handan marifetiyle şahs-ı merkûmun Katerina'ya takdim kılınan bir kıta layihasında evvel emirde Hindistan padişahlarının kadim silsilesini müceddeden taç ve taht // 56 // ve devlet ve saltanata nail kılmak hususu Katerina'nın gayet maksudu olduğunu mübeyyin beyannameler neşr ve ba'de Buhara ve Kaşmir diyarlarından mürur ile Rusya'nın mükemmel bir ordusu Hind tarafına sevk olursa Hind ahalisinden İngiltere Devleti'nin usul ve etvarından hoşnut olmayan kimseler mezkûr beyannameler vasıtasıyla bittabi celp olunarak devlet-i merkûmenin asakiri ile tebaasını Hind diyarından külliyyen def ve ib'âd etmek hususunda zikrolunan Rusya ordusuna muavenet edecekleri derkâr idiği tafsilen beyan ve iddia olunmuş idi. Layihay-ı mezbûre mârrü'z-zıkr Potemkin tarafından mudhike ve müşhire addolunduydu da Katerina canibinden şâbâş ve aferin ile kabul olunup meali hâlâ bugüne kadar Rusya Devleti'nin hatır-ı nişanıdır. Rusya askerinin memalik-i Devlet-i Osmaniye'den iade olunduğlarında Leh Devleti'nin ikinci mukasemesi kuvveden fiile ihracında ne vecihle istihdam olunduğlarını beyan edip zıkr olunan mukaseme-i saniyenin ilel ve esbabını tetkik etmek hususatından bu mahalde sarf-ı nazar kılınıp Forland Eyaleti'nin Rusya'ya ilhakı ve Rusya'nın muahharan Devlet-i Osmaniye ile vaki olan muamelatı yani 1812 senesinde Bucak diyarını nez' ve istila etmesi ve Akkirman muahedesi ve Rum kavminin isyanıyla Mora'nın tefriki ve Sırp ve Mısır ve Berrüşşam diyarlarında vukua gelen isyan ve tuğyan maddeleri ve Rusya'nın Memleketeyn ve nehr-i Tuna boğazlarında kesb ettiği vaz' ve ahvali ve Silistre Kalesini istila etmesi ve Edirne ve Hünkâr İskelesi ve Petersburg muahhedeleri // 57 // hususatı ve

Rusya ile Devlet-i Osmaniye beyinde vukuu mümkün olan sefer-i ahir ve Rusya askerinin İstanbul'a vaki olan ziyaret-i ûlâları keyfiyetleri müellifin-i saire himmteleri ile tafsilen şerh ve beyan olunmuş olmakla asrımızın işbu vukuat-ı mühimmesinin hakâik ve dekâikini kâlib-i cedide ifrağı madesi cây-ı ümit bulunmamakla bunların tarifinden dahi keff-i yed olunduysa da lillâhilhamd ve ve'l-minne mesail-i düveliye mabeyninde işbu Rusya Devlet-i Osmaniye meselesine Avrupa'nın tâcdârân ve vükela ve tebaası caniplerinden im'ân-ı nazar ile bezl olunan dikkat ve tefahhus gibi başka hiçbir meseleye sarf -ı dikkat olunmadığı derkâr olmakla mesele-i merkûmenin bu mahalde derpiş kılınmasına ihtiyaç hissetmemiştir ancak bu risalenin telifinde vaki olan maksad-ı asliyemize tatbikan Katerina zamanından beri Rusya ile Devlet-i Osmaniye beyinde tahaddüs eden umurun ziyade dikkate şayan addolunan keyfiyetlerin ale'l- ihtisar âtide beyan olunması münasip görüldü. Devlet-i Osmaniye aleyhinde gerek sevk-i asker tariki ile olsun ve gerek bu vaktimizde insilâk olunup muhatarası sad mertebe ziyade olunan hile ve hud'a tarik-i hafiyesiyle olsun Rusya'nın icrasına sa'y edegeldiği maksut ve meramı Poltava Muharebesi tarihinden bed ile bi'd-defaat Düvel-i Avrupa'ya beyan ve ilan olunmuştur yani Deli Petro'nun hâhişi Memalik-i Osmaniye'yi külliye gasp ve istila etmekten ibaret olup gasp ve istila-yı mezkûrun icrası ve âlem-i tufûliyette ol maksat ile kendisine isim tesmiye olunarak münasip vecihle tedris ve talim olunmuş Konstantin nam hafidinin hüküm ve idaresine teslim olunmak // 58 // üzere müceddeden bir Rum Devleti'nin ihdası madelerini fiile getirmek için Deli Petro'nun ahlâfından İkinci Katerina tarafından Avusturya ve Fransa Devletlerinden istimdat ve istigâse vaki olduğu malum ise de mersûmun ahlâfından Nikolay nam imparatorun dahi iddiası kesr-i nefis ve kanaat üzerine mebna olarak yalnız başına Devlet-i Osmaniye'nin hamî-i resmisi makamına geçmekten ibaret olduğu meşhurdur. Ancak bu hususta Rusya Devleti'nin eyyam-ı sabıkada Leh Devleti'nin ve Kırım ceziresinin ve Gürcistan memalikinin ve Çerkez taifesiyle asair-i kesire-i sairenin ve dahi hamî' resmîyesi olmuş olduğu keyfiyeti hatıra getirilip Rusya'nın himayesi olanlar hakkında bu vecihle muzır olduğu mücerreb olmakla Padişah El Osman'ın himaye-i mezkûreye duçar kılınması acaba İmparator canipleri aleyhinde mücedded zuhura gelen kabahati mukabelesinde icap ettiği sual olursa caiz olacağında asla şüphe olmadığı aşikârdır.

2.4. Bab-ı Rabi

Mukaddem İran Devleti İle Rusya Memaliki beyninde kâin olan hudut tabiyesi cihetiyle hem aşikâr ve muayin hem dahi müteyyin ve müstahkem olmakla yani bir nihayette Karadeniz bulunup bunların mabeyninde memdud olan Kafkas Dağları güya iki bin devlet arasında fasıl olmak için yed-i kudret ile vazî ve inşa olunmuş bir müderris makamında olduğuna binaen ondan münasip bir sınırın tayini isî. Şimdi mezkûr dağların öte yakasında bazı muvakığın kabze-i // 59 // tasrife ithali hususuna Rusya Devleti tarafından bilâ fasıla sa'y olunup Deli Petro zamanında Ejderhan ordusu ve donanması keyfiyetinin masârif-i külliyesi ve muhatara-i celilesi barkeratlarına mütehammil ve Hopa memleketinde icrasına teşebbüs olunan hıyanet-i sabıkta hiyasetine razı olarak II. Katerina vaktinde dahi müteaddit hanlar ile beylere tahakkuk ve hediye ve Erkli Han'a vâfir maaş itası ile Gürcistan memaliğini daire-i tasrife idhal ve bade memalik-i mezkûrenin muhafazası zımmında kaliteli askerî idaresi madesine kail ve Bahri Hazarın sahil cenubunda bir limanın gasp ve sirkati keyfiyet seniasına müttezil olup Kafkas Dağları dâhilinde ve ötesinde bu tarik ile kesb olunan memalikten bir akçe faide-i maliye hâsıl olmamış iken memaliki mezkûreyi havze-i temlikinde ibga için askerî telefne razı olmuş ise de bu vecihle şimdiye kadar ancak masraf ve ziyana bahis olmuş mahallerin havınca da asla bir menfaate mucip olmamakla kader ve kıymetleri ancak kendi kesb ve muhafazasında sarf olunan mübalağa ve itilaf kılınan nüfusu tediye kâfi bir maksadın tahsiline vesile olabileceklerinden ibaret olup bu babda vaki olan efail sebep ve ifadan kalacağı bedihidir. Zikrolunan memalik kesbinde mamurları tarafından bazı hareket ve tadiyahat zuhuru veyahut zabıt canibinden bazı tecavüzatın semeresi olmak üzere Rusya Devleti'nin asla bir nevi mecburiyete giriftar olması vaki olmayarak bir aks ileriye doğru // 60 // icra kılınan her bir hadvesi mütalaadan sonra sadr olmuş izin ve emirleri mucibince vukua gelip yüz seneden beri icra-i meramda ittihat ettikleri usul ve ahvalin icabına göre mükerrer tahvil olunduysa da meram ve maksadının asla fariğ olmayıp istihsalinde hak mı cevîr mi hiç aramayarak bir nevi vesileyi kabul ve imal etmiştir. Bu cümleden olarak Şah-ı İran-ı Kerim Han'ın zamanından tezkere tahatti nişin olmak davasına mübaşeret eden müteaddit kimseler beyninde hayli müddet harp müteakibi zuhura gelip nihayete âlâ meredde Ağa Mahmud Han bilcümle rikabasına galip olarak handan-ı zendinin varis-i ahiri olan meşhur memduh Lütfullah Han'ın ahd-u kerfeti münasebetiyle dahi İran tacı ve tahtına talip

kimsenin kalmamasıyla müşarünileyh Ağa Muhammed Han akabinde bir nebze teneffüs olduk da zikri sabık üzere Rusya'ya biat ve dehalet etmiş olan Gürcistan valisini nâdib madesine sarf-ı efkâr ederek 1795 senesinde Tahran'da vâfir asker cem edip Gürcistan tarafına serian azimet bir Leh Kafkas Dağları canibinde Rusya tarafından mamur olunan Aduvoviç nam imdada yetişmeye bırakmayıp Tiflis Kalesine mütevellî olduğunda eyalet-i mezbûrenin merkez Hükûmeti olan işbu Tiflis şehri ahalisini mazhar-ı ukûbet kılınması ile eknâf-ı saire ahalisini akbah edebileceği mütalaasıyla hanelerini gâret verdi ve İran askerinin dahi ol hengâm-ı gayret mezheplerini gereği gibi cevşi ü huruta götürmüş olup mezkûrun // **61** // dahi bittabi nezaket ile pek de müttesif bulunmamaları münasebetiyle gârete bir cihetle amade bulunarak icrasına sevk ve istihmam ile mübaderet ettiler. Rusya Devleti'ne biat etmiş olmalarına mukabil Gürcistan ahalisinin bu vecihle akıbete giriftar oldukları Katerina'nın malumu olunca tarafından İran üzerine ilan-ı harp olunup sene-i atinin mevsim-i baharında Zobof nam kaliteli asker ile Derbent Kalesini muhasara ederek Bakü ve Şiran kaleleri rayi ile merkûma teslim olunup muhafazalarına memur olunan hanları tebdil ile mevsim-i hazan hululünde yeniden hareket edip Mughan tarafına geçerek Katerina-i mesfûre vefat ederek oğlu Pavel Rusya'nın taht-ı nişini olup askerimiz mezkûrun iadesi babında emr ü tembihi ordugaha vusul bulunmazdan mukaddem Enzeli ve Lenkeran ve Gence kalelerini ve Sari Adasına müstevli olmuş idi. Esnay-ı mezkûre de müşarünileyh Ağa Mahmud Han Horasan canibinde bulunmakla mersûm üzere hayli mekan mekan istila etmiş olduğunu istima edince muhafaza-i belâd zımmında avdete müsareat ettiyse de kendisinin ol tarafa vusulü muktedir olmazdan mukaddem Rusya askeri mezkûr mahallerin ekserini terk ve tahliye etmiş idi. Karabağ Eyaleti sergerdesi İbrahim Halil Han bu tarihe gelinceye kadar Sistan Kalesinde müşarünileyh Ağa Mahmud Han aleyhinde isyan suretinde bulunmuş olup eyalet-i mezbûra ahali mezâri ve merâilerinin mersine giriftar olduğu gâretten dolayı canları // **62** // sıkılmakla bu defa sergerdeleri üzerine huruç ederek mersûm Dağıstan canibine firar etmeye mecbur kalıp müşarünileyh Ağa Mahmud Han dahi Gürcistan istilasî zımmında kaliteli askeri ile ol havaliye takarrüb etmiş olmakla Sistan Kalesini müşarünileyhe teslim ettiler. Ağa Muhammed Han kale-i mezbûreye bu vecihle dâhil olduğundan birkaç gün sonra bazı taksirata mebni idamlarını tasmim etmişbulduğu birkaç nefer huddâmı marifetiyle kendi hayatı münselib kılınıp halkı müteveffa Ali Şah dahi kendi emrini tesviye ve kendi nüfuzunu tevsi etmek zuhur

etmekle müşarünileyh Ağa Mahmud Han ittihaz ettiği usul-ü şeciati külliyyen terk etmeye mecbur oldu. Bade 1798 senesinde Gürcistan Valisi merkûm Erkali Han sine-i seksen dört ve ve eyyam-ı Hükûmeti elli seneye baliğ olarak vefat ü taç ve tahtı oğlu Han'a mevrûsâ intikal-i mersûmun eyyam-ı muhtasara-i Hükûmetinde kendi kardeşi Aleksandros huruç ve isyan ve Lezgi kumandanından ibaret kaliteli asker ile gelip Gürcistan Krallığını cebren nez hâl ve tahsile sa'y etmekle han Rusya'dan istimad edip mersûm Aleksandros akıbette makhûr olarak karara duçar kılındıysa da mezbûr Lezgiler fırsat buldukça nahip ve gâret ve mersûm Aleksandros dahi münasebeti düştükçe tahsil-i taç ve tahta mücedded edip nihayet Kafkas Dağlarında muhataradan halâs bulduktan sonra Memalik-i Osmaniye'ye Van'dan dahi İran toprağına kaçıp iltica etmiş oldu. 1800 Senesinde Rusya İmparatoru Pavlo tarafından bir kıta emirname // 63 // ıstar olunup mali iktizasınca Gürcistan Hükûmetinde yeni tehdit eden fitne zımmında hükümet-i mezbûrenin fi ma bade Rusya Devleti memaliğine ilhakı lazımeden görülmüş olmakla ol vecihle ilhakı keyfiyeti icra olunmuş olduğu beyan kılındı. Vakıa Katerina tarafından Gürcistan Hükûmetinin memleketi müteveffa Erkli Han'ın ve ondan sonra varisi olan çok haleflerin tasrifinde ibga ve tabiiyet kılınması taahhüt olunmuş ise de Katerina'nın taahhüdatı ilgasına İmparator'un iradesi kâfi olduğuna Rusya usulünce hükümdara münasip olan müteallik olmakla Rusya mamurları yedinde duçar olduğu tahrikât ve tahkikat münasebetiyle sabıka bende kani olan Gürcistan ahalisi tarafından dahi irtikap olunan muamelat mağruranelerine tab-ı avar-ı tahmil olmayıp evvel emirde gam ve kederini müskirat ile def'an sa'y ederek giriftar olup sine-ii atide Tiflis şehrinde vefat etmesi İmparator Pavel'in Petersburg da helaki ve idamı vaktine mütesadif oldu. Aleksandır nam Rusya İmparatoru'nun makamında ifade olunduk da Gürcistan memaliki Rusya'ya ilhak hususunda müşarünileyh Pavel'in o emrini tasdik bir de Kafkas Dağlarının ötesinde kâin olan bilcümle Rusya memaliğine seraskerlik unvanlarıyla Gürcü ve Sisayonov nam cezire el ta'in olunup yedinde verilen talimat mahal memuriyetine ba'de elhasıl icrasına tespit ettiği // 64 // hareketten menfelim olduğunu merkûm Sisayonov Tiflis'e vasıl olduk da munekker eyaleti canibine sevk-i asker ederek ol taraftan dahi bir nevi mümanaat gösterilmemekle Rusya askeri diyar-ı mezkûrun muvakığına müstevli olup sene-i atide dahi Gence Kalesine asker sevk olunarak kale-i mezbûre fetih ve teshir olundu. Bade 1854 senesinde Revan muhafızı Mahmud Han Kaçar Fatih Ali Şah aleyhinde huruç ve tuğyân edip merkûmun zecir ve

tadını zımmında müşarünileyh Şah'ın kaliteli asker ile Revan canibine gitmekte olduğunu istima edince zikr-i sabık üzere Gürcistan tarafında olan Rusya mezbeli mersûm Sisayonov istimdat bir de Revan Kalesini Rusya'ya teslim veyahut muhafazası zımmında dâhiline Rusya Askerinden lüzum miktarını kabul edeceğini ve mezbûre de İran ile Rusya Devletleri beyninde sefer vaki olmayarak müşarünileyh Fatih Ali Şah'ın cülusundan beri mürur etmiş yedi sene zarfında dahi umur-u saire ile ferd-i meşguliyeti münasebetiyle Rusya'nın âlel tedriç İran'dan gasp etmiş olduğu memaliğini İran memleketine iade hususuna sa'y etmek şöyle dursun Nehr-i Aras'ın taraf-ı şimalinde vaki olan eyalet-i İran iyeyi dahi der hatır edecek vakti olmamış idi. Kendi akrabasından ve müddet-i medit kendi dairesi hizmetinde istihdam olunmuş bulunan işbu şahs-ı merkûmun isyana mütecasir olması münasebetiyle müşarünileyh Fatih Ali Şah akıbet-i umurda nehr-i mezkûr canibine azim olup padişahı ve efendisi hakkında bu vecihle huruç ve hıyanet tehdidiyle mütehemim bir şahsın davetiyle hıyanet-i mezkûreden kendilerine husus u menfaat hasıl olacağı ümidiyle Rusya ordusu // 65 // derkab Revan tarafına sevk olunup ...1..... nam mahâlin garbına vasıl olduk da il mukabele sevk olunan İran askerine mütesadif olup devletin beyninde her ne kadar ilan-ı harp vaki olmuş ise de azim muharebe vukuuyla İran ordusu avdete mecbur oldu. Merkûm Sisayonov Revan canibinde müteveccih olup Han mersûm efal-i sabıkasından izhar-ı nedamet bir leh kale-i mezbûreyi Rusyalılara tesliminden istinkâf etmemekle kalenin muhasarasına tespit olunduysa da İran cenkçileri tarafından icra kılınan hücumatın ta'ab ve zahmetine tahmil edemeyip muhasarayı ferağ ve hâsıl kendi mahalline alelacele avdete mastar olup esnay-ı rah da müstesci olan askeri merderli renciş musakkada duçar oldular. Rusya ve İran askerleri beyninde vukuatı mezkûreden evvel asla muharebe-i külliye vaki olmamış olup mezkûr ile devlet meyanında Gürcistan ve bunun garbında kâin eyalet-i sirenin memleketi babında zuhura gelen seferin mukabele-i evlası bu surette encam-ı pezir olduysa da Rusya askerinin avdetlerinden sonra merkûm Mahmud Han'a rây ve iman ihsan olunup şah müşarünileyhe teslim ve dehalet etmesiyle Revan muhafızlığından azlolunup müstevfi maaş ile menfaat kılınarak bundan birkaç sene mukaddem gelinceye kadar maaş-ı mezkûre nail olduğu mesnefin malumudur. 1805 senesinin mevsim-i baharında merkûm Sisayonov Seki Eyaletini Rusya'nın tasrifine ethal ve sine-i mezbûre temmuzunda Karabağ Eyaleti canibine azimet bir de ol tarafta muhalefet cezire-i vaki olmakla kürsi-i idaresi olan Sise Kalesinde bir miktar asker

bırakarak // 66 // Rusya'ya isyan suretine girmiş Bakü Kalesini itaate iade zımmında üç bin nefer miktarı asker ile azm olup kale-i mezkûrenin pişgâhına ahalinin sergerdeleri ile meclis-i mükâleme akdi esnasından merkûm Sisayonov hıyanete katli ve idam olundu. Ve bu mezkûr üzere mübaderet olunan sefer 1814 senesine kadar Rusya ve İran Devletleri beyninde mümtet olduysa da merkûm Sisayonov vefatında teskere Avrupa canibinde tahdis eden vukuat münasebetiyle Rusya Devleti İran tarafında tevsi memaliki hususuna layıkıyla dikkat edememesinden naşı Talış Eyaletinde vaki Lenkeran Limanından başka hiçbir mahâlin gaspına destres olamadı. İran Devleti ile İngiltere Devleti beyninde işbu asrımızda münasebet-i devliyenin iptidai-ı vukuu 1800 senesinde müteveffa Malkom nam şahıs muteberan Tahran canibine sefaretle tayin olunmasından neşet edip münasebet-i mezkûrenin semeresi olmak üzere devletin mezbûrunun beyninde sene-i ati zarfında bir kıta ittifak ve ticaret muahedesi olarak mealinde ol hengâm Afgan taifesi tarafından İngiltere'nin Hindistan'da vaki memaliği üzerine vukuu melhut olan hareket tecavüze tahkik edeceği takdirde İran Devleti canibinden dahi kavim aleyhine sefer vaki olması ve İngiltere Devleti tarihi mezkûrda Fransa Devleti ile muharip bulunduğu binaen Fransa Devleti'ni sefain ve tebaasının Basra Körfezinde vaki olan iskelelerine men'i olması mevadı meşrut kılındı ve lakin merkûm Malkom bu vecihle İran tarafına tayini sefaret-i mahsusa suretinde olmakla ha tamam mamuriyet ile avdet etmesi zuhurunda // 67 // makamında hiçbir kimse mamur olmayıp itibar ve nüfuzunun temadisini istihsal yolunda asla sa'i olunmayarak İngiltere Devleti İran Devleti nezdinde yalnız Hindistan diyarının sahibi olması haysiyetiyle malum olup Avrupa'da vaki olan nüfuz u külliye meçhul kılmıştır. Rusya Devleti ile mukabeleye İran Şahı nezdinde mahsus olmakla 1805 senesi tarihinde ol zaman üç ikbaline vasıl olan Fransa Hükümdarı Bonapart'a hitaben Fransa Devleti ile akt-ı muhabbet ve ittifak babında hadis olan hevaheşini meb'in bir kıta nam irsal olunup ol hengamda İran'a dair Avrupa Düveli beyninde mün'kis olan haber ve malumatın cez'iyeti münasebetiyle mezkûr mezkûr nameyi Şah lakabıyla tesyar eden zat hakikat-ı emirde İran Şahlığına nail olup olmadığı meskuk bulunmakla İran Devleti'nin ahvalini ve name-i fırsatta etmiş olan zatın haysiyet faaliyetini tahkik zımmında ...1.. nam kimesne Tahran canibine tayin kılınıp mersûmun avdetinde dahi İran Devleti tebaası mabeyninde böyle seferin ihtiyar külfet ve meşakkatine eshab dirayet ve malumattan başka hiçbir kimesne havaheş mende olmamakla meçhül Mirza Rıza namında bir şahıs

elçinin mamuriyetiyle mersûma terfik ve terdif olunup Mirza'yı mezbûr Fransa'ya vusulünde müşarünileyh Bonaparte'ye Tilsit canibine azmolunarak Fransa Devleti ile akdine muvaffak olduğu muahedenin tasdiknamelerini4.... nam mahalde 1807 senesinin şehri mayısında mübadeleye dahi destres oldu. Esnay-ı mezbûr da Muhammed Nebi Han nam kimesne dahi Hindistan'da mesnet nişin olan // 68 // İngiltere Devleti kaymakamı nezdine İran Şam-ı tarafından elçilik ile tayin olunup Rusya aleyhinde imdat talebine mamur olduysa da da matlubu hâsıl olamamakla müşarünileyh İran Şahının müttefik atiki olan İngiltere Devleti canibinden bu vecihle istinkâf suretini müşahede ettikten sonra vakıa Fransa Devleti'nden gayri istiane edecek bir devlet kalmadı. İngiltere Devleti'nin Hindistan Kıtasında mütemellik bulunduğu arazinin vesayeti münasebetiyle memaliki mezkûreye tecavüz olursa İngiltere'nin Avrupa canibinde vaki olan nüfuzu itibarına helal tadî olması hususu bazı erbab-ı vukufun hatırına tahattur etmiş olmakla müşarünileyh Bonapart tarafından dahi Hindistan'a hücum hususunun icrasını teshil zımmında İran Devleti ile tahsil-i münasebet-i havaheşinde bulunup sefaretin zuhuru müşarünileyh ondan begâyet makbul tutulmakla tarafından bi'l-mukabele İran canibine gönderilmek üzere sefaret tertip olunup mamuriye-i mezbûrenin ehemmiyet maznuniyesinden naşi evvel emirde müşarünileyh Bonapart'ın kardeşlerinden zekâ ve dirayeti cihetiyle ziyade meşhur olan Louis'in nam biraderine tahsis olunduysa da akıbette Gardan nam general İran tarafına sefaret aza payesiyle tayin olundu. Maral beyan İran tarafından Hindistan kaymakamına vaki olan istiânenin icap olunmaması ve müşarünileyh Bonapart'ın sayyit ve şöhretiyle İran ve Fransa // 69 // Meyanesinde akd-ı ittifaka müsareat etmesi ve İran'a bedir kılınan müvade kesiresi hususatının semeresi olmak üzere merkûm Gardan nam hazel Tahran'a vusulünde nail iltifat olup sefaretine mahsusa ilhak olmuş olmuş bir takım zabıtan askeriye İran askerini Avrupa'da cari olan usule tatbik talim ve tanzim ve İran'ın bazı mahallinde usul-ü cedide üzere kale ve istihkâmat bina etmek istihdam olunarak mevakı sairde mutatları olduğu misalli Fransa zabıtanın mavad-ı harbiye de isti'dat-ı zatiye ve kabiliyet faikaları İran canibinde dahi bittecrûbe sabit kılındı ve bundan made Şah tarafından hedâyâ takdim mamur diğer bir şakiriye mahsus tertip olunarak hedâyây-ı mezkûre beyninde biri fi'l-asıl Timurlenk ta'lik kardeşi ve diğeri Nadir Şah'ın olmuş iki kıta kılıç bulunup Şah'ın ismiyle mezkûr kılıçlar müşarünileyh Bonapart'a arz olunduk da ta'liklerine kendisinden elyak bir zatın âlemde

bulunmayacağı hususu hulûs ve sitayiş yolunda nutuk ve beyan olundu. Mumaileyh Gardan sefaretini vasıtasıyla Fransa Devleti'nin İran canibinde istihsal olunan nüfusu İngiltere Devleti'nin gerek Avrupa'da ve gerek Hindistan'da mesnet nişin bulunan vükelası nezterlerinden müşarünileyh Bonapart'ın kast ve tasvir ettiği mevadın faal-i ihracı huşunun men'i ve çaresi vesailini tedarik ile sa'y olunmaya bahis olmakla İngiltere ve Fransa Devletlerinden İran'da hangisinin nüfuzu galip ve müterriç olacağına dair // 70 // Zuhur eden sabık ve muamelat-ı rakîbânın hususi İran Devleti'nin fi ma bade Avrupa ile münasebet devliye ye malik olmasının mabde-i menba'ı makamında addolunması haizdir. Tarihi mezkûrdan bedâ ile İran Devleti Düvel-i Avrupa'nın tertip politikasına dâhil olup bu vecihle duhulüne bahis olan esbabın ilan-ı hükmü kalmamış ise de müftezaları dahi köy ve taşraları dahi ziyade ve daim ve sabit olarak ahir bir takım alelin zuhuru ile devlet-i merkûme tertip mezkûrun mütalaat ve hesabında mağdur olmamasından istida ederek devlet-i merkûmun faalini bundan sonra Asya Kıtasında vaki olan muamelat ve inkılaba hasrı mümkün değildir zira İran Devleti'ni Avrupa'dan tefrik eden hududun tecavüz vaki olarak Hindistan diyarı İngiltere Devleti'nin tasrifine iddihal olunmakla mademki Rusya Devleti bunca kaliteli askerini idaresine devam ettikçe İran Devleti'nin istiklali hususatı İngiltere Devleti'nin menafine main ve mem dahi Rusya'nın muhalefete i'mal ve sail taarruza ferceyap olmasına mani olacağı bedihidir. Maktum İran canibinde sefaret-i mahsusa ile mamuriyeti esnasında tahsil şöret etmiş olmakla İngiltere'nin muahharan heba kılınan itibarını rade-i layıkasına iade zımmında bu defa dahi Hend Kaymakamı tarafından Tahran canibine sefaret ile mamur olduysa da Fransa sefaretinin ol hengâm nail oldukları nüfuzun kesret nezih sebebiyle merkûm // 71 // Sercan melkumun malum ve muterif olan zatiyesi ve mukaddem gerek Şah tarafından ve gerek İran canibinde muktebesi olan riayet ve muhabbet külliye mutedir kılınıp huzur u şamiye dahi dâhil olamamakla İngiltere Devleti'nin ol babda vaki olan maksadını cebren istihsal zımmında kâfi ordu tertip için Hend tarafına avdet etti. Bu aralık da Serhad isminde diğer bir zat-ı mutebere Londra tarafından dahi sefaret mamuriyetiyle Tahran canibine devletçe gönderip bu vecihle gerek mumaileyhi İngiltere'nin devletçe elçisi bulunması ve gerek mersûmun nezaket hüsn-ü idraki ve mukaddem boğaz umur-u ticaret rüyeti için İran'a gitmesi esnasında kesb etmiş olduğu ihbasın bu defa sa'i vecihleri ve gerek Hindistan canibinde zuhuru melhuz olan teşebbüs harbiyenin havfi ve cümleden ziyade

müşarünileyh Bonapart'ın mevidini fiile getirmek de mârrü'l-zikr Fransa Elçisinin izharındaki aciz ve kusuru sebepleri mumaileyh Tahrandaki hüsn-ü kabulünün akıbetinde mersûm İran'dan külliye çekilmesi bahis olundu. Fransa Elçisinin avdeti hengâmında İran ve Rusya Devletleri beyninde sefere vaki olunmakla Şah'ın ittifak ve dostluğuna nail İngiltere Devleti'nden başka hiçbir devlet hiçbir devlet olmayıp mumaileyh bu vecihle sefreti semeresi olmak üzere devletin beyninde bir kıta muhabbet muahede-i muktebesi akd bir de muahede-i mezkûrenin tasdiknameleri Şah canibinden Londra'ya mahsus elçi tayin ile ol tarafta // 72 // Mübadelesi vaki oldu. 1811 Senesinde mumaileyh Serhad İngiltere'ye avdet ederek Surgurlu nam diğeri bir zat büyükelçinin payesiyle İran'a gönderilip mukaddem aktolunan muahede-i muvakkat esasına mutabık ve fakat müteferrik şartı İran'a ziyade müsaade bir kıta muahede-i kıtaya aktolundu ve ol vakitte kadar İran hizmetinde istihdam Fransa zabitan-ı askeriyesine izin ve ruhsat verilmeyip onların birinde müstahdem kılınan İngiltere zabıtının Talimiyle İran askeri Rusya cunûdu defeat ile galip olmuş idi. Ancak bu esnalarda Rusya Devletleri beyninde vaki olup müşarünileyh Bonapart'ın inhizam-i külliyesine vesile olan 1812 senesi seferi zuhur ve Düvel-i Avrupa'yı müşarünileyh Bonapart'ın şerrinden kurtarmak için İngiltere ve Rusya Devletleri beyninde münasebet ve dostluk oluşmakla Rusya ve İran Devletlerinin beynini bulmak hususu mumaileyh hatır nişanı olarak Rusya Devleti her ne kadar İngiltere Devleti'nin bu babda tavassut resmiyesini kabulünden istinkâf suretinde bulduysa da Tahran'da makim olan İngiltere elçisinin himmet-i dostane hâhânının bezil olmasına rızası olmamakla akıbet Karabağ Eyaletinde kâin Kalıştan nam mahalde 1814 senesi tarihinde Rusya ve İran Devletleri beyninde bir kıta muahede akdolunarak mali mucibince Kafkas Dağlarının canibinde Rusya'nın kesb ve istila etmiş olduğu mevaki İran canibinden Rusya'ya külliye furuğ olup Bahr-i Hazar da dahi İran'ın asla donanması mevcut olmaması hususatı // 73 // Meşrut kılındı. Zikrolunan muahedenin atkında esas tutulan keyfiyet terk sefer vukuunda tarafından birbirinin kabz ve zaptında bulunan muvakiğin kendisine ibga olunması madensinden ibaret olup Bahr-i Hazar da bir iskele tarihi mezbûr da Rusya'nın zaptında bulunması münasebetiyle Taliş Eyaletinin külli bir kıtasını dahi Rusya'ya terk ve furuğ olunması lazım gelip hâlbuki mezkûr Taliş Eyaleti Rusya'nın öteden beri matmah nazarı olup üç defa tecavüz ve iki defa istilasası vuku olmuş olan Kilan Eyaletinin hududu bulunmakla mezkûr Taliş Eyaleti müstesna kılınmadı fecri zikrolunan esas kabul olunan sagir İran murahhası

tarafından ifade olunup Rusya murahhası ve Gürcistan Valisiyle seraskeri bulunan Ritişov nam general tarafından kendine olan talimat mucibince esas-ı mezkûrun kabulü akd-ı musalaha şartı külli bulunmuştur diye cevap vererek esas-ı mezkûr kabul olduğu takdirde mezbûr Taliş Eyaletinin taraf-i imparatordan İran'a terk ve iadesini tahsil edeceğini resmen taahhüt ettiğinden made diğer bazı mahallerin dahi bu vecihle reva olunacağı ümidinde bulunduğunu ilan etti. İşbu zikr-i sabık eden hususat İngiltere Devleti'nin Tahrandaki mukayyim olan sefir-i mumaileyhin malumu olduk da mersûm Ritişov bu babda sadığı bahsinde asla şüphesi vaki olmamakla İran Şahını ve vükelasını temin ederek mersûm Ritişov resmen taahhüt ettiği ve ümidinden dahi olduğunu ifade ettiği muattarın icrasını şamil olacak vecihle addolunacak muahedenin araziye dair // 74 // olan madensinin tahvilini istihsalde İngiltere Devleti'nin Rusya Devleti nezdinde bir nevi sa'i ve mümtezel olunacağını taahhüt edip İran Devleti dahi Düvel-i Avrupa'nın bir taahhüde vefa etmek usulünde buldukları itikatında olarak Rusya'nın mazbatasında İngiltere Devleti tarafından vaki olan imdat ve muavenetten haberdar dahi bulunmamakla mersûm Ritişov olup İmparator Aleksandır'ın ifay-ı lüzum u tezkirede kusur edemeyeceği babında asla bir kere zuhur iştilal etmedi. Binaenaleyh muahedenin tasdiknamesini Petersburg canibinden isale mamur kılınan İran Elçisine verilen talimat mealince Rusya askerinin Taliş Eyaletini tahliye etmesi madesini tesviye bir de mârrü'z-zikr Rusya ifadesi iktizasınca İran'a terk ve iadeleri me'mûl olan diğer bazı arazinin tahliyesini dahi istihsalde ol taraftan makve bulunan İngiltere Sefirinin muavenet mütehabbini talep etmesi lazım gelip ve sefir-i merkûm Ritişov caniplerine İngiltere Devleti canibinden ol babda İran Elçisine muavenet etmesi tembih olunmuş iken İngiltere Sefirinin nüfuz u resmi vaaz etmesi ve İran Elçisinin tazallüm hal ve iltimasları külliyen heba olunup Rusya tarafından bir karış arazinin terkini istihsale kifayet etmemekle sefir mumaileyhe tebliğ olunan cevap Gürcistan Valiliği ve Seraskerliği ilhakıyla İran canibinde sefaret mamuriyetiyle tayin olunan bir mâluf nam generalin Tahrana vusulünde bu madeyi İran vükelasıyla // 75 // bi'l-müzakere tesviyeye merhus olduğunu tefhim olunup merkûm general dahi İran canibine vasıl olduk da hiçbir arazinin terkine razı olmamakla Rusya'nın istila kertesini bulunan cemî mevaki ve mevazı kendine tasrifinde ibga olundu

2.5. Bab-ı Hamis

Rusya ile İran Devletleri beyninde akdolunan muahede-i cedide İran Devleti'ne külli iraz zarar etmiş idi. Rusya'nın Kafkas Dağlarından cenup cihetine doğru memalik tahsil etmesi hususu İran Devleti ile Devlet-i Osmaniye haklarında bir mahz ettiği mukabelesine her ne kadar hayır ve menfaat halinin istihsali melhuz olsa şer mezkûr ivaz ve bedel tutulmaya latık ve kâfi olamayacağı umur müsellemeden iki işbu maksadın icrasında devletin mezkûriyetine hiçbir nevi menfaat tertip etmeyip İran Devleti bilakis mukasemesi ile duçar kılınmıştı. Zikrolunan muahede şartı üzerine Gürcistan İran ve Bakü ve Dağıstan İran'ı ve Şirvan Karabağ Eyaletlerinin kâfisiyle muavene ve Taliş Eyaletlerinin bir kıtaları İran'ın mülkiyetinden nez olunarak Rusya'nın tasrifine nakil ve teslim olunup eyalet-i mezbûre den Gürcistan eyaletlerinin ahalişi gerek Ermeni ve gerek Gürcü mezhebinden olarak cümlesi din-i Mesihi akaidinde ve Karabağ ahalişinin bir fırkası İslam ve diğer bir fırkası Mesihi olup baki kalan eyaletin ahalişi hemen külliyyen İslam idi. Eyalet-i merkûmenin her biri bir hanın irade-i // 76 // Mirası olup Han'ı mezkûrenin kendi eyaleti dâhilinde vaki olan hukuku ve devleti nezdinde mürettip zimmetleri olan hıdamatı ezmine-i kadimede Avrupa canibinde cari olan usule mutabık olarak ruiyet-i deâvî ve tadib mücrimin hususunda muhtar âlel amel ve eyaletini muhafaza zımmında miktar-ı vaki asker idaresine mazin olarak devlet tarafına tadiye ettiği mübalağın malum olmak olup sefer hadvesinde süvariden ve piyadeden müteaddit muayyen asker Şah'ın hıdmetine irsal ve kendisi dahi ordugâha davet olunduk da bizzat sefer etmeye mecbur idi. Mezkûr Hanlardan bir vefat ettiğinde varis ekseriya hıdmet-i sahide hazır olup ve diğer bir mahalde bulunduğu takdirde der saltanat-ı azim olarak mensubun hilat ve fermanı devlet tarafından ita olunması usulden olup Hanzadeler beyninde bazen zuhur eden fitne ve fesat ve bazen dahi vuku bulan ibtâl-i hak gasb-ı cüzi veyahut Şah'ın müsaadesini istihsai için imal olunan letâif hayli veyahut eyaletin devlet-i ahir tarafından istila olunması keyfiyeti misalli arızanın tespitinde kaide-i tevarere mugayeret vuku emri gayr mesbuk değil ise de nasip olan Han ekseriya silkatin Han da ati izasından inticab olunup isyana mebni birinin azli dahi zuhurunda yine mütalakatından birini nasb-ı usul ü cariyeden bulunduğu binaen bir miktar kuvvet veyahut karargâh-ı şahiyeye ye tespitle mevkice baid olan Hanlar tarafından huruç ve isyan keyfiyeti kesrel vaki olup İran Devleti // 77 // Zaaf hale giriftar veyahut ihtilali ve fesad-ı dâhiliye duçar olduk da zikr olunan Hanlar fırsatı ganimet addederek

muvakkaten istiklal suretini kesb-i sa'i etmek muktedirleri bulduysa da istiklal mezkûru muhafaza ve tebiye de iktidarları yok idi. Zikr-i sabık üzere Havanın mersûmun istiklal tahsiline sa'î etmeleri kendi ve eyaletlerinde ihtiyarları müteallik bulunmasından naşi kendi karar ve hissiyatları kendi zanlarınca pek balâ mürettep olduğu kıyasından hasıl olup devlete itaat etmelerinden bazı mahsusları olan su'ûbet adm-ı huzur dahi mezbûreleri nin kesb-i istidadına bahis olmakla Şah'ın zaafi kendilerine sermayeyi kuvvet ve itanın tecavûzat ve karbiyeti kendi tabiiyetlerinin vasıta-i taklili ve devletin hıfz ve himayesine mamur oldukları münasebetiyle gayret ve sadakatlerini tertip için taraf-ı Şah'ıye den mazhar ve iltifat kılınmalarına medarı külli addolunduğu meşhurdur. İran Devleti'nin umuru u dâhiliyesi bu minval üzere müteşebbis olması Rusya'nın teshil meramına vesile oldu. Nadir Şah'ın idamından sonra vaki olan ihtilal hengâmında dahi İran'ın Eyalet-i Şimaliyesi mutasarrıfları bulunan havanın kendi hallerine terk olunarak bilfiil istiklal hakikat-i nail olup bade İran'ın etrafı sairesin de mârrü'l-beyan Ağa Mahmut Han'a biat olunduk da Gürcistan Eyaletine ve onun garbında kâin eyalet-i bakiyeye müşarünileyh tevcih enzâr ile onları dahi itaate ithal tarikine atf-i inan müşaret eyledi. Ve lakin Rusya'nın Gürcistan emirine müdahalesi müşarünileyh Şah'ın aleyhinde rakip kadarının peyda olmasına // 78 // neden olup havan-ı mersûme beyninde niceleri dahi Şah'ın icray-ı maksadını men için Rusya'dan istiane etmekte kendi menfaatleri bu imdat vasıtasıyla istihsal olunduktan sonra muavinlerin define muktedir olacakları ümidinde bulunmaları ile Asya Kıtasının ahali beyninde müstemmir olunan kaide iktizasınca azay-ı hazırın defini tahsil zımmında muhatara-i müstakbelinin ihtimaline razı olarak a'dâyı dâhilinin zecrini irada muavenet hariciye kabul eden akvamın haline duçar oldular ve bade çaresini istihsal vakti kalmamış iken hatalarına vakıf oldular ise de bir birleri kendi dilhahları üzere kesb-i istiklal etmiş bulunması keyfiyeti mukaddem beyinlerini rabıt ve isal eden ittihat ve itimat müteakibillerin ref' ve izalesine bahis olmamakla İtaya gibi yekvücut mukavemete iktidarları olmayıp müteferrik ve perakende birisi malum olup meram-ı maksudenin gaflet üzere buldukları vecihidir. Vesail icbâriyesinden sehven sarf-ı nazar etmiş oldukları devletin cengine muhalefete giriftar olarak necat ve selametın kendileri için külliyyen mestur olduğunu idrak ettiler. Havanın merkûma bu vecihle Rusya Devleti'nin taht-ı tebaiyetine dehalet ettiklerinden bir müddet sonraya kadar oldukça izan tekrimat-ı lazimeye mazharı ile Rusya Devleti'ne ve belki kendi asairlerine

mucip menfaat olacak derecede kendi nefüd zîrdestleri ibkâ ve ihtişam ve debdebeden sarf-ı nazar kılınarak havâyic-i zaruri ve müstehiyat-ı adiyе tahsiline vaki // 79 // ve kâfi olacak idrakinde ve tasriflerinde olup mürettep askeriye ve iftihar ve imtiyaz nişanları kendilerine tevzi olunduysa da Rusya'nın mülkiyeti madesi gereği gibi kuvvet ve metanet bulduktan sonra usul mergube-i mezkûra terk olunarak havainin mersûme nin hüküm ve itibarları Rusya Zabitanı marifetiyle hilal pezir ve bade şahısları dahi envai sitem ve iğdara duçar kılınıp bazılarını isyana ve bazı ahirlerini kendilerine iftira olunan kabahatlerin cüzisinden kurtulmak için karara teşvik ve ihbar zimmında Rusya Devleti'nin haberi lahık ve gayri lahık olarak lâyuad ve hayli icat olunmakla havain-i mezkûreden dini İslam'da olanların cümlesi mal ve mülkünü terk ile İran canibine firar etmeye mecbur oldular. Sergerdegan-ı Eyalet bu vecihle külliye müdafî olmaları ahali ve sekenesi olmayıp Rusya Devleti sadık ve adil bir devlet olsaydı haber-i mahz böyle addolunması caiz olurdu. Ve ahaliyi mezkûrenin dahi tahsil ve temenni olunsaydı tabi oldukları devletin din ve akait ve usul mezhebi kendi din ve mezhep ve ayinlerine muhalif mugayiri bulunması müşkili mürur zaman ile nisyan olması me'mûl olur idi. Ve lakin umuru diniye ve mesalih-i diniye hususunda bi taraf ve bi arz olduğunu daima derpiş etmek keyfiyeti her ne kadar Rusya Devleti'nin öteden beri mütemadi ise de mütesallib ve müteasib bir devlet olduğuna şüphe yoktur ve hatema kalmasının esnaf safilesinde müstahdem bulunan şahsın⁴³ // 80 // ekserisi cahil bir kavim olmaları keyfiyeti esafil-i nastan intihab olup malumat-ı lazime ve usul ve ahlak müstakimi tahsiline adm-ı iktidarları ve saniyen kendilerine tahsis olunan maaş ve mevacib hevac-ı zarurilerine kifayet etmeyip bir taraftan zulüm ve kadere ferasetleri kesir ve diğer taraftan intikap ve irtişaya ıztırârları şedit olması hususundan neşet eder. Binaenaleyh Rusya Devleti'nin hıdmet-i kaliyesinde istihdam olunmak hususu tebaası beyinde bahis rezalet addolunup merderli askere isabeti tahsis olunmuş ise de Gürcistan tarafında olan orduya tayin olunmak hususu dahi bir nevi tekdir addolunmakla orduyu mezkûrun sunûf u aliyesi müttehizatından maade ekser zabitan bile aslı meçhûl ve adab-

⁴³ Bu mahalde zikrolunan mezmuat ne gibi muamelettan ibaret olduğunu tefhim zimmında temut olunarak terki babına mübaşeret oldu. Şöyle ki Karabağ Eyaletinin sergerdesi pederinden mürur imâline malik olup memalik-i mezkûreye müddet-i hayat ve asayiş ile malik kalmak ümidiyle bir nefer kardeşi ile akraba sairesinden sarf nazır ederek ol tarafta hıdmet-i seraskeriyle mamur olan nam **general** ile muallifine **bi'l-kabul** ile kendisini mersûm vasiyet ettikten sonra me'mul han mezkûr müddet-i medide me'mur olmakla vesa'i mezbûrun sabrı tükenip Han'ın intifa vücudunu istihsal zimmında hiley-i atiyeye mübaşeret olundu. Yani merkûm han-ı mezkûr Karabağ Eyaleti muteberan sekenesinden Han ile uduvet-i kadimesi olup teşhis-i mezkûr Gence tarafından kendisi üzerine tefsin oldu

ı müstahmeden atıl bir güruhtan ibaret olmakla merhamet ve şefkatten dahi hali bulunmaları emr-i tabiidir. Şimdi mamurun süfliyesi bu türlü istihazdan ibaret olunca kati devletin hüküm ve idaresi makbul ve dilpesent ve böyle bir devletin taht-ı hükmünde olması me'mûl olunur diye sual ve istihbar ederim. Gürcistan Eyaleti Rusya'nın taht-ı tebaiyetinde olmayan bir vilayet mezbûreden devletçe tahsil olunan irade veyahut itidalden asla tecavüz etmemiş ise de veçhi tahsil envai zulme badi olmuştur misilli güya bir kimse devlet verginsin malum bir miktarını nakit vermeyip ayine vermesine suret tahsilat gösterilmiş ise de devlet bu tarz ait olan // 81 // ambara nakil ve isalde duçar olduğu masraf köylünün cebinden olup ambar mahalline vusulünde dahi ambarcının keyfi gelinceye kadar anda bekleyip kendisiyle civanlarını mesârif-i külliye ile taktiye ye mecbur olunduğundan maade ağyar-ı zamanda zamanda çiftine ve çubuğuna bakacak kimsesi kalmaması hususlarının hakikat-ı umurda ziyan ve hasardan mastar olacağı havidir. Kendinin hengâm-ı sefirde ve istibdal mütehaffizin vukuunda husule gelen hareket-i askeriye mevsim her ne mevsim olsa ve köylünün hıdmet-ı ziraatına her ne kadar mani dahi nakl-i itikâl orduya yardım için hayvanlarını vermeye mecburdur ve dahi kendisi İslam ise dince mugayiri bulunan asker neferiyle zabitan-ı köylünün hanesine misafir ikamet ettirmek ve beş hafta kalmaları emr-i müşkil olup muafiyetini nakt-i embaye ettirmek zimmetinde dahi devlet tarafından tenbiye olunması bir takım angaryanın icrası kendisinden matlup olmaktadır. Ve bir karyeden icray-ı karyeye gitmek arzusunda olduğu takdirde evvel emirde bir kıta mürur tezkiresi çıkarmak için tezkire memurunun odasına varıp birkaç saat ve belki birkaç gün beklemek ve tezkire için birkaç kuruş ta'diye etmek mecbur olup mezcaya gidecek olsa dahi usul ve adetleri kendisine bahis olan bir takım asker neferin tesadüf ve ta'diye duçar kılınacağı mecbur ümidinde Eyalet hanlarının ittifa'-i vücutları hâsıl olduktan sonra sairenin ta'isleri hususunun dahi // 83 // Usule rabıt ve ithal-i lazımeden addolundu merkûmun itibar ve nüfuzları elbette kendilerine bittabi muhalif bir takım Rusya memurlarının zuhurunda lağıv ve iptal olunacağı bedihi idi. Ve iradelerine dahi helal gelip bedel makat olacak hiçbir neden bulamayarak Rusya memurları tarafından kendilerine itar nifak ibraz olunmakla nefisleri sıkılıp kendilerinin nihayeti evvel emirde naçar ve tahlid olunacaklarını dark etmişlerdi. Vakıa mezkûrun mabeyninde civan bulunanlar için devlet hıdmeti kapsı açılıp Cend neferi dahi Latif ve İnayet ismiyle ilan olunan işbu izin ve ruhsat mucibince mezbûreyi kabul ettilerse de civan nüfuz ve

itibarları vatani aslilerine mahsur ve yalnız öteden beri ittibalı bulunmuş olan adamların ondanda çare olmakla Rusya hıdmet-i askeriyesine şakirtlik rütbesiyle dâhil olmaları hususundan naşı zikrolunan nüfuz ve itibarlarını terk ve ahali tarafından matrûd tutulan bir taife ile ittihat ederek usul-û milliye ve resmi dinleri tebdil ve zabıtan-ı saire ile muasemeretlerinde akait-i mezheplerine muhalif bir takım a'dâd-ı mütebâyineleri iktiza edeceği derkârdır. Ve Gürcü ile Ermeni mezheplerinde olan Mesihiler dahi Rusya'nın adet ve Rus tebaalarını tahsil zımmında fevklerinde olan memurun canibinde kemal-i unf ve cebire mazhar olmalarıyla teşkiyeye mastar olup zevceleri ve duhterleri dahi usul-ü muaşeret kadimeleri üzere hareket ettikçe kendilerinin güya kabahat sahibi misalli // **83** // Büyükleri tarafından güç nazar ile devlet andında kesb-i itimat ve itibarda buldukları surette ile raks ettirmeye mecbur oldukları her ne hal ise Rusya Devleti'nin zikrolunan usul idaresine tahammül olunarak âlem-i şebabetinde bulunan teba'nın cedideleri usul û sabıkadan itibar ve ihtişam ve kadir mazbatadan bihaber olmalarıyla kendilerinin menfur ve müstekir halleri usul û itaat etmek üzere büyümeleri me'mûl bulunması akıldan ba'îd değilse de me'mûl-i mezbûrun husulüne mani diğer bir sebep mevcut değildi. Yani eyalet-i merkûmenin ekseriyetinde ayam-ı kadimeden beri Madran ve zabîtan memleket din-i Muhammedîye den olup Rusya Devleti'nin memleketi hususi eyaleti mezbûre de gereği gibi müferred olduktan sonra millet-i Mesihî'den bulunan taife-i ve ahaliyi kavm-i ka'if ve mercih makamına geçip mukaddem amirleri olan ehl-i İslam üzerine tevafuk ve tahkimlerini kemale getireceği ve şiddet ile icradan mâade İslam eyaletlerini mahalli sühre ve hanede ittihaz ve farazi ve senetlerinin mani olmak keyfiyetini adet edinerek mescitlerine dahi bazısının ahıra ve diğer bazısının meyhaneye tebdil etmekten fazla vecihle kast-ı icra ettikleri şenayinin tahmil hususunu Ehl-i İslam hakkında mezkûreden bahşeden bir müellifin ifadesine göre İslam allamesinin nüfuzu ve // **84** // itibarlarına hayli helal gelmekle iradelerine dahi noksan külli isabet ederek Rusya Devleti'nin usulü dahi bunların münafiğine mugayir olmakla allame-i mersûmenin bittabi devlete muhalefet olmaları lazım geldi. Bir taraftan bunları gören celep gerek zabıt zımmında Rusya Devleti canibinden hiçbir tedbir tutulmayıp ahir taraftan dahi nüfuz ve haysiyet mazilerini istida için gayret-i diniyesini teşvikten başka hiçbir vesileleri kalmamakla ona teşebbüs olunmak ve teşebbüsten dahi kendi itikatlarına göre kâfir ve dinsiz addolunup bu sebepten rezil ve rüsva tutulan Rusya Devlet-i Aliye'nin de bazı mertebe î

ittilâ'i lisana mübaşeret etmeleri emr-i zaruri bulunup ecnebi bir takım kâfire itaat etmek ehl-i İslam'a caiz olmaması halka tefhim olunup mevâ'z adiyeye hükmüne girerek devlet memurları tarafından vukua gelen her bir usul ve akait mugayir hudus eden her bir muamele-i nazariyeleri Rusya Devleti'nin Dini İslam'a kastetmek niyetinde bulunduğuna zâhib olmalarını meddi olup Rusya'nın memurları ve zabitan ve nefarat-ı askeriyesi ve belki de devlet tarafından zuhur eden if'al ve atvâr dahi kıyas mezbûrenin ispat ve tekidinde münasip olduğu inkâr değildir ve eyalet-i mezkûreden taht-ı Hükûmetinde olan ahali İslam'ın giriftar oldukları mesame-i zikr ve ilan etmeleri bile keyfiyet // 85 // mezkûre şii mezhebinin sergerdesi olan zatın zammına tesir edip mütalaa-yı mezbûrenin esas olmadığına isabet zimmında Kırım ceziresinde İslamiyet'in külliyyen isti'sal olunmuş olduğu made-i malümesi dahi misil ve bir han makamında irade ve beyan olundu. Kafkas Dağlarının tarafı cenubunda vaki olan eyaletin ahvali zikri sabık üzere beyan kılınan dereceye gelmiş iken mezkûr dağların dâhilinde dahi birkaç kere sefer vuku bularak her bir sefer ehli İslam bulunan sükûnun mabeyninde gaza ve cihat ismiyle müsemma olup tarafından her türlü şiddet icra olundu. Misal Rusya askerinden bir nefer kimesne ordudan dışarı çıktığı halde askeri tarafından katledilerek bazen izası kat olunurdu. Ve Rusya'nın cüzi miktar bir kıta askeri dahi mahalden mahalle giderken etrafları alınarak aman verilmeyip himayesi pare pare katledilirdi. Yine de önceden canipte memur olan nam Rusya tarafından bunun gibi ifale müttehasır timleri maznun bulunan köylerin ahalisinden zükûr ve anat ve sıbyanı katlolmaları tembihe olunup ahaliyi cihada telkin eden mutaassıplar dahi ele geçtikçe ya karınları yarılıp veyahut baş aşağı salb olunurlar idi. Ve lakin zikrolunan şiddet sebebiyle dağ ahalişi gayrete gelip cem-i milli ve devlet meyanında nefret ve bilcümle İslamiye beyninde hüznü ve melâlet hâsıl oldu. Bu vecihle Rusyalının elinde // 86 // idam kılınan kimesneler için intikam zimmında Çerkez taifesinden nice adam kendilerini mevt ve helaka feda edip memurlarından birkaç kimesne kendi buldukları halde dahi dağdan gelmiş bir fedakâr ki eliyle katlolunup katli dahi bu vecihle icrayı intikama muvaffak olduktan sonra şehit itam olunması kendi indinde bahs-i mesret ve iftihar addolunduğunu ilan etti. Rusya askeri dağ içinde vaki mahallere vusul bulmak maksadına sa'i ettiklerinde Çeçen denilen taifenin nevileri tarafından mürur ve ubûrlarına men'i olunup Rusya Devleti'nin kale ve istihkamları dahi bazen taife-i mezbûra bazen Çerkezler tarafından istila olunarak muhafızları idam olunur idi.

Sivastopol şehrinden Tiflis'e müntehiç olan caddenin ubûr u tâb ve tertine ve Bakü beyninde vasıl eden taikin müruru dahi ancak mükemmel ordu zımmında mümkün idi. Kerç Boğazında varınca Karadeniz sahilinde vaki cem mahalde menût bulunan asair-i lâ yen kat'i isyan ederek ol taraflarda bulunan Çerkez taifesi dahi daimi suret muhaberede baki kalmış idi. Bundan fazla Don nehrinin denize mensup olduğu mahalde vaki kaleye Lezgi taifesi istila ve tahrip edip bağ ve bostanları dahi taife-i mersûmun atıl destinden asla muaf ve azade değil idi. // 87 // Eyalet-i mezbûre Rusya Devleti'nin zabt ve tasrifine gireli tamamen yirmi beş sene mürur ettikten sonra kendisinin mukaddem vaki olan beyannamesi mealince Kafkas Dağları ile bunların garbında bulunan eyaletlerin ba'is tahrip ve tahdis olan münazaayı usulen ve teskin bahanesiyle ittihaz olunan usulün neticesi zikrolunan ihtilat ve muhaberattan ibaret idi. Kalistan nam mahalde İran ve Rusya Devletleri beyninde akdolunan muahedenin şartı hudut tayini bahsinde külliye kati' olacak vecihle vâzih olmayıp tahdidat arazi î devletin hususunun icrası için memurlar tayini keyfiyeti dahi birer bahane ile tehyir olunmakla şurut mihme-i mersûmenin mal nakısından asıl muradında olduğu maddesi mürur zaman ile ezhân-ı nasdan zahil ve mevkut olmuş olup hususu mezkûrun tesviyesi babında memurlar tayin olunduk da mabeyinlerinde münazat zuhur ederek işbu mübahasede güya Rusya Devleti'nin umur u bekası şurada burada perakende bir takım arazi î cezirenin havze-i ithali hususuna merbut bulunmuş derecede arazi î mezbûreyi it'a ve mutalebede Rusya memurları canibinden iltica gösterilip uzak mezkûreye mebni devletin mabeyninde hayli bir dert ve mübayenet hâsıl oldu. Mubahatât-ı mezkûrede İran Devleti tarafından arz ve namus ispat etmesi ardından kendisini hıfz ve vakıa zımmında sebat ve gayret ibraz ve Rusya'nın bilakis ve teazzum // 88 // ve gurur ve tahkimi zamire çıkıp Devleti'nin biri canibinden tertip ve teklif olunan fasıl diğeri tarafından bittabi ret olunarak memurları dahi hayli mülakat ve mükâlemeden sonra asıl husus ve ahde netice ve karar vermemekle yine müfarakat edip İran Devleti'nin evvel zaman veliahdı olana Abbas Mirza canibinden Tiflis vekilleri ve yine Tiflis de ikamet eden Rusya seraskeri tarafından Tebriz'de olan Rusya maslahatgüzarına müteaddit talimat gönderilip müddet i medde de hiçbir şeye feysal⁴⁴ ve rabıta verilmedi. Diğeri bir müellifin ifade veçhiyle nihayet mersûm Rusya maslahatgüzarı canibinden arz edilen bir kıta teklifinin şart ve

⁴⁴ Feysal: Seviye

zannı hudud-i İran'ın musalihatına⁴⁵ ruhsat-ı kâmile ile memur olunan müşarünileyhe veliaht tarafından muvafakat olunmakla zatîâlinin ıslahı tariki bulunmuş idi ki me'mûl olduysa da mersûm maslahatınıza malum olan talimat derece i ruhsatını tecavüz etmiş olmakla mârrü'z-zikr general birlik tarafından şart-ı mezbûre ret ve iptal olundu. Veliahdın Tiflis'e gönderdiği bir nefer vekil tarafından arz olunan bir kıta teklifnamenin havi olduğu şurut Rusya memurları canibinden kabul olunduysa da tarafı şahaniyeden bunun tasdikinden ictinâbı külliyyen vaki oldu. Ba'de 1825 senesinin mevsim-i sabıkı esnasında Mezaroviç namında Rusya vekiline varıp Tiflis'te Fatih Ali Han ile mersûm Molof beyninde karar verilen senedin taraf-ı şahinden tasdik olunması hususunu // 89 // İstihsal emrine bezl-i sa'i cezil ettiyse de şah tarafından asla muvafakat vaki olmayarak sene-i merkûmenin mevsim-i hariki hengâmında vekil-i mezbûr Rusya canibine avdet ettik de mumaileyhe Molof zikrolunan Fatih Ali Han marifetiyle tertip kılınan senete adeta muahede ismini vererek ve şah tarafından güya tasdik olunmuş hükmüne koyarak senet-i mersûm şartınca Rusya'ya terki lazım gelecek arazinin zaptı için mahsusa asker tayin etti. Ve yine müellif merkûmun elfâzı üzere balada beyan olunan arazi beyninde Gökçay ismiyle meşhur bir kıta arazi Gökçay Gölü ve namı diğer Sond Gölünün garbında vaki ve ahaliden ârî olup zikrolunan Kasten Muahedesi akdinin tarihinden beri İran zabıt ve tasrifinde bulunarak zikrolunan hareket-i askeriyenin vukuunda birkaç sene mukaddem mezkûr garbında iray-ı ağnam meşgul olan firardan men'i zımmında mevsim-i sabıkta arazi i haliye i mezbûre tarafından Rusya'nın bazı karakolları tertip olunarak zikrolunan karakolların iadesi mutat olmuştu. Rusya askerinin bu vecihle İran arazisine gönderilmeleri hususu babında müşarünileyh veliaht tarafından şikâyet vukuunda İran'ın bu madede hakkı merkûm Molof canibinden teslim ve itiraf olunarak ol mevkiye asker gönderilmesi keyfiyeti mahzen menâfi' tarafını müstecib olacağı beyan ve hareket-i mezbûre müşarünileyh veliahdın makbulü olduğu // 90 // surette fi-ma bağde Rusya askerinin ol tarafa asla gönderilmeyeceği vaat olunduysa da bu defa zikr-i sabık üzere İran Devleti'nin rüviyyet-i umur serhat madesinde resmi vekili olan müşarünileyh veliaht tarafından vekâlete memur olan şahsın tertipkerdesi olarak tasdik-i şahiden ve bu münasebetle hüküm ve itibardan hali bulunan bir seneden gayri makbule istinada Rusya Devleti mezkûr Gökçe kıtasını gasp ve istila ve İran Devleti'nin bu babda maksadı olan şikâyetlerden hiçbirisi sem'i itibar ile ifa olunmadı şöyle ki meşkûr

⁴⁵ Musalaha: Barış yapma

Gökçe kıtasına Rusya Askeri müteveli olduğu keyfiyeti şaha mesmû olunca bu babda arz şikâyet olamaması için edvar tarafından emri kati vusulüne intizara zikrolunan askerin iadesini istida zımmında münasip bir memur ile Tiflis'e gönderilip istidayı mezkûr sem'i olunamayacağı müttefih olunca mamur mezbûr Petersburg canibine azimet edeceğini beyan ettik de ol tarafa gitmesine dahi izin ve ruhsat verilmeyip fakat Şah tarafından Gürcistan seraskerine tahrir olunan namenin cevabında Kapon denilen mahâlin arazisi İran canibinden derkab tahliye ve Rusya'ya teslim olunacağı takdirde zikrolunan Gökçe Kıtasının İran'a terk ve furuğ kılınacağı beyan olundu. Şimdi hususu mezkûr babında musannif derki; İş bu Kapon denilen mahal Kalistan muahdesi akdinden beri İran'ın taht-ı idaresinde bulunmuş ise de Rusya tarafından mahall-i mezkûrun mülkiyeti hususunda // 91 // muahharan bazı istida vuku ve tarafeynden memurlar tayini ile mesele-i muhaddise-i mezbûreye bir nevi fasl ve karar verilmesi icap ettiydi ve lakin mahall-i mezkûru temellüke İran'ın hukuku hiç olmasa Rusya'nın hukuku derecesinde sabit olmakla Rusya'nın asla hakkı olmadığı derkâr bulan diğer bir mahalli gasp ettikten sonra mahall-i mağsubun reddi için münâza'un-fih olan mahalde vaki olan hukukunun İran tarafından terk ve ferağ ve iptal kılınması hususu Rusya canibinden böylece mütehakkimane istida olunması keyfiyeti aynı zulüm ve taaddi olduğu beyandan müstağnidir. Ve dahi müellif-i mersûmun beyan ettiğine göre esna-yı mezbûrda Rusya İmparatoru Aleksandır'ın vefatıyla biraderi Konstantin'in ık'âdı akabinde müşarünileyh Konstantin'in taç ve tahtını Nikolay nam-ı diğer bir karındaşına terk ve ferağ etmesinden naşi Rusya'da tahaddüs eden şûriş ve ihtilal haberleri zuhur etmekle bâlâda beyan kılınan mükâlemât kat' ve tatil olup ba'de müşarünileyh Nikolay'ın hükümet ve isti'lası emr-i mukarrer hükmüne girmiş idiği malum olacak hem cülusu tebriki rüsümünü icra ve serhat maddesine suret vermek memuriyetiyle bir nefer elçinin tayin ve isbaline İran Devleti tarafından teşebbüs olunduysa da tertibat-ı mezkûre hâle tamam olmazdan mukaddem müşarünileyh Nikolay'ın istihlafi maddesini ihbar devleteyn beyninde bais-i nizâ bulunan hususatın tesviyesi memuriyetiyle Prens Mençikof nam şahsın Rusya Devleti tarafından Tahrana i'zâm olduğu haberi İran vükelâsına vasıl ve malum // 92 // oldu. Bu aralık Rusya Devleti hak ve insaf kavaidinden külliyyen kat'-ı nazar birle serhat meselesinde menafi ve fevâid-i mahsusasını istihsale münasip olacak tarikten asla udûl ve inhirâf etmeyeceği zann ve şüphesi İran Devleti'nin hatırında câygîr ve merkûz olmaya başlamış idi. Zira ki

muahharan Şah tarafından vaki olan bilcümle tebligat ve teklifata mukabele-i Gürcistan serdarı canibinden ya ihtiyar-ı sükût veyahut İran'ın tahdîş-i hatır ve infialini müeddi olacak tarz ile kemâl-i kibir ve ta'azzum ve unf ve şiddet üzere cevap verilerek İran'ın veliahdı hizmetinde müstahdem bulunan bazı memurîne hitaben tastîr olunan evrakta dahi Rusya memurları tarafından müşarünileyh veliaht hakkında elkâb-ı terzîliye ve sıfat-ı takbîhiyenin ıtlakına ictesâr olunup bu vecihle tekevvün eden cemi ahvalden serdar-ı mersûm ve belki bi'n-nefs İmparator canibinden İran Devleti hakkında aksâ-yı şedâid-i unf ve cebrin istimal olunması hususuna karar verilmiş olduğu istidlâl olunmasıyla beraber Rusya'nın asayiş-i haline helal isabet ederek Petersburg şehrinde hurûb-ı dâhiliye vaki olup Kafkas Dağlarının bilcümle ahali ve sükenesi ittifak ve ittihat üzere ayaklandıkları havadisâtı dahi Tahran'a aksetmiş idi. Bu babda dahi musannif der ki Rusya'nın Gürcistan'da müstahdem bulunan memurları canibinden zuhur eden günâ gün cevr ve sitemleri ve din-i İslam'dan olan tebaaların ayin ve akâid-i mezhebiyelerine bile sebep müdahale etmeleri semeresi olarak aktâr-ı mezbûrenin ahali // 93 // beyinde hoşnudi ve iğbirâr-ı tam hadis olmuş olduğu vakıa İran Devleti'nin malumu olup İran'ın Rusya ile seferi tahakkuk edeceği surette taraflarından muvafakat ve muavenet vaki olacağını mübeyyin tekâlif ve taahhüdât-ı müteaddide ol havalide mütemekkin bulunan aşâir ve kabâilin ayan ve rüesası taraflarından ahz olunarak İran toprağına hemcivar olan Rusya eyaletlerinde sakin ehl-i İslam canibinden dahi Şii mezhebinin reisi olan zata istirham ve isti'âne zımmında kesir mektuplar irsal olunmakla reis-i müşarünileyh Kerbelâ canibinden bi'l-kıyam bu vecihle fersûde-i pâ-yı tahkîr ve istiskâl olan mezhep karındaşlarını tahlis ümniyesiyle Rusya aleyhinde ilan-ı harp etmesinin lüzum ve vücûbunu telkin zımmında Şahın nezdine gidip İran'ın bilcümle eimme-i müçtehidîni dahi müşarünileyh reis-i mezhebin bu vadide vaki olan ifâdâtını ale'l-ittifak tasdik ettiler idi. Ahâd-ı nâs dahi mescitlere ve camilere izdiham üzere tecemmu birle vaâz ve müderrisînin bu babada derpîş ettikleri pend ü nesâyih-i gayret-şîârını istimâ ettikçe küffâr üzerine cihada mübaşeret olunmadığı surette Şahın lanetullâh ve nefret-i müminine mazhar ve duçar olacağını cehâren ilan ve beyana âğâz ettiler idi. İran halkının ervah ve ezhânı zikr-i sabık üzere kemâl-i ıztırab ve galeyana haletinde iken ânifü'l-beyan Prens Mencikof haymegâh-ı şâhiye vasıl olup hakkında levazım-ı tekrîm ifa olunduğundan mâ'adâ taraf-ı şahiden dahi nüvâziş ve taltifat-ı mahsusaya mazhar buyrulup ba'de mâbeyinde teşebbüs olunan mükalemâtta İran

Devleti // 94 // canibinden kavaid-i sükûnet ve temkin ve insaf ve itidale riayet ve imtisal olunarak devleteyn miyanında münâza'un-fih olan cemî mevadın alâ tarîki'l-musâfât tesviyesine izhar-ı rağbet olunup mübahase-i mezbûreye bir hüsn-i karar verileceği ümidi kâffe-i sufûf-ı İrani'ye mâbeyninde peyda oldu ve erbâb-ı garazdan bazıları menâfi'-i mahsusalarının istihsaline zerî'a olması mütalaasına mebni İran Devlet'inin sefere âğâz etmesine hâhişkâr bulundular ise de vükelâsıyla müsteşarânının ekseri talebi sulh ve selam olup Şahın dahi bi'n-nefs bu zümreye dâhil idiği aşikârdır her ne kadar mârrü'z-zikr Gökçe kıtası Rusya canibinden ret ve ferâğ olunmadığı takdirde seferin mukarrer olacağı babında mukaddemâ Şah tarafından ulemasına vaat ve taahhüt olunduysa da vaad-ı mezkûr bir cihetle ulemanın vak' ve haysiyetleri münasebetiyle ibrâm ve ilhâhlarına muhalefet etmek emr-i müşkil olup diğer cihetle dahi Gökçe gibi bî-kadr ve kıymet olarak temellüküne dahi Rusya'nın fi-nefsü'l-emr asla hak ve salahiyeti olmadığı derkâr olan bir mahalle dair tahaddüs eden meselenin kılıç ile faslı hususuna mübaderet etmekten ise İmparatorun mahall-i mezkûrdan nef'-i nazar ve terk-i dava edeceği ind-i şahide me'mûl ve mutemedün-aleyh bulunmasından neşet etmiştir. Ve lakin zikrolunan Rusya sefiri mezbûr Gökçe kıtasına dair sual olundukta ol babda kendisine asla talimat verilmeyip İran'a terk ve ferâğ olunması halinde dahi şurut-ı akid etmek hususuna murahhas olmadığını beyan etmekle İmparatorun bu meselede emri ne olacağını isti'lâm edinceye kadar // 95 // kıta-yı mezbûre tarafeynden tahliye kılınması keyfiyeti İran canibinden teklif olunup bu teklifin kabulüne bile sefir-i mezbûrun ruhsatı olmayarak mezuniyeti talimatının meali iktizasınca zikr-i sabık üzere tasdikten âri kalan ma'hûd Feth Ali Han muahede senedinin şurutuna bahis tadilatın icrasına terhisinden ibaret olduğu bu vecihle tefehhüm ve istihraç kılınmakla muharebenin talepkârânı yeniden gayrete gelip mukaddem ki taahhüdüne ifa veyahut menfûrû'l-enâm kalması lazime-i halden olduğunu Şah'a tekrar telkin ederek Rusya hududu dâhilinde sakin olan ehl-i İslam tavâifi dahi Rusya aleyhinde muâdâta âğâz etmiş oldukları ve mezheb-i Mesihîye'den olan aşairden bir kavim dahi ittifak ve îâneye amade ve müheyya bulunduğu haberi hafiyen tebliğ olunmuş ve İran serbâzlarının örf-i hamiyet ve gayretleri müçtehitlerin pend ve nesâyihî tesiriyle harekete getirilmiş olmakla Şah tarafından ilan-ı sefer vaki olduysa da İran askeri serhat tarafına sevk ve tesyâr olunduktan sonra dahi mezbûr Gökçe kıtasının tahliyesi hususunda İmparator canibinden mersûm Mencikof'a ruhsat

verilmiş olsaydı yine İran askerinin iadesi musammem-i Şahî bulunmakla seferin vukuu men olunmuş olur idi.

Akdemce İran ile Rusya Devletleri beyninde iştiâl-pezîr olan sefer-i sabık esnasında Rusya misilli sahib-i miknet bir devlet aleyhinde harben mukavemete zaferyâb ve muktedir olabileceğini İran Devleti'ne ima ve işaret edecek hiçbir keyfiyet bariz olmamış ve bilakis İran serbâzları tarafından her ne kadar şecaat ve dilîri müşahede olunup İngiltere ve Fransa // 96 // zabitanı talimiyle haylice liyakat ve mûmâreset tahsil etmiş oldukları itiraf olunduysa da eyalât-ı adîdenin Rusya tarafından serian zapt ve istilasî ve Gürcistan eyaletini Rusya'nın pençe-i tagallübünden nez' ve tahlis babında mukaddem ibraz olunan cehd ve mesainin cümlesi bilâ hasıl kalmış olmakla Rusya Devleti İran Devletiyle muharip olduğu halde İran Devleti'nin def-i mazarrata iktidarı olmayıp devlet-i mersûme ile akd-i revâbıt-ı hub ve vedâde muhtaç olduğu kaziyesi ind-i şahide itiraf ve teslim olunmuş idi. Ancak sefer-i mezkûrda İran askeri hüner ve kabiliyet sıfatlarıyla mevsuf bir serdarın maiyetine verilmiş veyahut seferin evâhiri olan bir iki sene zarfında Fransa orduları Rusya'nın dâhil-i memâlikine ve dâr-ı Hükûmetine tecavüz ve istila etmiş iken İran Devleti canibinden tedarikat ve tertibat-ı harbiye maddesine layıkıyla gayret olunmuş olsaydı Rusya'nın gasben havza-i tasarrufuna ithal etmiş olduğu eyalâttan bir kaçını nez' ve iadeye İran Devleti'nin elbette fırsatyâb olacağı müsellemtan bulunmuş ise de esna-yı mezbûrda İran'ın serdarı makamında olan müşarünileyh veliaht tecrübesi asla sabkat etmemiş ve vukuf ve malumat-ı lazımeden âri ve hâli bir civan olup bir taraftan Şah'ın müteaddit oğulları ve diğer taraftan İran'ın vükelâ-yı saltanatı beyninde kesb i nüfuz-ı hâs ve tahsil-i itibar-ı mahsus babında tekevvün eden fitne ve fesat her bir meşveretlerinin pür şûriş ve ihtilal bulunup icra-yı tasnimatta cümle mesailerinin dahi ittihat ve gayretten // 97 // hâli olmalarına vesile-i kaviye bulunduğu binaen fırsat-ı mezkûre fevt olunarak Rusya Devleti dahi cihanda tahaddüsü mümkün olan hasm-ı akvâsınının def ve tardına destres olmakla gurur ve ta'azzumu derece-i kemale vasıl olup ve bir taraftan dahi İran Devleti muavin ve müttetikten biri muarrâ kalmış olduğundan nâşi Rusya'nın cemî müddeâ ve metalibine İran'ın fî-mâ-ba'd izhar-ı rıza ve tevekkül etmesi lazım geleceği aşikârdır. Binaenaleyh İran Devleti mukaddemâ ahval müsait iken bazı münbit ve zî-kıymet eyalâtının Rusya tarafından zapt ve istilasî maddesinin men'ine kadir olamamakla bu defa yeniden Rusya ile müsademe ve münakaşa etmeye hâhişkâr olmayacağı ve

mukaddem kendisine bâdi-i zarar ve ziyan olan cenk ve cidâle teşebbüs etmekten ise Rusya'nın iddia ve metâlibine izhar-ı muvafakat ve rıza eylemesi me'mûl olacağı derkârdır. Kavl-i mezkûrun sıhhatini dahi Rusya Devleti derk ve tahkik edip müşarünileyh veliahdın bade zaman taht-ı İraniye iclâsını teshilde kendisinden istiâneye mecbur olacağı mütalaasıyla şimdiden müşarünileyhin mutemedân ve müsteşarâtı beyinde cevelân eden re'y ve tedbire refte refte vakıf olup müdahale birle tadil ve idaresine muktedir olmanın vesaili istihsaline sa'y etmek mesleğini ihtiyar etmiş olduğu ve bu babda iânesi vukuunda artık İran Devleti'ni istediği gibi ve müdahale-i hariciyeden bilkülliyeye âri olarak kullanıp çevirmek hülyasında olduğu suret-i halden istinbât olunur. Ve Gürcistan eyaletinde bulunan Rusya memurlarının gerek eyalet-i mezbûre ahalisi ve gerek İran Devleti haklarında zuhura gelen unf // 98 // ve cebir ve şiddetleri münasebetiyle mezkûr iki kavmin harmen-i sabırları muhterik olmakla eğer insaf ve hakkaniyet ile mevsufiyeti Rusya Devleti indinde emr-i mültezim bulunmuş olsaydı havali-i mezkûrede tekevvün eden ahvalin kendi hakikatini tecessüs ile kendi rızasına mugayir ve şanına nâ-şâyeste oldukları tahakkuk edeceği takdirinde men ve çaresine sa'y etmesi lazımeden olduğu müsteabandır. Hâlbuki esna-yı mezkûrede Rusya Devleti hak ve insaftan külliye istinkâf suretini tecviz ederek zat-ı imparatoriye dahi arz-ı istikâ vaki olunca bir faydaya müfîd olmayıp bâlâda beyan olduğu vecihle İmparatorun elçisi Tahran'a vasıl oldukda dahi bir seneden mütecaviz beyne'd-devleteyn bâis-i nizâ ve mübâyenet olan asıl münâza'un-fîhe dair kendisine asla bir nevi talimat verilmemiş olduğunu itiraf etmiştir. Vakıa her bir devletin mevaki-i baîdesinde olan memurları keşif mahazir ve ta'yîb-i efâlde ve mukabele ve intikamda ekseriya metbû'ları bulunan devletten ziyade mütevesvis ve şedit olup mübahasat ve münâzaatda dahi hiddet ve gazabı izhar ve mansıplarının ulüvv ve haysiyetinden neşet eden vak' ve iktidarı kuvveden fiile getirmeye mail ve hâhişkâr olarak daire-i muamele ve münasebetleri dâhilinde bulunan hem civarlarını lâ-yenkati tazyîk ve tebrîdden fâriğ olmadıkları kazâyâ-yı müsellemedendir ve lakin bu defa İran Devleti'nin duçar olduğu taarruzât ve taaddiyat derece-i yakînde zâhir ve derkâr olup ol babada vaki olan mükalemat dahi müddet-i medide mümted olarak İran'ın şikâyetleri envâ-ı feryat ve figân ile // 99 // arz ve beyan olunmuş olmakla keyfiyet Rusya vükelâsıyla İmparatorun meçhulü idiğini hiçbir vecihle akıl tecviz edemeyeceği ve malumları olduğu takdirde Gürcistan valisinin niyât ve ikdâmât-ı hasmânesinde şerik ve dâhil oldukları lazım

geleceği emr-i şerîfîm-i aşîkârdır. Mersûm Rusya elçisi Tahran'dan azimet ile serhat tarafına vürudu hengâmında asakir-i İraniye'nin bazı tertibat ve harekâtı derdest icra bulunduğuna binaen tertibat ve harekât-ı merkûmenin haberini ifşa etmesini men zımmında mersûm bir eyyam Revan şehrinde tevkif olup hakkında tevkif-i mezbûrdan mâ'adâ hiçbir nevi muamele-i anîfe zuhura gelmeyerek tevkifinin haberi dahi Şah'a vasıl olunca derakap ıtlak olunması babında emir ve tenbih-i şâhi ısdâr olunmuş ise de Rusya Devleti'nin gazetelerinde ve beyannamelerinde İran'ın taaddiyatı ve kavâid-i düvele mugayir bu türlü harekâtı hususunda serd ve tastîr olunan makâlin nihayeti olmayıp teşebbüs olunacak seferde kulûb-i benî âdemi Rusya tarafına celp için münasip olan vesailden hiçbirinin imalinde izhar-ı kesel ve betâet tecvîz olunmayarak İran'da dahi gazetenin tab'ı hususu mutat olmakla zikrolunan kizb ve iftiraların cümlesi bilâ-tekzip âleme neşir ve ilanları keyfiyeti Rusya Devleti'ne müyesser oldu. Sefere mübaderet olduğu hengâm-ı mezkûr dahi Rusya'nın icray ı meramına fevkalade müsait idi. Zira ki hiçbir devlet ile muharip olmadığından mâ'adâ mukaddemki fetret ve ihtilali zuhurunda dârü'l-Hükûmeti olan Petersburg şehrinin // 100 // sokaklarında İmparator'a harben muhalefet edip ba'de kahr ve tedipleri münasip görülmeyen nice muteberan-ı zabitan-ı askeriye'nin işgal ve istihdamları hususuyla beraber teb'îdleri müyesser olup Rusya milleti dahi giriftar olduğu müzâyakât ve balayâ-yı dâhiliyeye lâ-yenkati' sarf-ı efkârdan feragat ve vukuât-ı hariciye mütalaasına imalesi mukarrer olarak İmparator'a hulûs ve itaatleri meşkûk olan eşhas için ispat-ı müddeâ-yı inkıyat ve ihtisaslarına serrişte verilmekle İmparator-ı cedidin eyyam-ı Hükûmeti dahi kahr-ı a'dâ ve muhalifîn ve iktisab-ı tevsi-i arazi ve zemin ile iptida bulması bu vecihle mukadder oldu. Devleti Osmaniye ile melhûz ve musammem olan sefer dahi İran seferi münasebetiyle bir miktar tehir olunduysa da devlet-i müşarünileyhânın menâfi'de ve muhatarada da hempâye ve şeriki bulunup davada ve muharebede müttefik ve müttehidi olması dahi hatır-güzar olunan İran Devleti'ni evvel emirde idbâr ve hezimete duçar kılmakla Osmanlı seferinin husuli-i merama muntec kılınması hususu dahi teshil ve tesrî olup mezkûr seferin icrası için iktiza eden sermayenin dahi şahın hazinesinden çıkarılması maddesi Rusya Devleti'nin me'mûlû olduğu keyfiyyât-ı vazihadandır.

2.6. Bab-ı Sadis

1792 senesinde kralının hal' ve tenzil ve katl ve idamıyla zuhura gelen meşhur Fransa İhtilali 1796 senesinde vaki Rusya İmparatoriçesi İkinci Katerina'nın vefatıyla oğlu Pavli'nin adem-i kabiliyet ve tecennünü 1801 senesinde // 101 // zuhur eden ihtinâk ve idamı ve Fransa'da neşv ü nema bulup maharet-ı harbiye ve galibiyet-i seferiyesi hasebiyle cihanda şöhret-yâfte olan Bonaparta'nın hırs ve tama ve taaddiyâtı tesiriyle Devlet-i Osmaniye bir müddet Rusya'nın ifsâdât ve müdahalesinden büsbütün halâs bulamadıysa da taarruzât-ı seferiyesinden tahlis-i girîbâne destres olmuş idi. Ve lakin 1806 senesi hulûlünde Rusya'nın Eflak ve Boğdan ve Sırp memleketlerinde tahsil birle Devlet-i Osmaniye'ye bâdi-i ziyan olacak vecihle imal ve idaresine bilâ ketm teşebbüs ettiği nüfuz ve isti'lası ve yüz sene akdem Boğdan Voyvodası olan Kantımır nam asi-i hainin vesâtatiyle Memleketeyn ahaliyle revâbit-ı dostî ve münasebet akdine zafer-yâb olalıdan beri bunların umûr ve idaresine müdahale etmek babında Rusya'nın ferce buldukça derpîş etmekten asla fâriğ olmayıp muahharan dahi serd ve irâdında izhâr-ı kemâl-i sebat ve taannüt etmiş olduğu istihkakı iddiası ve her ne kadar Devlet-i Osmaniye'nin rızasına mugayir bulunduyorsa da gerek Cezair Seba ve gerek bunlara mesamet olan Arnavutluk sahili ahalisinden donanmasının hizmeti için Rusya'nın asker tahririne ikdam edip Devlet-i Osmaniye'nin asayiş ve menâfiine muhalif olarak ol havalinin sekenesiyle aki-i münasebette ısrar etmesi muvaddi zerî'a ittihaz olunarak ve bir taraftan dahi Fransa Devleti'nin ibram ve ilhâhlarına imtisalen veyahut hiç olmasa devlet-i müşarünileyhânın hâhiş ve efkârına tatbikan hengâm-ı mezkûrda Bonaparta'nın kahr ve batşından pâymâl ve münhezim olan Prusya Devleti'nin imdat ve ianesine // 102 // teşebbüs eden mesfûr Rusya Devleti aleyhine ilan-ı sefer-i hümayun vaki oldu. Bu esnada İngiltere Devleti Devlet-i Osmaniye mukabelesinde sevk ve istihdam olunan Rusya ordusunu hizmet-i merkûmeden tahlis ile Fransa askeri aleyhine tertip olunan ordusuna ol vecihle takviyet vermek hususunu teshil zimmında Devlet-i Osmaniye'nin menâfiine mugayir olup Rusya tarafından teklif olunan muahede suretini cebren kabul ettirmek sevdasına düştü. Meram-ı mezkûrun tahsiline İngiltere Devleti destres olamayıp ol ümniyede Çanakkalesi Boğazından imrâr ve İstanbul'a sevk olunan donanması hâib-i hasl-ı avdete mecbur olması bu sefer de İngiltere'nin şanına kalilen cesbân olmak üzere zuhur eden hadisat zümresine dâhil olduğu mahall-i şüphe değil ise de ancak İngiltere Devleti'nin Rusya Devleti'ne vaki olan taahhüdâtını icra ve ifaya

hâhişkâr bulunmasından neşet ettiği meşhurdur ve lakin bunun akabinde yani 1807 senesinde Prusya memâlikinde vaki Tilsit nam mahalde Fransa ve Rusya İmparatorları beyinde muahede-i sulh ve âşti akd ve imza olundukda İngiltere Devleti Rusya Devleti'nin lahsinde vaki olan taahhüdâtını hulf etmiş olduğu Rusya İmparatoru Aleksandır tarafından lâ-an-asıl ilan ve işâ'a olunup hulf-i mezkûr serrişte tutularak İngiltere Devleti'nin aleyhinde ve ırz ve şan ve namusuna hâlel verecek ve vadide bir kıta beyannamenin neşrine mübaderet olundu. Zikrolunan Timsit Muahedesinin // **103** // akdinden mukaddem Fridland nam mahalde Bonaparta aleyhinde vuku bulan muharebede Rusya Devleti'nin enf-i gurur ve taazzumu hâk-i hazelâna yeksân kılındıysa da muahede-i mezkûrenin şurutu Bonaparta tarafından Aleksandr'a itâ-yı rüşvet makamında idi. Şu vecihle ki Prusya Devlet'nin himayesine sa'y etmekle Rusya Devleti'nin Fransa Devleti yedinden duçar olduğu ızrar ve telefâtın tazmini muahede-i mezkûre şurutu iktizasınca Prusya Devlet'inin bazı memaliki Rusya'ya ferâğ olunmasıyla tertip ve tahsil olunup Bonaparta'nın İngiltere aleyhinde vaki olan fart-ı itina ile ehemmi-i umur mesabesinde addeylediği hakd ve buğzunun muktezasını icrada Aleksandr'ın kendisinin şerik ve müttefik olmasını istihsal ettiyse de Devlet-i Osmaniye'nin deymûmet ve bekası ne derece ehem ve elzem bir keyfiyet olduğunu ve memalik-i Osmaniye'nin diğer bazı kıtaatı Rusya'nın yed-i tasarrufuna dâhil olacağı surette Rusya'nın kuvveti ne mertebe izdiyâd bulacağını müşarünileyh Bonaparta derk etmekle Devlet-i Osmaniye'yi Rusya'nın tasallutundan hıfz ve sıyanet niyetiyle Rusya Devleti'ni Fransa Devleti'nin dost ve müttefiki ve İngiltere Devleti'nin hasm-ı muharibi menzilesine ithal eden mezkûr Tilsit muahedesinin şurutu mealince Rusya askerinin Eflak ve Boğdan memleketlerinden derakab tahliye ve iade kılınmalarını meşrut eyledi. Deli Petro'nun vaktinden beri Devlet-i Osmaniye ile Rusya Devleti beyinde hâdis olan hurup ve esfâr-ı Devlet-i Osmaniye hakkında bilâ istisna bâdi-i hasar olduğu misilli zikri sebkât eden. 1806 senesi seferi // **104** // dahi Devlet-i Osmaniye'nin giriftar-ı zarar ve ziyân olmasına müntic olup nice kaleleri düşmanın eline geçip nice eyalâtı istila ve tahrip olunarak donanması dahi külliyyen ifna ve imha olundu ve bundan mâadâ dahi Sırp milleti isyan suretinde olarak asakir-i şahaneye muhalefet ve mukavemet edip yeniçeri rezelesi dahi tuğyân birle erkân-ı devlet ve Hükûmeti karin-i harap ve inhidam etmişler idi maa hâzâ azdâya galip olamadıysa da meydan-ı dâr u gîrde cenkciyanı tarafından izhar olunan sebat ve şecaat-i merdaneleri derece-i kemalde olup böyle

müzâyakalara duçar olmuş hiçbir hükümet canibinden ebeden ibraz olunmamış mertebelerde Devlet-i Osmaniye bu defa hasım-ı galibine mukabele etmekte devam ve rasânet-i kâmile ispat ettiyse de mukaddem ki seferin hitâmında İngiltere ve Prusya Devletlerinin müdahale-i dostaneleri Devlet-i Osmaniye'nin emr-i mukasemesinin kuvveden fiile ihracına mani olduğu misilli bu defa dahi nehr-i Tuna'nın öte yakasında vaki memleketlerinin Rusya Devleti'ne ilhak ve ilave kılınması hususunun vukuuna yalnız müşarünileyh Bonaparta'nın tavassutu hâil olduğu bî-iştibâhdır. Mârrü'l-beyan Tilsit muahedesi vasıtasıyla Devlet-i Osmaniye ile Rusya Devleti beyninde hâsıl olan sulh ve salahın müddeti imtidad bulamayıp 1808 senesi tarihinde nâire-i harp ve kıtal mabeyinde müceddeden ikâd ve iş'âl olunarak dört sene mürurunda dahi her ne kadar asâr-ı galibiyet daima Rusya tarafında tahakkuk ettiyse de 1812 senesi tarihinde Fransa cünûdunun Moskova şehrine kadar vaki olan tecavüz ve istilasî hasebiyle Rusya Devleti // **105** // yine talib-i sulh olmakla Bükreş muahedesi akdolundu. İşbu Bükreş muahedesinin ahkâmı üzere Rusya Devleti'nin hududu için Prut Nehrine karar verilerek Nehr-i Tuna'nın her tarafına geşt-ü güzâr etmenin serbestiyeti dahi Rusya'nın bâzergân teknelerine ve nehr-i mezkûrun denize munsab olduğu mahalden Prut Nehrinin ona munsab olduğu mahalle kadar vaki olan mesafede cenk sefinelerine dahi meşrut kılınıp esna-yı seferde Rusya askerine muavenet etmiş olan Sırp'ların taraf-ı padişahiden af ve safh olunarak Sırp memleketinde muahharan inşa kılınan kılâ-ı sultanîyenin hedm ve tahrip olunması ve Rusya ile İran devletleri beyninde akd-i musalaha maddesini teshil zimmında Devlet-i Osmaniye'nin tavassut eylemesi mukarrer kılındı. Ve diğêr taraftan dahi Anapa Kalesi ile Karadeniz'in Asya kıtasından ma'dud olan sevhilinde kâin ve sefer esnasında Rusya'nın kabza-i istilasına geçmiş âhar bazı kılâ'ın Devlet-i Osmaniye'ye terk ve iadesi her ne kadar meşrut olduysa da şurut-ı mezbûrenin iktizasını icra ve ifada Rusya canibinden tecviz-i imtinâ müşahede olunup işbu adem-i vefa dahi mabeyinde azîm kîl ü kâl ve bürûdet ve münâfese zuhuruna sebep olarak bi'l-akıbe 1828 senesi seferine bâis olan hâlât-ı muhaddişeden berî olduğu müstebândır. Bu takdirce Rusya'nın hod be-hod talepkâr olmuş olduğu külli masarîf ve azîm sîfk-i dimaya bâis olmuş işbu sefer-i mezkûr hitâmında müşarünileyh Bonaparta'nın vaka-i // **107** // sâniye olmak üzere müdahale etmesi hasebiyle Rusya Devleti aksâ-yı me'mûlû ve matmah-ı nazarı bulunan fevâid-i cesîme ve menâfi-i kesire tahsilinden nâçar feragate mecbur olup memalik-i devlet-i Osmaniye'den yalnız Bucak memleketinin

nez‘ ve istihlasına muktedir olduysa da zikrolunan Bükreş musalahasının akdi münasebetiyle Fransa askerine mukabele etmek için vakt-i tengde seksen bin nefer soltatın Nehr-i Tuna kenarından celp ve iadesine destres oldu. İmdi sabıkta icmalen beyan kılınan keyfiyâttan istinbât olunduğu vecihle Devlet-i Osmaniye ile Rusya Devleti beyninde hâdis olan esfâr-ı selase-i ahîrden her bir sefer düvel-i saireden ya biri veyahut ziyadesi gerek harben ve gerek sulhan tavassut ve müdahale etmeleri münasebetiyle encam-pezîr olmuş olmakla keyfiyet-i mezbûre dahi düvel-i Avrupa'nın tevazün-i kuvvetlerini ibkâ zımmında Devlet-i Osmaniye'nin istiklâlini halel ve avârizdan muhafaza etmenin ehemmiyet ve lüzumu bayağı ilm-i politikiyenin mevzuat ve mebâdisinden biri mesâbesine ithal olunarak devlet-ı müşarünileyhânın himayesine cehd ve sa'y etmek hususu dahi düvelin tasmîmgerdeleri olduğu maddesinin derece-i vuzuha ihracında delil-i kat'î ve hüccet-i müskite bulunduğu bedîhidir. Avrupa'da vâfir senelerden beri müstemir olan esfâr-ı muharebâttan düvelin cümlesi bilkülliyeye met'ûb ve müteneffir olarak rahat ve asayiş iadesine talip ve hâhişmend olduklarına mebni Beç şehrinde akdolunan mecâlis-i mükâlemede her bir devletin münasebât ve taalluklarını tahkim ve takrir ve bazı düvelin hudud-ı // 107 // kadimlerini ve diğer bazının istiklâl-i mazilerini tecdit ve iade birle cümlelerin aksâ-yı meramı sulh ve salâhın deymûmetini muhataradan vikâye zımmında cümlesini bir ittifak-ı kavinin akdinde dahîl ve müşterek etmeye himem-i vefîre ve ichâd-ı belîga sarf olundu. Ve esfâr-ı mezkûrede Fransa Devleti cümlelerin hasmı olmuş olmakla cümlelerin dahi Fransa Devleti'nin yani Fransa Devleti hâkimi olan müşarünileyh Bonaparta'nın aleyhinde vâki olan hakd ve adâvetleri düvel-i saireyi birbirine rapt ve ta'kîde vesile olup Fransa Devleti'nin mukaddem ve muahhar kuvvet ve miknetine mağrur olarak hemcivarları bulunan düvelin memâlikine ve arazisine bilâ hak tecavüz birle kendi daire-i temellüküne muzâf etmiş olduğu müktesebatı nez‘ ve istirdat ettirmek hususu hem kavâid-i hazm ve basirete hem dahi muktezâ-yı adl ve nesâfete makrûn addolunduysa da Fransa'nın bilâhire hakkından gelen düvel-i mütegalibenin insaf ve hakkaniyete dair güya müstedrikleri olan usul ve kavânîn kendilerinin bilâ hak gasp ve ihtilâs etmiş oldukları arazi-yi vâsianın reddini ve hedm ve tahrip ve mukaseme etmiş oldukları düvelin istiklalini müceddeden ihya ve iade etmek hususunu hâvi ve şâmil olmamakla Fransa Devleti her ne kadar meftûhatından âri kılınarak İngiltere Devleti dahi şarkta ve garpta vaki nice memalik-i tâbiyyeyi ashâb-ı asliyelerine geri ita eylediyse de Rusya Devleti kendi mağsubâtından

zerre kadar bir mahâlin reddine tenezzül etmeyip Finlanda ve Leh memleketleri ve Devlet-i Osmaniye ile İran Devleti'nden zapt etmiş olduğu eyalât ve arazi gerek sükût ve gerek şurut tarikiyle kendide kalıp // **108** // hatta Leh Devleti'nin mukaseme olunmuş kıtaâtını müceddedan birleştirmek babında mükâleme-i mezbûrede vaki olan bazı tekâlîf mukabelesinde cevap olmak üzere husus-ı mezkûrun icrasını men zımmında mürettep bir milyon nefer soltatım amâde ve müheyyâdır diye Rusya İmparatoru tarafından zıkr ve derpîş kılındı. Zikrolunan Beç mükâlemâtına Devlet-i Osmaniye tarafından asla elçi gönderilmeyip mükâleme-i mezbûrede karar verilen hususâtta dahi hiç biri Devlet-i Osmaniye'nin menâfiini hıfz ve himaye etmek manasında olmadıysa da hâhiş-i sulh ve salâh bilcümle milel ve akvâm beyninde umumen his olunduğundan ve Rusya Devleti dahi muahharan nâil olduğu galibiyeti tahsil için ihtiyarına muztar olduğu taab ve meşakkat ve telefâtın bedelini ancak birkaç sene rahat ve asayişe muvaffakiyetle istihsal edebileceğinden ve bundan mâ'adâ dahi silm ve musâfâtın ibkâsı hususu cemî düvel indinde gayetü'l-gâye emr-i mu'tenâ addolunmakla her kangı bir devlet taaddi ve taarruza bed' etse düvel-i sairenin muhalefet-i maneviyesine ve belki mümana'at-ı fiiliyesine duçar olacağı emr-i gayri meşkûk bulunduğundan nâşi Devlet-i Osmaniye her ne kadar vech-i mezkûr üzere idame-i madde-i sulhu iltizam eden düvelin ittifakına dâhil olmadıysa da nakz-ı uhûd ve musalaha hususunun nâs beyninde eşna'-ı cerâim-i düveliye nazarı ile itibar olunmasına bâis ve bâdi olan hiss-i müşterek-i mezkûrun hasılat-ı hayriyesinden olarak hisseyâb-ı fayda ve menfaat olmuştur ve usul-i mezkûreye tatbikan min-ba'd zuhuru melhûz olan mesâilin mültezimin-i sulh ve âştı // **109** // bulunan düvel-i müttefikinin ra'ibine havale olması emir olunmakla boğaza tahdis edip bahis münaz'ı olan meselelerin hal ve tesviyesi için düvel taraflarından vekiller tayini ile meclis-i umumileri defatla mükâleme ve müşavereye meşgul oldular. Mârrü'z-zıkr Beç muahdesinin akdi tarihinden hayli bir müddet düvel beyninde vakıa sefer ve muharebe muhakkak olmayıp fakat memalik-i cenubiyeden birkaç devletin asayiş derûnî kerrat münselib olmuş idi. Ezcümle İspanya Devletinde tebdil-i usul devlete sa'i olup Fransa Devleti bunun zecri için harbe müdahale etmek mecbur olunca Fransa'nın bu vecihle kesb olunan nüfuz ve istilasına mukabele İngiltere Devleti Portekiz memleketine asker sevk etmek madesine mübaşeret etmiş idi. Ve İtalya'da zuhur eden ihtilalin defî için hariçten muavenet ve imdadın celbi lazım gelerek Yunan fitratının taahhüdü ve dahi ol müddet Devlet-i Osmaniye'nin salib rahat ve itinatı

olageldiği meşhurdur. Rusya Devleti eskiden beri Mora ceziresinde ve ahalinin Mesihi mezhebinde olan eyalet Saire-i Osmaniye de kendi menâfi mahsusasını Norveç emniyetiyle bi'd-defaat ifade fitne ve müsaade ederek Rum taifesiyle akt münasebet etmeye sa'i etmiş olduğu misalli muahhara dahi hadis olan fetret Rusya canibinden sevk ile tertip esbab-ı isyan ve ihtilale mamur bir takım zabıtanın talim ve teşviklerinden neş'et etmiştir. Muktema düvel beyninde Selim ve mu'âfâtın bekası hususu Rusya'nın Norveç mesalihine lazım iken ol // **110** // maksadın tahsilinden ziyade Rusya Devleti'nin sa'i etmiş olduğu derkâr olup bade Devlet-i müşarünileyhin teshil ve belki müteşevik ve tahrik ettiği Rum fitratı zuhur edince akta mecbur derpeş etmesini usul-i ittihaz ettiği akvale maslahanesinin ma'al ve muktezasına ifalini tatbik etmek suretini teklif ile izhar ederek Devlet-i Osmaniye'nin zatı üzere Rusya'nın teşvik ve davası semeresi addolunan fetret-i mezbûrenin bastırılması için Devlet-i müşarünileyhe muavenet etmeye amade olduğu ve Rusya Devleti tarafından beyan ve ihtar olunduyca da teklif mezkûr taraf padişahın tarafından kabul olunmadı. Bade Rusya Devleti'nin bu vecihle men-i için muavenet arz ve teklif etmiş olduğu fetret-i mezbûrenin hududunca bastırılması Devlet-i Osmaniye tarafından sa'i ve gayret kâmilten ibraz olunması hasebiyle Devleti'nin beyninde ifade için Rusya elçisinin irtikâbına tenzil tenzil ettiği pejmürde-i kitman kalmamıştır. Rusya Devleti Devlet-i Osmaniye'yi enva'i istihfafa duçar ederek Devlet-i müşarünileyh ile vaki olan münasebet devliyesinin dad ile dahi kanaat etmeyip Devleti Osmaniye ile İran Devleti beyninde hadis olan ihtilafın ceziyye-i tazim ve tasdide sa'i ederek padişahın rızasına ve İngiltere Devleti'nin tesayihine mugayir olarak anf el-zikr İran Devleti'nin veliahdını tahrik ve hudud-u Osmaniye'ye tecavüz etmek hatasına ilka ederek mezkûra bu ceniiyyeyi irtikâp etmekte müşarünileyh veliahdın İran Devleti'ne // **111** // azm-i hizmet etmiş olduğunu dahi zat-ı şahaneye takdim etmek ümidiyle sureti haktan irade etmekteki safsata kalmamıştır. Zikrolunan keyfiyetlerin vuku ile Rusya'nın Devleti Osmaniye'yi muharebeye duçar kılmak arzusunda bulunduğu aşikâr olduysa da düvel-i Avrupa beyninde ibga-i mesalih hâmiş bir karar olmakla akdolunan meclis mükâleme-i umumide Padişah el Osman ile gerek İslam ve gerek Mesihi olan tabası beyninde tahdis eden meselenin hali haricinde hiçbir devletin müdahalesini kabul etmemek hususu Padişahın hakk-ı sarih olduğu itiraf olunmakla karar-ı mezkûr Rusya Devleti tarafından bir vecihle muteber ve me'mûl tutulması lazime-i halden bulunarak İngiltere sefiri vasıtasıyla Devlet-i Osmaniye

vükelasına resmen tebliğ olundu. Ve lakin Avrupa ahali tarafından mem abitleri olup hengâmı mezbûre de karin meziyet ve itibar bulunan Rum taifesi için izhar-ı gayret düvelin kararını mertebe-i menseç ve iptale isal ve Devlet-i Osmaniye hakkında dahi ibraz ve husumet olunmakla Devlet-i müşarünileyhin davası kavait insaf ve hakkaniyet tatbikân rüviyyet ve tesviye olunması mümteni ol vaki olmuş idi. Avrupa ahali tarafından bu vecihle Rum taifesi lafında vasıl İslam aleyhinde ibraz olunan şevk ve gayret Rusya'nın meram ve arzusuna muhalif olan devletler indinde yine Rusya'nın idaresini tercihte ne derece nafi olacağını müşarünileyh Rusya Devleti derkab terk etmekle arzuyu mezbûrenin husule ihracını men'i etmek babında devlet-i muhalefet-i mezkûre için âlelbeyan // **112** // iki meslekten birinci intihabından hariç usul-u tarik kalmamış idi. Yani Rum asilerine muavenet faaliye icra etmek niyetinde müşarünileyh Rusya Devleti masr olacağı münfehim olmakla niyet-i merkûmesini kuvveden fiile ihraç ettiği surette düvel-i tariklerinden mukabele-i bilmisl olunarak meramının bu vecihle icrasına mümanaat faaliye vaki olacağını beyan etmek veyahut memaliki Osmaniye'nin asayiş halini ita zımmında dermeyan kılınacak mükâlemet de Rusya Devleti Boğaz-ı Düvele icra iştirak ederek maksat-ı celilesi olan keyfiyetin istihsaline müşterek sa'i etmeleri ile Rusya'nın müdahalesi ancak maksat-ı celile-i mezbûrun tahsiline hasrederek ol vecihle devleti müşarünileyhi mütaleat hafiyesini icradan menetmek tariklerinden birinin ihtiyarı emr-i zaruri sabitine varmıştı. Binaenaleyh Mora haziresinin asayiş halinin istihsal babında iktiza eden tedbirde düveli sabisin müşterek sa'i etmeleri hususu İngiltere ve Fransa Devleri tarafından Rusya Devleti'ne teklif olunmakla ol vadide Petersburg Şehrinde imza olan mazbata mealince Devleti Osmaniye ile Rum isyanının beynini ıslah zımmında düvel-i salise-i mezbûre tarafından ihtiyar olunacak usul ve harekette tevsit ve dostane kavaitten imtisal olunmak madesine karar verilip ancak düvel-i mezbûrenin bu güne tesvitleri dahi Devlet-i Osmaniye tarafından kabul olunmamakla Rum sadıklarının ta'di yâ yı münasebetiyle Akdeniz ticaretine hayli sekte verilmiş olduğu esas tutularak 1827 senesi temmuzunun altıncı günü tarihiyle müverrahan Londra Şehrinde düvel-i salise-i mezbûre beyninde bir kıta muahede akt olunup işbu // **113** // muahedenin mali mucibince lüzumu masr edileceği surette imal ve sail harbiye ile Devlet-i Osmaniye ve Rum taifesinin beynini ıslah etmek için kendi mabeyinlerinde bazı şartların tertibine mübaşeret olunmaya karar verilip işbu şart-ı ahire iktizasınca Mora ceziresi kema fi-el sabık memalik-i Devleti Osmaniye'den

madud kalarak beher sene hazine-i amire ye meblağ-ı muayyen ceziyye-i te'diye ettirilmesi maddesi düvel-i mezbûre tarafından Devlet-i Osmaniye'ye arz ve teklif olundu. Ve lakin bu esnalarda Devlet-i Osmaniye ile Rusya Devleti beyinde bir takım mesail ve mevad münâzâtı fi-ha derdest ittihaz idi. Yani memalik-i Osmaniye'nin canib şimalinde kâin ve ahalileri mezheb-i Mesihî'ye olan eyaletlerin idare-i ahaliyesine müteallik Bükreş Muahedesinin bazı şartlarından Devlet-i Osmaniye'nin ikâ ve etba eylemesi hususu Rusya tarafından istida ve Karadeniz sahilinde vaki muahede-i mezbûre şartı mucibince Devlet-i Osmaniye'ye terk ve furuğ lüzuma gelip dört seneden beri Rusya'nın yed-i talibinde kalmış kalelerin maddesi dahi Devlet-i Osmaniye canibinden ita olunmakta olup suret-i zamire de dahi Devlet-i Osmaniye itasında masr olacağı tefriş olunmakla Rusya Devleti esbabınca tertibine mübaderet bazı teklif-i kıtayı Bab-ı Aliye takdim ettiğinde teklif-i mezbûre men gayri me'mûl kabul ile işgâ olunarak Bucak memleketinde vaki Akkirman şehrinde tarafın menhusları akt-ı mükâleme ve fi ma ba'de Rum meselesine Rusya tarafından asla müdahale // **114** // olunmak şart-ı mahsusun alüvesiyle Rusya'ya depreş ettiği bir kıta mukavelesinin şartlarına Devlet-i Osmaniye canibinden izhar rıza kılındı. Yani Rusya Devleti zikr-i sabık üzere ihtiyaç masr edeceği surette imal ve sa'il harp ile şartlar meselesine karar vermekte İngiltere ve Fransa devletlerine muavenet edeceğini mübeyyen ma'hûd Londra Muahedesini imza ve tasdik ettiğinden yalnız bir iki mah sonra mesele-i mezbûre fi ma ba'de müdahaleden furuğ olacağı mealinde Devlet-i Osmaniye'nin bu vecihle teklif ettiği şart-ı mezkûre dahi müteahhit oldu. Londra Muahedesinin şartları devlet-i salis sefirleri canibinden Bab-ı Aliye arz ve tebliğ olunduk da devlet-i mezbûrenin dostu kabul olunmayacağı takdirde Devlet-i Osmaniye'nin menafi hakikiyesi ve emri ticaretin emini ve serbesti ve Avrupa kıtasının kâmilen asayiş hali keyfiyetleri mugayir bulunan ahval-i hazirenin encam-ı pezir münkati kılınması indlerinde mesmer ve mukayyit addolunacak vesailin icrasına devletlerin naçar müteşebbis olacakları hususu beyan ve ihtar kılınmakla bu babada düvel-i salisin vaki olan teklif ve iddiaları dahi Devlet-i Osmaniye nezdinde hak insaf kavaidine ve kendi menfaatine muhalif addolunarak ilan-ı harp makamına emr-i muhafazanın esbab-ı tertibine mübaşeret bir de İstanbul'da mükemmel ordu müttehim olunarak Karadeniz ve Akdeniz boğazlarında vaki kale ve tabyalara istihkâm verilip Bozcaada'nın muhafazasına memur olunan askerinin // **115** // miktarı teksir olunarak bilcümle asker-i şahaniyenin nizam ve intizamı tekmiline dahi kâmil itina ile cihet ve

sa'i olundu. Hengâm-ı mezkûr da Devlet-i Osmaniye'nin astikay-ı hay-ı hâhânı bulunan düvelin sefirleri tevsit mezkûr Devlet-i Aliye'ye kabul ettirmek zımmında envai tebligat dostaneleri vaki olduysa da emr-i dâhiliyesinde hariçten fûrud u dâhil ve taarruzuna fail olmamak niyetinde taraf-ı Devlet-i Osmaniye'den izhar sebat olunup ancak devlet-i salis imal ve sa'il harbiye ye teşebbüs edecekleri babında asla şüphesi olmadığı hususu Devlet-i Osmaniye'nin tertibat sefirine ve Bab-ı Alinin ecvibe-i resmîyesine ispat olunur. Şöyle ki sene-i mezkûre eylülünün onuncu tarihinde Devlet-i Osmaniye'nin tasminat-ı hafîye i kıtasını zamire ihraç zımmında İngiltere sefiri tarafından idare olunan boğaz sahilleri Reis-ül Küttap efendinin İngiltere Devleti'nin lafsı muhtarı olduğu misalli sözler tarafından bize taarruz olunmak maddesi mukarrer olunca Devlet-i Osmaniye'nin ihtiyar edecek diğer bir lafzı kalmadığı aşikârdır diye ifadesi meşhurdur. Avarin vakasının haberi İstanbul'a vürudu akabinde Rumların İskirus adasına hücum etmeleri havadisi dahi mesmû olunca bu vecihle kendisine isal olunan hasretin takmimiyle şan ve namusu ispat ettirilen hal için dahi terazi î kafîyenin icra kılınması hususu Devlet-i Osmaniye canibinden istid'a bir de düvel-i salisenin tevsidini kabul etmemek de dahi kuvve î el niyet olduğu ve mezkûr tazminat maddeleri kâmilen // **116** // ifa olunmayacağı takdirde düvel-i mezbûre ile vaki olan alaka-i politikasını kat'i ve tatil edecek süferaya resmî beyan olunmakla sene-i masturenin kanuni evveli tarafında düvel-i salise sefirleri İstanbul'dan azimet Rusya ve Fransa ve İngiltere devletleriyle muharip olduğu hususu artık Devlet-i Osmaniye indinde emr-i gayri meskuk raddesine itibar olunduğu İngiltere vekildir. Mârrü'z-zikr Londra muahedesinin akabinde Rusya'nın intizarındaki muahede-i mezbûrenin şartlarını icra etmek namıyla İngiltere ve Fransa devletlerine teklif ettiği muvâdde den istidlal olunur. Müvade-i mezbûr Rusya askerinin düvel-i salise ismiyle Eflak ve Boğdan memleketlerini istila etmeleri ve İstanbul'da vaki saray-ı hümayun kapıları garbında emr-i mesalihin şartını anve î tanzim himmetinde Rumeli tarafına dahi Rusya askerinin sevk olunması hususlarından ibaret idi. Teklif-i merkûmeyi kabulden İngiltere ve Fransa devletleri istinkâf etmekle ve Latin caniplerinden Devlet-i Osmaniye aleyhine ilanı harp vaki olmasını tahsil etmek babında Rusya Devleti'nin ahir-i zuhur edeceği Londra Muahedesinin mukteza-yı şartını fi'len ihraç etmek vesailini istihsalde devlet-i müşarünileyhin artık kendisi âlel nefer edeceğini müttetikleri olan devlete resmî beyan ettiyse de işbu ifade-i mağrur name-i mezkûresinin devlet-i müşarünileyhin derakap izhar-ı rıza muvaffakatına mecbur oldu.

Teklifata ve tebligat-ı mezbûre vuku bulmakta iken Rusya'nın me'mûlü üzere // **117** // garip olan sefere amade bulunmak ümniyesiyle emsali asla sabıka etmemiş iken bu defa Yahudi taifesinin bilâ muaf ve müstesna kılınması şartı alüvesiyle Rusya ahalisinin bahri beş yüz neferden bir takrir ihzar olunmak üzere mücedded asker tahrir olunması husus imparator canibinden sene-i mezkûrenin eylül zarfında emir ve tenbiye olundu. Ancak Rusya Devleti'nin ol hengâm İran ile sefere vaki olup hem Devlet-i Osmaniye hem İran Devleti ile muharip olsa hayli muhatara tertip edeceği mütalaasının na'sı evvela İran seferini bertaraf etmenin vesailini hesap etmekte iken sene-i mezbûrenin mevsim-i hariki zarfında Rusya askeri nail galebe-i külli olmakla sefer-i mezkûr Rusya Devleti'nin ve vucud ül lahvısı üzerine hüsn û ha tamam isal olundu. Zikrolunan Rusya ve İran seferi sabıkta tafsil olunduğu vecihle Gürcistan serdarı tarafından İran toprağına bazı tecavüz ve gasp olmasından ve muktema layığıyla tain ve izah olunmayıp on iki seneden beri beis ve münazaa olan hudut meselesine dair ve âlel husus nehr-i Aras'ın canibinde yani sahil cenubunda kain bazı araziye müntedir devletin beyninde münakasa hadis olasından neşet edip Türkmençayı muahedesinin 1868 senesinin sebatı zarfında akdolunan mukaddem mabeyinde vaki olan mükâlemet da Rusya Devleti kesb-i memalik arzusunda olmakla matlup hakikisinden derece ile ziyade vas'i // **118** // olan arazisini tevsi ve teksir dayesinde bulunduğu hususun kendisine istinadı mahsus iftira olacağını beyan ederek teskire İran Devleti ile mücadelesi vukuunun imkan ve ihtimalini külliye menetmek zımmında devletin beyninde şüpheden ez cihet ari ve salim bir hattı fasılın tayini lazım geleceğini irade ve takrir bir de nehr-i Aras'ın mecrasından başka havas ve iraz muktezasiyeti şamil bir hattı fasıl bulunmadığından naşi nehr-i mezkûrun devletin beyninde fi ma ba'de serhat tain olunmasını istidaya mecbur olduğunu zikir ve ilan etmiştir. Binaenaleyh İran Devleti masarafat-ı seferiye-i kâmilen tadiye ve tazminden mâade nehr-i Aras'ın serhat tayin olunması hususunun elzem ve iktizasından naşi Revan ve Abbasabad nam iki müstahkem kaleyi havi Revan ile Nahcivan eyaleti mühme-i ganiyyesini Rusya'ya terk ve furuğ mastar oldu. Vakıa İran Devleti'nin bu tarz ile bir takım memleketi mecbur etmiş ve teslim etmesi kendisine her vecihle bahis ve mucip zarar ve hasar olacağı ve gerekirse de çaresini bulmak ümidiyle sefere ikdam kalmamış idi. Her takdir eyalet-i merkûmenin terki lazım geldiyse de onlara mukabil hiç olmasa seferde ahali isyan ederek muhafızları bulunan Rusya askerini def ve terk ettikten sonra fetih ve teshirine Rusya askeri asla bir dahi

derdest olamadıkları Taleş ve Muğan nam iki eyaletin İran'a furuğ ve iadesi muahede-i mezkûrenin mealince iktiza edeceği me'mûl idi. Ancak alınan iki eyaletin // **119** // İran'a iadesi Rusya'nın hayal ve hatırından asla geçmemiş bir keyfiyet bulunmakla memleketleri hasebiyle her ne kadar Rusya hazinesine bir nevi irade ve husulet tertip etmekteyken başka devlet müşarünileyh eyaletine mezbûr hıfz ve himayeleri için sene başına meblağ duçar olduğu derkâr idi. İran ol babda vaki olan istidasını kabulden istinkâf ile beyan Potişof nam generalin muahedeyi İran tarafından irade ve tezkir olunduk da muvaid merkûm Rusya husulleri canibinden mahal-i şehre ve hande inhaz olunup olunup Nehr-i Arasın defleten beyninde serhat tayin olunması hususu bizzat Rusya Devleti'nin vazettiği bir kaide olduğu dahi İran tarafından ihtar olunduk da kat'i mükâlemet edeceğini ilandan başka Rusya Devleti canibinden hiçbir cevap verilmemekle biçare İran devleti mezkûr şartların kabulüne mecbur oldu. Nehr-i Aras'ın canip cenubunda vaki Talas ve Mogan eyaletlerini kendi kabza-i tasrifinde ibga babında Rusya'nın izhar ettiği cebrin sebebi dahi istihraç bir keyfiyettir. Yani mezkûr Aras Nehri Revan ile Tebriz şehirlerinin beynini vasıl eden caddenin garbında kain kasaba da yedd-i bali' nam mahale varınca atlı ve piyade için kabul mürur olsa da zikrolunan yedd-i baliğ nam mahalde bade ile Bahr-i Hazar'a mensup olduğu boğaza varınca nehr-i mezbûrun hiçbir mevkide ve hiçbir mevsimde rakibe umur mümkün olmayıp mârrü'l-beyan iki eyalet Rusya'nın hazz-ı temlikinde bulundu. Aras // **120** // nehrinin mürur olan semtlerinin Kilan Eyaleti hududuna kadar münbasit bir memlekete malik olup bir kat'i mevsimde murad etse İran Devleti'nin kader ve kısmet ve emniyeti cümleden ziyade mercii olan etrafına hücum ve tecavüz mümkün olmasından mâade Kilan eyaletinin istilasına kâmil suhulet ile teşbis için tarik makamında olan muvazaanın istihsaline zafer yâd olmuştur ve Kilan eyaleti permâl ve şartları dahi Rusya Devleti'nin nazar-ı hırs ve tamahı olduğu şundan zamir olur ki bundan iki sene maktam yani 1833 senesinde baki kalmış bir görünümün meblağına mukabil eyalet-i mezbûreyi zabt ve girift etmek niyetinde olduğun tarikiyle İran vükelasına beyan etmiştir. Ve yine müstakbelde icrası müsemmi olan tecavüzatın teshilinde başka zikrolunan Talaş ve Mogan eyaletleri Rusya'nın asla bir işine berat ve faydalı olmadıkları derkâr ise de teshil mezbûr istihsalı için Rusya'nın yedinde bulunmaları elzem olduğu dahi şundan münfehim olur ki eyaleti mezbûrun zammınca vaki olan a'râz tabiileri münasebetiyle mürurları müşkil ve düşvar ve ahalipleri Rusyalılara begâyet ve düşman ve muhalif

olduklarından naşi akt-ı mesalihten sonra bile Rusya Devleti eyalet-i mezbûre de icra ve tenfid ü Hükûmeti için İran Devletinde muavenet talebine mecbur olduğu meşhurdur. Mezkûr Türkmençayı muahedesinin şartlarından naşi Rusya'ya terk ve furuğ olan Nahcivan Eyaleti dâhilinde Nehr-i Aras'ın sahil şimalinde vaki olan Abbasabad nam kale muahharan İran veliahdı müşarünileyhe // **121** // Abbas Mirzali'nin hıdmetinde müstahdem Fransalı bir nefer mühendis marifetiyle inşa olunup Rusya Devleti kale-i mezbûrun kendisine verilmesini kanaat etmemekle nehrin karşı yakasında olup hala ha tamam Rusya'da olmamış ve Köprübaşı tabiriyle beynel mahanesiyle maruf bir nevi tabyanın her ne kadar Köprübaşının binasına asla teşebbüs ol temdiye de kalenin mütalaasından olduğu bahanesi irade ile mezbûr tabyanın kendisine terk ve teslim kılınması it'a ve na tamam muhafazaya müstedi olup manzum bir köprünün hafzına mahsus olan mezkûr tabyayı bu vecihle hazze-i tasrifine dâhil eyledik de mezbûr dahi esas ve serişte makamına vaz'i ile tabyanın etrafına bir meydanın lüzumunu derpeş ederek mezkûr tabyanın etrafına iki mil mesafesinde kavis daire resm olunup kavis-i masturun derununda muhat olunan katme-i zeminin kendisine ita kılınmasını istida etmekle bunun tahsiline dahi desters oldu. Nehir arsasının tarafı cenubunda bu vecihle Rusya'nın kabze-i temlikine dâhil kılınan mevzu safe-i mezbûr devletin hududun nihayet garbiyesin de vaki olarak hala İran Devleti'nin beyninde ibga olan kaleden elzem ve emniyeti cümleye faik bulunan Hoy Kalesine serhat mezkûrun ziyade takrip ettiği mahalde kâin olmaları Rusya askerinin havale i garbiye i meraniye ye geçmeleri için münasip bir kemerdir. Hoy Kalesi dahi memaliki Osmaniye ile Acemistan mabeyninde vaki devletin // **122** // ticaretlerinin ve İngiltere ile İran tebaası beyninde hakir olan Radustin mecrası bulunan cadde de kâin olup havale-i mezbûre de diğer hiçbir kale mevcut olmamakla kale-i mezkûrun ne vecihle elzem olduğu hususu Rusya memurlarının derkab münfehimleri olup Rusya askerinin araziyi İrani'yeden tahliye ve iade olunmalarından mukaddem nadiyesi meşrut kılınan meblağın taksit-i icrayı ifasına kadar kale-i mezkûrenin rehin makamında Rusya'nın yedinde bırakılması hususuna karar verilmekle 1868 senesinde Devlet-i Osmaniye ile hadis olan seferin kale-i mezbûre hala Rusya'nın kabze-i istilasında bulunup İran Devlet-i ile Devlet-i Osmaniye memaliklerini fasıl ve tefrik de ne derece nafi ve mefyit olduğunu anlamış ise de din-i merkûmun taksit-i ahiri fi'l-akab olunduk da Rusya Devleti hâh ve na hâh kale-i mezbûreyi tahliye ve İran memurlarını teslim etmeye mastar oldu. Türkmençayı

muahedesinde İran Devleti'nin Bahr-i Hazar da asla düntema inşasına mübaşeret etmemesi hususu dahi meşrut kılındı. Ancak şart-ı mezkûrenin esası ittihaz olunup keyfiyetin Bahr-i Hazar da düntema inşasına hak ve salahiyet keyfiyeti ma takdimden beri Rusya Devleti'ne mahsus ve mahsur bulunmasından ibaret olduğu dahi muahede de tasrih ve beyan olunmuş ise de salahat mahsure-i mezbûre 1814 senesinde akdolunan Gülistan muahedesinin şartlarından neşet etmiş olmakla ibare-i ahdiye de vak'i ma takdimden beri // **123** // lafsının muane-i hafifesi on üç seneden beri dilman olduğu aşikârdır. Bu aralık da Devlet-i Osmaniye Londra Muahedesini imza eden düvel-i müttefik-i salise tarafından derkab mazhar taarruz ve muadat olacağı mâlel haziresine mebni esbap cenk ve muhafaza tehimesine baliğ ile sa'i edip Rusya Devleti dahi cibâl üzere İran sefirini hüsn-ü ha tamam Rusya'da İran'ın hazine-i şahiden tahminen iki milyon lira meblağ tahsil etmiş olmakla artık Devlet-i Osmaniye ile takaza sulh ve lağvı mesalemet etmek niyetinde olduğunu istiğna suretini ihtiyar etti. Ancak sabık da zikr-i tafsil olunduğu üzere devlet-i müşarünileyhin müttefikleri bulunan İngiltere ve Fransa Devletlerine Devlet-i Osmaniye aleyhinde ilanı harp ettirmek vadinde olduysa da bu merama kamyâb olmayıp ba'de müttefiklerinden kati nazar ile hududunca tahrikât teşebbüs etmek tasmiminin icrasını dahi tahyire mastar olarak ve Revan şehrinde akdolunan meclis-i umumiye i mükâlemede Rum meselesi Devlet-i Osmaniye'nin umur u mahsusa-i dâhiliyesi zümresinde olarak hariçten hiçbir devletin ona müdahale etmeye hak ve salahiyeti olmadığını kabul ve itiraf etmişti. Ve ba'de taraf-ı Devlet-i Osmaniye'den mukabele-i bilmisl mübaşeret olunmak ümidiyle taarruz ve ta'di nin nihayet derecesini devlet-i müşarünileyh aleyhinde icra ederek bu emniyet ile kendi usul ve kavaidini bi'd-defaat tahvil ve muamelatını bin kalıba koyarak tahsil ettiyse de işbu meram fesadını hâsıl edememiş idi. // **124** // Ve lakin İran sefiri hitampezir olunca artık Devlet-i Osmaniye aleyhinde muharebeye ağaz etmek niyetine mastar olup muane-i mezkûre de vaki olan Rusya Devleti'nin hâhiş ve arzusu eyyam vâfir den beri düvel andında münkeşif ve münfehim olmuş ise de sebep ve hikmeti ol zaman anlaşılmayıp el hâleti vâzih ve ayan olmuştur. Yani sebep-i mezbûr Mora'da sakin olup mürret-i ba'de ahiri Rusya'nın isyana tahrik sahayit ve müzaremekten ari terk etmiş olduğu cihetinde hesapları bulunan Rum kavmi hakkında Rusya İmparatorunun hesabında veyahut bağde den âhâd nas'ın serbestilerine taaşşuk usul-ü teşyidine temayül ibaret olmayıp bilakis Devlet-i Osmaniye'nin inkazından Rusya Devleti'nin kudretini istihsal babında Deli

Petro'nun tarh etmiş olduğu usul-ü kadime-i kuvveden fiile ihraç etmek hususunda vaki olan müdavemet istikrarından müterrib olduğu derkâr olup Padişah el Osman tarafından dahi muahharan istihlaki olunan rah-ı mecdudiyet usul ve nizam ve tarik kavain ve intizamda kati olan husul-ü meram ümitleri muhalefiyenin havkaları derecesinden efsundar olduğundan naşi bayağı pençe-i kahrına giriftar ettiği aşikârın şayet fi el akabe mealce selamete vasıl olacağı ve ari olan Devlet-i Osmaniye tashih usul dâhiliye bir de Düvel-i Avrupa nezdinde tahsil şöhret ederek kendisinin devlet-i müşarünileyhe fi ma bağde // **125** // Taarruz ve teaddî etmesi hatırnâk olup fatih etmesi dahi külliye emri mahal mertebesine getirileceği havf ve endişesine Rusya Devleti'nin ol zaman duçar olduğu derece-i vuzuha vasıl olmuştur. Binaenaleyh bala da beyan olunduğu vecihle Avarin vakiasının zuhuru ile düvel-i salise elçilerinin İstanbul'dan azimetleri ve Rusya'nın vaki olan tertibat-ı harbiye si münasebetleri ile Devlet-i Osmaniye'nin hala muharip olduğunu zannetmesinden naşi muahharan tespit ettiği bazı vesail mukabelenin Rusya'nın öteden beri müteahhidi olduğu sebep makamına ittihaz olundu. Yani cevânib erbası ita ve muhalifi ile muhat ve mahsur olduğu Devlet-i Osmaniye tarafından cezm ve kıyas olunmakla ayan ve mamurların sairesine fermanı hümayun ve mektubat tahrir olunup bunların mallarında ahaliyi İslam olan tebaa yı Devlet-i Osmaniye'yi din uğrunda silahlanıp cihada teşvik etmeleri hususu mumaileyh sipariş ve tavsiye olduğundan başka hasap ol vaki Devlet-i Osmaniye'nin Rusya'ya aldanmış olduğu inkâr ve aks kazye-i saht üzere Akkirman mukabelesini imza etmekte devletin meramı ancak vefat feza etmekten ibaret olmakla Rusya Devleti Devlet-i Osmaniye'nin firkate-i letaif hayli olmuş olduğu beyan olundu. Ve lakin bir müddet mürurunda mabeyinde sefer tahkiki kabil çare olması bazı cihetten didar olmakla kâtip mersûmun malinde cay-i azariş ve setm olunan ibarenin hüsn-ü tefsirini Devlet-i Osmaniye'nin Rusya Devleti ile fi's-sabık tayit meban-i // **124** // selim ve mesafet hahişinde olduğu tabirini havi bir kıta tahrirat Reisülküttap efendi canibinden Rusya vükelasına bahis teshir kılındıysa da düvel-i derâz dide de taharri olduğu fırsat akıbeti fırsat ellerine geçtik de Rusya Devleti indinde ganimet addolunmakla tahribat-ı mezkûrenin cevabı ile beraber Rusya'nın ilanı harbini şamil olan namesi dahi İstanbul'a gönderildi. Zikrolunan cevabın da Rusya'nın emr-ü ecnebiye nazırı olan1..... kendi ifadesine göre düvel-i salise elçilerinin İstanbul'dan azimetleri tarihine kadar Rusya Devleti Devlet-i Osmaniye hakkında bir türlü dostu ve muhabbet ihtisas etmekte olduğu ibaret ile beyan olunarak mabeyinde

tahdis eden adâvet mahzen müşarünileyhim elçilerin azimeti tarihinden sonra Devlet-i Osmaniye tarafından vukua gelen hareketten neşet etmiş olduğu hususu tefhim olunmuştur. Ancak müşarünileyhim elçilerin İstanbul'dan azimetleri akabinde Devlet-i Osmaniye'nin müteşebbis olduğu esbap mukabele ve ihtiyat her ne kadar Rusya tebaasından ziyade tesir ettiği bedihi ise de Fransa ve İngiltere devletleri tebaası hakkında dahi aynıya icra olunduğundan naşi bu hususta Rusya'nın devletin merhametinden ziyade şikâyete salahiyeti olmadığı aşikârdır. Ve bala da zikrolunan fermanlar ve mektuplar samiye ibaresi dahi Devlet-i Osmaniye tarafından resmen tefsir olunmakla hükmü münfesih olduğu malum olup bu vecihle ta'dili dahi vak'i olmasaydı Akkirman muavelesinin akdi menkâmında icrayı muktezasına sadakatle teşebbüs olunmak hususu Devlet-i Osmaniye tarafından tasmin // 127 // olunarak devletin hengâmı mezkûre de hatırgüzarı olmamış. İş bu hayale ve muvazaaya ba'den kendisine iftira etmiş ise de Rusya tarafından bilakis mukavele-i mezbûre imza olunduğ da dahi Rum meselesine müdahale etmemek babında vaki olan şartın icrasından sarf-ı nazar etmek niyetinde olduğu derkâr bulunması hasebiyle bu babada dahi Devlet-i Osmaniye'nin e'fal ve edvarı Rusya Devleti'nin tedbiri ve hareketinden akbah olunmadığı bedihi ve havidardır. Rusya tarafından Devlet-i Osmaniye hakkında derpeş kılınan diğer bir şikâyet şundan ibaret idi. İran Devleti ile akdinden Rusya'nın talep olduğu mesalihin ha tema Rusya'da olmasının müddeini Devlet-i Osmaniye tarafından sa'i olunmuş idi. Ve lakin şikâyet-i mezbûrenin sıhhatini ispat edecek hiçbir nevi delil Rusya tarafından irade olunmadığından başka sahih dahi olsa birkaç sene akdem İran Devleti'ni Devlet-i Osmaniye aleyhinde kandırarak sefere teşvik eden aynıyle bu Rusya Devleti olmakla ol babda şikâyet salahiyeti olmadığı derkardır. Bu bahis abestir. Zira Rusya'nın tarihi mezbûr da Devlet-i Osmaniye aleyhinde sefere talip olmasına sebep olan mütalaat hafiyesi şüpheye asla mazhal bırakmayarak mübahis ve tefsire hacet mes ettirilmemek tarikiyle Rusya'nın kendi ağzından beyan olunmuştur. İşbu mârrü'z-zikr 1868 senesinde Rusya İle Devlet-i Osmaniye meyanesinde tenaci Devlet-i Osmaniye hakkında ziyade vahim ve mazara olan sefer evvelinde aktı salih ile // 128 // sene-i atide encam-ı pezir olmuştur. Avrupa düveli canibinden ol babda izhar olunan imaret Rusya imparatoru müşarünileyh Nikolay canibinden beyan ve ilan olunmuş iki işbu Edirne muahedesinin şartları iktizasından naşi Anapa ve Faş kaleleri ile Karadeniz sahilinin bir kıtaları ve nehir tarafının ağzında vaki olan adaların terki ve furuğ olunup Yerköy

Kalesi tahrip ve Nehr-i Tuna'nın canibinde ve sahilden birkaç mil mesafesi arazide külli bir kıta zeminin hâlî bırakılması ve Eflak ile Boğdan memleketlerini Rusya memaliki suresine ithale müstedi bir takım kurneteyn kavaidi ihdası ile memleketin mezkûr Devlet-i Osmaniye'den bilfiil tefrik kılınması ve memleket-i mezbûrenin Rusya askerinin kabza-i istilasında bulunduğu esnalarda idare-i dâhiliyeleri için vaz'i kılınan usul ve kavaidin men ba'de me'mûl İran memleketinden naklettikleri misalli bu vakıa dafi Rusya memurları Devlet-i Osmaniye'nin katisinde kâin eyalet ahalisinden kimini tav'an ve kimini kerhan bir kaç bin hane miktarına Rusya diyarına sevk ve imar ederek devletin nice kazalarını hâlî ve beyaban bırakıp mezayık den dahi zebun ve naçar olanların cümlesini itilaf ve ahlaki ettikleri müvade malumdur. Ve bundan mâade Memalik-i Osmaniye'de bulunan Rusya tebaası fi ma ba'de // **129** // mamureyn Devlet-i Osmaniye'nin hükmü tahtından azat kılınıp masraf-ı sefiri ye tazminat-ı ticariye namıyla Devlet-i Osmaniye'yi müdavin ettiği tezkiresinin vâfire zarfında tadiyesi gayri me'mûl olan işbu meblağ için rehin olmak üzere Eflak ve Boğdan memleketleriyle Silistre kalesinin kendisine bırakılmasını dahi meşrut ederek Mora ceziyesi kemâ fi's-sabık Memalik-i Devlet-i Osmaniye'den ma'dut olup Hazine-i Padişahiye ye beher sene malum olmaktadır. Ceziyye i tadiye olunmak malinde kaleme alınarak Martın yirmi ikisi mazbatası ismiyle maruf olan mazbatanın şartları zikrolunan Edirne Muahedesinin ahkâmı mucibince Devlet-i Osmaniye'ye kabul ettirmiş iken kendisiyle müttefikleri bulunan İngiltere ve Fransa Devletleri mazbata-i mezbûrenin taahhüdünün tekvil etmeleriyle Mora'nın istiklalini tahsil etmek istihsaline Rusya Devleti sa'i etmeye müteşebbis olmasından naşi vakıa Mora ceziyesi Kabires devlet-i müstakil heyetine ifrağ olunarak muktema Rusya Devleti'nin hıdmetinde müstahdem olmuş Capodistriya nam şahıs dahi devlet-i münhat sa'y mersûmun riyaseti münasebetine nispet ve intihap olundu. Devlet-i Osmaniye'nin Asya Kıtasında vaki olan eyaletlerinde Rusya Devleti mezkûr üzere imal ve sail harbiye meşgul iken müstakilde icra olunacak müstehirat bala da gasb-ı memalik babında nice tahyilat-ı cedide ve tesvirat da dahi devlet-i müşarünileyhinin levh hatırında teressüm olmuştur. Şöyle ki Mısır diyarı kölemen // **130** // güruhunun vasat taliplerine giriftar olduğu misalli Bağdat Eyaleti dahi asılları Gürcü diğer bir güruhun istilasında bulunup güruha mezkûr dilediği gibi eyalet-i mezbûreyi idare ederek içlerinden vakit vakit iş başına geçmeye muvaffak olan şahsın imal ve ifalini tasdik ve tenkitten başka umur eyalet hususunda vükelayı devlet-i

İslam'da ihla ettirmezlerdi. Şimdi Rusya askeri zikrolunan sefer hengâmında Erzurum ve Van ve Kars caniplerine müstevli oldukları zaman Bağdat Eyaleti mezkûr Gürcü güruhundan olup fitrat ve fetanet ile müştehir ve istiklal gaspına talep Davut Paşa nam kimesnenin yed-i idaresine müfavvaz bulunarak paşayı mersûmun bir nefer kardeşi mukaddem ihtiyara terk etmemiş olmakla ol hengâm Rusya tebaası zümresine dâhil olup ticaret-i cezire-i meşguliyeti münasebetiyle Tiflis ve Bağdat şehirleri beyinde âmedşüd ederek metbû olan Rusya Devleti'nin memurlarıyla kardeşi olan paşa meşum meyanlarında vesile-i muhabere olmuş. Çünkü Bağdat eyaletinin başlıca hıdmet ve münasibi mezkûr Gürcü güruhundan intihap olunmuş bir takım eşhâsın yedlerinde olup bunlardan dahi her birinin vatan aslilerinde ve bazılarının Rusya hıdmetinde hısım ve akrabaları mevcut olmakla Rusya Devleti'nin tesirat-ı nüfus ve istilasî eyalet-i merkûme dâhilinde mahsus olmaya yüz tutmuştu. Hatta Rusya serdarlarından Paşkinoviç nam general Erzurum şehrinde mukim bulunduğu esnalarda Nehr-i Fırat'ın bir kenarında ve Nehr-i Dicle'nin dahi garbında olduğunu // **131** // der-hatır etmekle ihsarı mezkûre de inşayı merakibi ile Boğdan eyaletinin teshiri hususuna mübaşeret etmek havalisine atf-i efkâr etmişti. Ancak Rumeli tarafında Rusya'nın men gayri me'mûl olduğu aşar galibiyet Vezirdesti'yi sabit ve ibkâ için lüzuma gelecek esbaba malik olmadığı hasebiyle Anadolu canibinde dahi bunun gibi sevki çıkmayacağını cezm ettikleri işbu Bağdat istilasî maddesi na havah ve kerahet taraf İmparatorluktan muvakkaten terk ve tehyir olundu. Rusya askeri Erzurum Eyaletinde ve âktar şarkiye-i Memalik-i Osmaniye de ikametleri müddetinde Kürdistan Beyleri ve sergerdeleri ile akt ülfet ve tarh-ı mübane-i mevanet ile Rusya memurları tarafından her türlü saile teşebbüs olunup Rusya'nın tali ol zaman galip bulunması münasebetiyle ikradın bazısı tarafından izhar muvafakat olunduysa da diğer bir niceleri kendilerine mucip namus ve iftihar olacak vecihle padişahların hukuki himayesinde aşar sadık ve hulus ibraz bir de izhar ve râyet ve fetanet ve ispatı ve şecaat kâmile ettikleri cümle Van muhafızı bulunan Timur Paşa Rusya askerinin sevkinden haberdar olunca Van Kalesini Rusya'nın galebe-i kahrından vikâye ederek sefer hitamında Devlet-i Osmaniye'ye iade eylemesi şartıyla kale-i mezbûreyi muvakkaten İran Devleti'ne teslim kılınması hususunu veliahtta arz ve teklif ettiği meşhurdur. Balada tahrir olduğu vecihle Rusya Devleti müddet-i cedide zarfında nice harb idare ederek Devlet-i // **131** // Osmaniye'nin gerek Avrupa'da ve gerek Asya'da vaki eyalet adidesini kendi arazisine ilhak ve alüve ettiğinden başka

Yunan Devleti'ni bilfiil heyet-i müstahkeme ye ethal edip Eflak ve Boğdan ve Sarp memleketlerini Memalik-i Osmaniye'den manen tefrikaya sa'i ederek canip ahirden dahi Bağdat Eyaletini fetih ve teshirini tasavvur ile eyalet-i mezbûre ve Kürdistan dağlarının sekeneşi beyninde muamelatı hafiye ve muhaberatı mahfiye ikamesine derdest olmuştur. Edirne muahedesi in'ikâdıyla Devlet-i Osmaniye aleyhinde Rusya Devleti'nin seferi bertaraf olunca Nehr-i Hazar'ın tarafı şarkiyesin de kâin Khivie (Hive) Hükûmetinin vesail istilasını İran Devleti ile müzakere ve tertip bir de maksadı mezkûrenin icrası için Orenbourg nam şehirde cunûd-u askeriyesinin cemine meşgul iken 1830 senesi hululünde fetreti zuhur ettiğinden naşi asakiri müctemasını şehri mezbûrdan celep ve iadeye mecbur oldu. Şimdi fetretin bu vecihle zuhurundan başka Fransa ve Belçika vesair düvel-i Avrupa'da ahalinin ref' kavait-i zulüm ve istibdat ve temhid-i usul adl ve serbesti abadında ol eyyam ve ifa alileri Rusya Devleti'nin bir müddet im'an nazar ve dikkatini celp olduğuna mebni umuru şarkiyeye den gafil olmuş iki Memalik-i Osmaniye'nin bir hududunda hadis olan isyan ihtilal Rusya'nın askeri mücedded hudut hakkaniyet duhulüne sebep müstakil olmuştur. Yani Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya müstevli olmakla bekayı saltanat-ı Osmaniye maddesi // 133 // hayli muhataraya giriftar olduğuna binaen asi mütegalibe mezkûr defi zımmında canip padişahiden celb muavenet ecnebiye ye tespit olunmak hususu lazime-i hal ve vakitten bulunup Rusya tarafından muavenet matlube-i mezbûre ve taahhüt olunduğundan mâade iane-i mevûdesinin kabul olunmasını kâmil ibram ve ilhah ile iltimas ve teklif olunduysa da Rusya'nın hile mazisi indi sultaniye de yâd ve tezkâr olundu. Yani mümteni teklif mezbûre kabul olunmadan İngiltere ve Fransa Devletleri tarafından talep olunması tarik ihtiyar ve tercih olundu. Esnayı mezbûre de İngiltere vükelasının teşrifat-ı maliye ve idare-i mülkiye dadisine mensek buldukları hasebiyle menafî adiyesi muhafazasına bayağı kifayet etmeyecek derece de kuvvet bahriyesini tekallül ve azaf etmiş olmalarından naşi cevânib erbadan Bağdat'a ve men gayri me'mûl tahdis eden müşkülât ve mezayıkın hiçbir vecihle kâfi olmayacağı derkâr olup müretteb olan düntema yı muhtasarın bir kısmı Portekiz memleketinin muhafazasına ve diğeri bir Felemenk limanlarının muhasarasına memur bulunarak Devlet-i Osmaniye'nin bekası keyfiyeti bu vecihle muhataraya giriftar olduğu işbu hengâm na fercam da Akdeniz'de birkaç kıta firkateynden başka İngiltere'nin asla bir sefinesi yoktu. Fransa Devleti dahi İngiltere Devleti misalli icrayı muavenete amade ve hazır bulunduğu hasebiyle tarafı

padişahiden mezür üzere vaki olan // 134 // iltimasların kabulü hususu mezbûr iki devletin hallerine göre emri müteazzir bulunmakla hah ve na hah Rusya'nın teklif ettiği muavenet canib Devlet-i Osmaniye'den kabul olunarak ol babda kâmil sürat ve istical ile tertip kılınan Rusya ordusuyla donanması merh olmak üzere Haliç Konstantiniye ye dâhil oldular. Rusya Devleti bu babda belde-i Konstantiniye ile Akdeniz ve Karadeniz boğazlarını gasp ile tasrifine geçmemek hususunu niyet ve tasdim etmiş olmakla mevaki mezbûrenin muhafazasını deruhde iltizam ettiyse mütegalib paşa mezbûr zecr ve tazyik etmek ve kendisinin insaf ve adalete mugayir eyledi ki şartı luzümenin kabulüne asi mezkûr razı kalmak umuru anifesinin icrası maddesini Rusya Devleti'ne bala müdahaleye naçar ve mecbur olan düvel-i sairenin düşmanlarına vaz'i ve tahmil etmesiyle Rusya'nın yalnız kendi hususu makamında olan muvakaya razılık etmek keyfiyetini paşa merkûm hakkında memnu mesaisine ilga ettiyse de Memalik-i Osmaniye'den gasp ve istilasına tabi evrakta olacağı aksam ve aktar sairesini teshir etmesi hususuna cevaz vermiş olduğu meşhurdur. Asi merkûmun hareket na behencarından hadis olan hatır ve müzayakanın intifayı mesai düvel ile husul pezir olduk da Rusya'nın ordusuyla donanması semt-i aslilerine iade kılınıp taraf-ı imparatorndan ol münasebetiyle neşrolunan bir kıta beyanat mealinde // 135 // Rusya ile muhatap olup imdat ve ianesini iltimas etmiş olan padişah ile Osmanlının payitaht saltanatını gasp etmeyerek kemâ fi's-sabık hükümdar-ı müşarünileyhin yed-i temlikine terk ve ibga etmek hususunda Rusya Devleti'nin ne derecede alüve canip ve semahat ibraz etmiş olduğu düvel-i Avrupa ve taifesi Asya indlerinde malum kalındıysa da Rusya Devleti tarafından gasb-ı mezbûrun hıyanete icrasına sa'i ve ikdam olunsaydı mukabele-i laykasını ifa babında düvel-i Avrupa'dan her bir devlet padişah müşarünileyhe imdat ve muavenet etmek üzere derkab akt-ı ittifaka şitab edecekleri hususu dahi cümlenin indinde vazıh ve müsellemdir. Her ne hal ise güya lütuf ve ihsan bu vecihle erzan buyurmuş olduğu muavenet ve ibraz ettiği kanaatin i'mal de dübâre-i gayn galiz ile Hünkâr İskeleyi Muahedesinin Devlet-i Osmaniye tarafından akdi hususunun istihsali devlet-i müşarünileyhe mir oldu. Muahede-i mezkûrenin ahkâmı iktizasınca devlet beyninde akt-ı ittifak tedâfu'î karar verilip Rusya aleyhinde bir devlet tarafından ilanı harp vaki olsa tertip vesail tedâfi ve muhafazada muavenet etmek hususu Devlet-i Osmaniye'ye borç ettirilerek bilmukabele Devlet-i Osmaniye aleyhinde bir taraftan muharebe muhakkak olunca Rusya canibinden imdat vaki olmak maddesi

deruhde kılındı ve muahede-i mezkûreye zeyli makamında karar verilen bir madde mealince lüzumu zuhurunda Devlet-i Osmaniye canibinden Rusya Devleti'ne imdadiye akçe verilmesine // 136 // bedel olmak üzere devlet-i saire sefain harbin Akdeniz Boğazından mürurları men'i olması keyfiyeti meşrut kılındı. Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarına devlet-i saire sefain harbin duhulünü men etmek hususuna Devlet-i Osmaniye'nin hak ve salahiyeti öteden beri Avrupa'nın düvel-i bahriyesi canibinden ahd veyahut teslim ve itiraf olunması hususu kaide-i mezbûrenin icrası cümlelerin mültezimi bulunan beka emniyet hali Devlet-i Osmaniye tarafından istihsali için lüzum ve muktezi görülüp cümle hakkında bilâ istisna ve ale's seviyye imal olunacağı kıyasına binaen vakıa olmuştur. Zikrolunan Hünkâr İskeleye Muahedesi iktizasınca Rusya Devleti ahir bir devlet ile muharip olunca ol devletin sefain harbini mezbûr boğazlarda duhulleri hususuna izin ve ruhsat verilmek babında Devlet-i Osmaniye'nin cârı olan mefsub ve münselib ve bilakis duhul sefain men olunmasını talep ve istida etmek salahiyeti Rusya Devleti'ne ita ve takrir olunmuştur. Ve yine devletin ittifakı muhafaza-i tarikin esası üzere yine mübteni olmakla Rusya Devleti ahir bir devlet ile muharip olduk da Devlet-i Osmaniye'nin dahi ol devlet ile seferi mahsus olması iktiza edeceğinden naşi Rusya Devleti ile beraber tertip usul ve hareket ederek devletin maksat-ı müşteriki olan bir hususun istihsalini teshil zimmında Rusya donanmasının Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarından mürurları yine Devlet-i Osmaniye'nin bittabi izin ve ruhsat vermesi lazım olacağı derkardır. Avrupa'nın // 137 // düvel-i bahriyesi memalik-i Osmaniye'de vaki olan boğazların fetih ve seddi madesinin idaresini Devlet-i Osmaniye'nin yed-i istiklalinde terk ve ibgaya razı bulundular ise de idare-i mezbûreyi mütegalibene gasp etmek Rusya'nın kesb-i salahiyet etmesini muktema der hatır etmedikleri misalli muahharan tasdik ve itiraf etmediler ve Rusya'nın salahiyet merkûmeye nailiyeti madesi hiçbir vecihle kabul olunur keyfiyetinden bulunmayacağı vazih ve ayandır. İş bu Hünkâr İskeleye muahedesi ahir bir cihandan dahi mühim bir keyfiyettir. Yani Deli Petro'nun zamanından beri Rusya'nın kabza-i temlikine ethal olan memaliğin kesb ve tahsilini vukua getirmek de Rusya Devleti evvela memalik-i mezbûreyi taht-ı himayeye ahz ve kabul ederek bade imalde desise derunlarında envai fitnenin zuhurunu teşvik ve bade kendi ihdas kerdesi olan nizâ ve fazza'a mezkûru kati ve men'î etmek bahanesiyle memalik-i mezbûreyi kendi memleketine ilhak ve alüve etmek usulüne itba ve emsal olmuştur. Ve zikrolunan muahedenin ahkâmı iktizasınca

Rusya Devleti bu defa Devlet-i Osmaniye'nin hamî maneviyesi makamına geçmiş olduğu emr-i bedihidir. Ne bir düvel-i saire taraflarından her ne kadar muhalefet izhar olunduysa da Rusya Devleti Devlet-i Osmaniye'yi hedm ve tahlil ve Akdeniz ile Karadeniz Boğazlarını Konstantin'i bala fetih ve teshir etmek maksadının vesail ve esbabını istihsal için leyl ve gayret ederek cihet ve iktamatı dahi şimdiye // 138 // kadar hayli mesmer olup Memalik-i Osmaniye'den nice eyaletin kesb ve tasrifine nail olarak Eflak ve Boğdan ve Sarp gibi zeyl kıymet memalik tefrikine sa'i ve Mısır diyarlarının daire-i itaatten ihracını teshil etmiş ise de Rusya Devleti ile Devlet-i Osmaniye'nin öteden beri malumat ve münasebeti yekdiğerine nispetle muadat ve ihtilaftan ibaret olmuştur. Ve muhalefet ve adevanları bir karar aldıkça Rusya tarafından anf ve şurut vaki olmaz ise Devlet-i Osmaniye'yi taht-ı kahrına ethal için hiçbir hatve tahatti edememesi ve bir devlet tarafından katiyen tahdidat ve tadiyah hadis olunca ol devletin şöhret ve tezkiyesine heledâr olup olup düvel-i sairenin dide-i basiretleri ikaz olunarak fırsat ve vukuunda müdahale edebilecekleri derkâr ise de bir devlet devlet-i ahire-i heyeti istiklalden tebâüd haline idrac etmekte evvela taarruz olunan devletin artık mukavemete takati kalmamakla mütearrizi bulunan devletin himayesini kabule mecbur olup bade mütearriz mezkûr tarafından dahi bu vecihle anf ve cebir imaline fi ma bade hacet kalmamakla beyinlerinde mühaceme ve müsademe vaki olmayıp hariçten dahi hiçbir devletin müdahalesi vuku için fırsat ele geçmemesi usul-ü cariyeden olduğu sabit olmuştur. Ve bir kangı bir devlet devlet-i ahiriye tebaatine ethal etmesi hususuna düvel-i saire taraflarından muhalefet zuhur edeceği endişesinde olur ise aleyhinde mütearriz olduğu devletin mukavemetini // 139// Kabul himayeye tebdil etmesinin lazım ve muktezi olduğu Rusya'nın tahribat sabıkayı keşiresinden naşi malum ve müstahdırı olduğu dahi inkâr değildir. Beyan olduğu vecihle Devlet-i Osmaniye'yi tahlil maksadını kuvveden fiile getirmek babında Rusya Devleti için iki yol açık idi. Yolların birisi Devlet-i Osmaniye aleyhinde layenkati muharebeye tasaddi etmekten ibaret bu yola intikal edeceği takdirde bala da zikrolunan kaide-i külliye mucibince düvel-i sairenin müdahaleye fırsatları hazır Devlet-i Osmaniye'ye dahi müdahale eden düvel ile müttelik el meram-ı müşterek el faal olacağı derkâr olmakla müdahale-i mezkûreden maksat olan hususun husulü pezir olacağı dahi muhakkak idi. Hâlbuki tarik Sâni ise hem ziyade mahfî ve hem dahi ziyade mesmer ve müessir olarak Devlet-i Osmaniye'yi evvela Rusya'nın tahtı himayesine ethal ve bade Rusya'nın düşmanı ve kendi hayırhahı

bulunan düvel ile devlet-i müşarünileyhi bozuşturmaktan ibaret olup işbu vesile ile bir taraftan Devlet-i Osmaniye'nin esbab-ı harbiyesini kendi kabza-i temettü ve havze-i idaresine nakil ve imrar ve diğer taraftan dahi mabeyinde asla mühaceme ve müsademe vuku bulamayacağı hasebiyle hariçten bilcümle müdahaleye istihkakı münselib olmuş olur idi. Şimdi zikrolunan tarik-i saniyenin maddesi Rusya'nın muhtar ve güzidesi olmakla ol tarikin vesailini istihsal zımmında Hünkâr İskelesi Muahedesinin akdine talip ve mübadir olup bu vecihle Devlet-i Osmaniye lehinde ibraz etmiş olduğu muavenet semih ve imdadiye // 140// garazına mukabil Rusya Devleti'nin tahsil ettiği semen cezire-i ve bahay-ı kail ancak netice-i mezkûrenin cemi ve sailini tahsilden ibaret olup muahedeyi mezbûrenin akdiyle dahi devlet-i müşarünileyhe mezkûr üzere kâfi meramına nail olduğu itikadından naşi Devlet-i Osmaniye'yi kendi zımmına göre böylece fetih ve teşhirden sonra müftehir kendi meskenine çekecekti. Lakin Düvel-i Avrupa'nın basiretleri akıbet kerde bidar ve müteyakkız olup zikrolunan Hünkâr İskelesi Muahedesinin şartları ahkâmı pinhan hane-i kitmandan ihraç ile faş ve müştehir kılındık da işbu gaban fahişin şartları lağvolması hususu İngiltere ve Fransa Devletleri canibinden istida olundu. Rusya Devleti öteden beri itiyat ettiği usul üzere işbu fiilin kavaid-i hak ve istikamete mutabık olduğunu ispat etmeye gayri muktedir olmakla etvar-ı küstahane raviş mütekebbir izharına mütesaddi olduysa da düvel-i sairenin bilâ hak cevşi ve huruşu gazaplarının galeyânını teskin zımmında tahsil kerdesi olan menfaatlerden bir miktarını gerek hakikate ve gerek sûretânın feda etmesinin lüzumunu terk etmekle Eflak ve Boğdan memleketlerini kendisine kifayet edecek mertebe Devlet-i Osmaniye'nin tabiiyetinden tefrik etmiş olduğundan naşi fi ma bade memleketi mezbûrenin ahaliyi İslam'dan hiçbir ferdin iskân ve ikameti ve asakiri Devlet-i Osmaniye'nin dahi ol tarafa sevk ve imrar memnu kılınması şartını vazi ve icat ederek kendi askerini dahi hudud-u mezkûr dâhilinden ihraç // 141 // ve iade edildi. Hünkâr İskelesi Muahedesinin akdi hinninde Devleti Osmaniye'nin sefer-i sabık tazminat harbiyesi namıyla giriftar olduğu takriben bir milyon liraya baliğ olur. Salis miktarı bala ivaz affolunması Rusya tarafından vaat olunmuş iken bu defa canip şarklarında devletin beyninde münazaa ve mücadelenin vukuunu ve hududa yakın mahallerde sakin olan asair-i taifenin malum oldukları sirkat ve tecavüzatı külliyyen menetmek için münasip olacak yani geçitlerini Rusya'ya teslim manasında olacak bir hat tayin etmek bahanesiyle ve affolan salis dini mezkûre ivaz ve mukabil olmak üzere Asya'da vaki bir

takım araziyi malûmenin dahi Rusya'ya terk ve furuğ kılınması hususuna karar verilip baki kalan dinin edası için dahi tadiyahesi lazım gelen taksitlerin miktarı tahlil ve tenzil olunmakla dini mezkûrun kâmilin ifasına kadar Silistre kalesi Rusya'nın yedinde kalması meşrut olmakla Rusya Devleti'nin kale-i mezkûreye tasrifinin müddeti bu vecihle temdit ve tahvil olundu. Şimdi balada beyan olunduğu üzere Rusya Devleti İran hududu canibinde Nehri Arasin ve Devlet-i Osmaniye serhaddinde Tuna'nın sahil cenuplarında kâin muvaka olup İran Devleti ile Devlet-i Osmaniye'den her biri tazminatı seferiye namıyla Rusya'ya borçlu iken Bahr-i Hazar Rusya'nın memalik-i müstakili ve Karadeniz dahi arsa-i bediş ve talibi olarak devlet-i müşarünileyh dahi Bahr-i Hazara mensup olan Nehr-i Gürün ve Karadeniz'e cereyan eden Nehr-i Tuna'nın boğazlarına müstevli olup bir canipten // **142** // Padişah el Osman'ın hamisi makamına ve canibi ahirden İran tahtını temlik de veliaht şahinin muayyeni nisabına geçeceği babında vaki olan hâhişi mahzen devletin mezkûriyetinden her birini kendisine tahsis etmek niyetine mübtene idi. Rusya Devleti'nin Avrupa Kıtasında vaki ahval mevki iktizasından naşi belde-i Konstantin'e ve Akdeniz boğazına tevcihe inzar kastetmiş olduğu münfehîm ise de Aya Kıtasında kesb ettiği vaz'î ve haysiyeti muktezasında olarak Memaliki Osmaniye'nin aktar şarkisine tesellüd etmek meramında olduğu dahi istinbâd olunur. Gürcistan diyarıyla Memalik-i Osmaniye beyninde fasıla olan dağların gedikleri ve aktar-ı şarkiyeye-i Osmaniye'nin muhafazasına tahsisen inşa olunmuş kaleler hala Rusya'nın elinde bulunup İngiltere tebaasının İran ahaliyle senevi bir buçuk milyon lira kıymetinde baliğ olur ve İngiltere'ye müteallik olan ticaretin müruru için yalnız bir cadde mevcut iken Rusya tarafından hareket vaki olsa ol caddenin derkab mesdudiyeti dahi şundan lazım gelecektir ki, Rusya'nın caddeyi mezbûreye kârib olan mevki ile caddenin kendisi beyninde yalnız dokuz mil ve cadde-i mezbûrenin müntebih olduğu Trabzon iskelesi ile Rusya'nın hudud garbı beyninde doksan mil mesafeleri vaki olup gerek mezkûr iskelenin ve gerek mezbûr caddenin Rusya Devleti'nin kabzayı tasrifine dâhil olması lazım gelse de devlet-i müşarünileyh kangı usulün ittihazını ihtiyar edeceği umûmen destur // **143** // amili olan kavait ticaretinden ve İran yönlerinde İngiltere ticaretinin hala hısım ve rakibi bulunmasından ve İran ticareti muktema Gürcistan'dan bala mürur olunur iken keyfiyeti mezkûre güya Rusya'nın Bahr-i Hazarda müddeası bulunan tahsis ve ihsar ticaret madesine helal verdiği bahanesiyle ticaret müruriye-i mezbûreyi külliyyen menetmesinden münhem ve istika olunması emr-i

sehildir ve lakin Akdeniz Boğazları Rusya'nın desti talibine ethali takdirinde İngiltere'ye tespitle mevkut olacak menfaatlerden mezkûr İran ticareti yalnız bir cüzi nispetindedir. Devlet-i Osmaniye'nin istibarı madesine merbut İngiltere'nin menfaatleri mevcudiyeti derkâr olup İngiltere Devleti istibdat-ı mezkûru hıfz ve sıyanet etmek niyet gayesinde bulunduğunu defatla ilan ve beyan etmiş olmakla mezbûr menfaatlerin ne derece önemli olduğunu ispat etmiştir. Fakat istidata kastetmiş yalnız bir Rusya Devleti olmakla hıfz ve hıfz ve sıyanetine destres olmak için İngiltere Devleti Rusya Devleti'nden ahz-ı kefalet etmekten başka kudret-i taalluk edeceği mertebe Devlet-i Osmaniye'nin ahval dâhiliyesini hüsnü nizama ithal ile kuvvet ve kaderini ve servetini teksire sa'i ve ikdam eylemsi lazime-i hal den bulunduğu derkardır. Düvel-i Avrupa beyninde bekay-ı merasim selem ve mesafenin istihsali mutlaka Devlet-i Osmaniye'nin istiklali üzere payidar kılınması mürettep olması kâzâyayı müsellemeden bulunduğu cihetle devlet-i mersûme bazı eşhasın su'i tabirlerince pare pare rızan // **144** // olsa dahi müteferrikasının tevz'i ve taksimi hususuna âlemde mevfûre ve itilaf nüfus gayri mahsureye badi olacağı gayri meskuk olup devlet-i müşarünileyh hali istidat üzere baki kalır ise düvel beyninde dahi sulh ve mevalatın idamesi meyser olur. Devlet-i müşarünileyhinin hala pare pare rızan olunması kavlinin sıhhatine zehap olan kimesneler muahharan usul-ü dâhiliyesine katbekat alüve kılınan Tanzimat-ı Cedide'nin netice ve semeratını mukayese etmekte Devlet-i Osmaniye'yi im'an dikkat ile tehabbüs ve muayene edip imarat-ı keşif ve istihraça ziyade mecbur olan eşhasın istidlal-i meczumelerinin aksi bir gayeye karar vermişlerdir ve İngiltere ahalisi indlerinde Devlet-i Osmaniye'nin zeval ve perişaniye giriftar olmak derecesine takrip etmiş olduğu maznun ise bilakis Rusya Devleti'nin hesabında devlet-i müşarünileyhe nail kuvveti muahhar ahalice terk bulunmuş olmakla aleyhinde kendisinin ilanı harbe ve taarruz ve tadiyahat güne gün mütesaddi olmasının lüzumuna bahis kâfi addolundu. Yani müsteban ve Devlet-i Osmaniye'nin kuvveti meçhul ve esbab ve şartları na malum olması sebebiyle himayesinden ziyade mecburiyetleri derkâr olan devletler tarafından bundan akdem tevsit ve müdahale vaki olmaması Mısır Vilayetinin tuğyanı keyfiyetinin bunca deraza mümtet olmasına sebep olup tuğyanı mezbûr tesiriyle hala hâsıl ve mürettep olan mukaseme-i maneviye ile azimesinin neticeyi marazasına çare bulmak hususu mukase-i meneviye-i mastar ve istidasıyla birbirinden ayrılan aksamın // **145** // Mücedded iltisak ve muvaseletlerini mehma emken teshil ve terviç etmekten gayri hiçbir tarik ile husul

pezir olamaz. Devlet-i Osmaniye'ye müveddet zaaf ve nâtüvân olan cümle ahval Rusya Devleti için mahfe menfaat ve müsaade olduğu misalli Avrupa'nın düvel-i sairesine tespitle ahval-i mezbûrenin safi mazarrat ve hasar olduğu derkâr olup Mısır diyarıyla Berruşşam hatasının tefriki gibi dahi Devlet-i Osmaniye'ye mucip keder vesair diğer hiçbirinin zuhuru sebkat etmemiş ise de 1772 senesinde dahi bunun ihdasına Rusya tarafından sa'i vecihte olunmuş idi ancak ol tarihte Mısır valisi bulunan şahıs Rusya İmparatoriçesi II. Katerina'nın Mısır diyarına padişah bilmek hususunu itiraf etmesi babında İmparatoriçenin vekili bulunan mahûd Aleksorlof nam kimesnenin taannüt ve tecellüdü sebebiyle meram maksat encamı husule reside oldu. Ve lakin sebebi mezkûre mebni Rusya'nın meramı ol tarihte hâsıl olmadıysa da 1833 senesi tarihinde meramını husule getirmiş olmakla mukaseme-i mezbûrenin icrası elli seneden beri Rusya'nın matmah nazarı bulunmuş olduğu keyfiyeti sureti zamire de hiçbir devletin hatırında kalmamış idi. Hala Mısır Vilayeti olan mezkûr Mehmet Ali Paşa bala hükümdar bulunan zevatın zümresine dâhil olup bilakis Padişah el Osman'ın tebaasında bulunmakla Düvel-i Avrupa'dan hangi devletin menafi mezkûr Mehmet Ali Paşanın isyanını ve tecavüzünü teshil etmek tarikiye teksir olunur diye sail olursa da Düvel-i Avrupa'dan // 146 // Devlet-i Osmaniye'nin istiklal ve tamamıyet mülküne ve kamil mertebe kuvvetine hâhiş bulunan devletler beyninde hiç birinin menfaati Asya'nın hareket haliyesi ile teksir ve temin olunamayıp mevadı mezkûrenin istihsali zımmında Asya'nın itaati cebir olunarak hafz ve sıyanete bilcümle Düvel-i Avrupa talip oldukları Devlet-i Osmaniye'ye zarar ve hasar iktidarı dahi tadil ve tenzil olunması lüzumdur diye cevap verilir. Vali-i mersûmun hareket-i haliyesi gerek kendi meram mahsuslarını kuvveden fiile ihraç zımmında ve gerek Rusya'ya ittifak ve istinaden Devlet-i Osmaniye'nin Rusya aleyhinde kendisini muhafaza etmek madesinde vaki olan kudret ve kabiliyetini taklil zımmında ihtiyar ve ittihaz olduğu halde âlel müstakbelde asayişi hususuna mugayir bir fiile mütecasir olmuş olduğu Devlet-i Osmaniye'nin ianeyi hariciye ile himayesini gayri mümkün kılmak derecede Mehmet Alinin edvarı muzır olduğu takdirde mersûmun yalnız Devlet-i Osmaniye'nin düşmanı değil belki bilcümle Düvel-i Avrupa'nın hısım ve menzelesinde olduğu aşikârdır. Ancak Avrupa'nın düvel-i bahriyesinden herhangi bir devlet vali mersûmun tuğyanı ve isyanına mukabil kendisini tekdir etmeye kendi muktedirdir. Şöyle ki Mısır diyarının hasılat ve serveti Mehmet Ali'nin idaresine ittihaz etmiş olduğu usulün semeresi olarak

hemen münkati ve münkazi olmak derecesine vasıl olmuş ise de Mısır diyarından gayri istinat edecek bir belde // **147** // olmayıp Berruşşam hattının ahali muktema bir takım müfteri girifte olmaları Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'nın ol havalie tecavüz ve istilasını teshil ettiler ise de hatalarına muterif olmalarıyla idare-i halime-i padişahi tahtına ricat arzusunda bulunarak Mehmet Ali'nin müttefik meşkûkü menzelesinde olup Mısır diyarının emval ve esbab mevcudesi dahi ticaret hariciyesi maniden ve sekteden beri ve muaf kılınmasından müterrib olup Mehmet Ali'nin Berruşşam mülkiyeti ancak Mısır donanması sevâhil-i bahride geşt ü gûzar ederek İskenderiye'den âmed edebilmesine merbut olduğu emr-i aşikârdır ve Mısır diyarının limanlarını muhasara ile Mehmet Alinin iradını kati istinsal hususunun icrası için birkaç kıta firkateyn kifayet edeceği malumdur. Bu surette Mısır donanması limandan hariç bulunduğu takdirde mezkûr düntemayı mahva kati bir devletin muktediri bulunması hususu donanması mevcut olmadığı surette Mısır diyarının asakir-i Osmaniye'ye tesellütünden muhafazası mahal bulunacağı bedihi olmakla Mehmet Ali'nin ben bağde itaat ve inkıyat üzere evkaf gûzar olacağına kefalet makamında olup donanması bilakis İskenderiye limanında ikamet üzere bulunduğu halde badban küşayı azimet olmak veyahut cenge mübarek etmek hususundan birin icrası için amade bulunmak üzere mezkûr limandan huruç olduğu münasebetiyle Mehmet Ali Paşanın meni için mürettep olunan vesail // **148** // adide kendisinin malumu ve iktizası zuhurunda istimal olunacakları kendisinin mecazimi olan veli mezkûr vesail mezbûrenin imaline asla hacet mes ettirmeyeceği şüpheden halidir. Yunan Devlet muhaddisi heyet-i istiklal üzere ikame olunup hükümetçe Devlet-i Osmaniye'den tefrik olunmuş ise de devlet-i mezkûrenin menfaati müşteriki bulunmakla Yunan Devleti istibdat mektebinin bekasına şart-ı evvel olmak haysiyetiyle Devlet-i Osmaniye'nin istiklali dahi payidar olunmasına talepkâr bulunmasını iktiza eder. Mezkûr iki devletin müsbet-i ticaretlerin menfaat olmakla tarafın menfaat müştereklerini teksire müstait olan asayiş hali derunlarını ve hukuk hüsnü civarını vaka ve terevvüc tarafında cihada sa'i olunmak mesleğine insilak olunmasına münasebet-i ticaret-i mezbûrenin dahi revaç ve teksir bulunacağı iştibah olup devlet-i mezkûrenin beyninde teshil imtizaç ve terakki ahval bezirgân ve ticari mevadını istihsale vesile olmak üzere usule ve tazimata seluki olursa elbette faide-i canibine müntecih olacağı malum ve aşikârdır. Ve dahi izmar ve adevana teşbis etse mezayıkın müteşeddît sebebiyle kendisine raci olacağı hususu Devlet-i Osmaniye'nin

mahsusu olup Yunan ahali dahi muahharan ittihaz ettikleri usulü cedenin şedaidan hali olmadığını tahkik etmiş olmalarıyla muktema Devlet-i Osmaniye'nin taht-ı tebaatine bulduklarında ol babda vaki // **149** // olan zanları üzere duçar olundukları belanın pek de ol kader-i şedit ve hali tabaitlerine mahsus olduklarına kesbi vukuf etmiş olduğu hüveyda olmakla tarifinde vaki olan bekayı gasp huşuneti tahkik ederek bunların makamında hesap ve muvalatı ihdas ve iptale sahm-i sa'i hususu devleti mezbûradan bir kati birinin refah halini iltizam eden hayrın zimmetlerine vaciptir. Devlet-i Osmaniye'nin hayrı havaini olan düvel-i ahali ve tebaayı Devlet-i Osmaniye'nin refahını istihsal ve taraf-ı padişahiden icrasına mübaşeret olunmuş olan nizamât müstehasene-i cedide'nin ikmalini teshil zimmında ihdas ve ikamesine tespit etmeleri lazım gelen kavait ticaretin bu mahalde mübahasesine iptidar olunsa ne türlü kelama ba'is olacağı hasebiyle ihtiyar sükût olunup kavait-i mezbûrenin İngiltere Devleti ile Devlet-i Osmaniye tebaaları beyinde vaki olan münasebet ticaret her bir meselesi bunların ehemmiyet ve elzemlerine eshab bulunan zevatın biri marifetiyle tetkik ve beyan olunacakları me'mûlünde idi ki ifade ile iktifa olundu. Şu kadar ki mesail-i ticaret-i hariciyeden bir kanı birini İngiltere Devleti tebaasının menfaatlerine nazar ile takdis ve tahrir olunsa İngiltere seknesine nispetle tacir ve ticaret-i mezkûreden hâsıl olan kar menfaati kaliteli olması emir olup bilakis sanayinin nafakasına kifayet edecek semen fûruh olunmak şartıyla emtiayı masnunun fûtuhatı yani sekeneden ol ticaret vasıtasıyla // **151** // istihsal olunan sanayinin küsuratı madesi tacirin menfaati maddesinden mühim addolunarak tacirin karı ve menfaati cüz'iyet mukavelesinden ma'dut bulunduğunu ihtara mecburiyetimiz derkardır. Bir memlekette tacirin kar ve faydası külli olsa imtina i ticaret ol memlekette refte refte teksir ederek müşterilerinin dahi çoğalacağı aşikâr olmakla İngiltere Devleti'nin maksat-ı asliyesi ve made-i mutenası makamında olup ziyade dikkate şayan olan husus evvela sanayi ve amelesi için meşguliyet ve istihsalinden ibarettir. Ve memalik-i saire de rüsumat gümrüğün ağır olması keyfiyetinin İngiltere tebaası hakkında mazara olması tacirin karı ve menfaatini taklil ve tenzile badi olmasından neşet eder. Şimdi Asya Kıtasında cari olan usulün ticaret vukuunu men veyahut taklil etmek esası üzerine mübteni olmakla usul-ü mezbûrenin ibgasına talep ve usullü mezbûreye bedel Düvel-i Avrupa mabeyninde usul-ü gümrük cümleden ziyade mani ticaret olan Rusya Devleti usulünün ikamesi men'i

kılınmasına hâhişkâr olacak İngiltere Devleti ahalisinde sanayie meşgul olan amele güruhundan ibaret olduğu beyandan müstağnidir.

2.7. Bab-ı Sabi

Rusya Devlet'inin ma takdimden beri iktisab-ı memalik ve arazi hususunda izhar ettiği hırs ve dolu' ve bağde kesb olunan memalik zabt ve idaresi mahzen masraf-ı külliyyeye vesile olmuş ise de temlikinde asla kasr-ı yed etmemekte // 151 // etmemekte ibraz ettiği tecellüdü evvel emirde memalik-i mezkûrenin kesbine teşebbüs etmesi bunların kıymet-i hakikiyelerine nazar olunmayıp bazı mütalaat-ı ahiresini kuvveden fiile ihraç zımmında vasıta olacakları hususu mülahazasına mebni olduğuna delildir. Devlet-i Osmaniye ve İran Devleti ile addolunan muahedenin şart-ı iktizasınca Rusya'nın istiap eylediği imkân ve muvaka dahi dikkat olur ise istikbalde icrası melhuz bir takım tecavüzün vesailini tertip ve teheyüm manasında oldukları aşikâr olur ve bundan fazla Rusya Tevarih'i mütalaasında izhar etmek de olduğu edvardan tevsi memalik ve teksir ra'iyet babında arzu ve iştihası kalmayıp imtila tam hâsıl olmuş olması mealinde kendi tarafından derpeş kılınan ifadenin kizb butlâna bürhan katidir. Rusya Devleti Devlet-i Osmaniye ile İran Devleti'nin istibdadını lağvedip esbab ve şartlarını mutasarrıf olmak için mutlaka mezkûr iki devleti kahren zapt ederek onların hükümetlerine kendi tarafından memurlar tayini ile memaliklerini zabt ve idareye muktedir olması Rusya'nın müddet-i medide için imal ve sail anf ve cebren layenkati teşebbüs edip tül ve derâz muharebe gayri mütenahi itham etmesine mevkuflup bu usul ise intaç nihayet kemiyetini mukaddem Rusya'nın esbab haziresi itilafına ve hem dahi memalik-i müktesebinin kuvveti üzerine badi olacağından // 152 // başka düvel-i saire indinde bahis iğbirar olup bunların tarafından muhalefet ve muavenet fiile icrasına dahi müeddi olacağı meşkûk ve müstebad değildir. Hâlbuki Rusya Devleti öteden beri tevsi daire-i memalik icrasında hareket ederek gasp ettiği her bir kıtanın cüz'iyet münasibiyle ol devletler indinde Rusya ile alakaya sebep olan devletin dahi hali istiklal üzere bekasına helal vermek müstait addolunup Rusya'nın gerek kuvvetine tevafuk mukarreri ve gerek harp ve cebirde tahsil meramı muvaffakiyeti semeresi olmak üzere makhûr bulunan devletlerin imadı makamında olan zevat üzerlerine layenkati terki bulmakta olan bir nüfuz mütehakkimi daima tahkik edegelmiştir. Buna Rusya'nın ittihaz edeceği misalli devlet-i mezkûrun külliyyen zeval ve inkıraz etmekten ibaret olup

ancak kesb-i kuvvet etmelerini men ederek meşakkat ve müzayakayı duçar olduklarında kendi nüfuz ve itibarını teksir edip hükmü kaza derecesine i'la etmenin vesailini istihsale sa'i etmekten müretteptir. Rusya'nın usul muhtırası akvam-ı saireyi kendi memaliğine göre ilana ilhak ve ilave etmekten vakti hulul edinceye kadar Hükûmeti ve hükümdarlarının yedlerinde ibga bir de onlar vasıtasıyla balada tebaalarını istimal ve idare etmekten mürekkep olup işbu usulün iktizasından naşi unı ve cebre hacet kalmayıp mabeyinde müsademe ve muhakeme // **153** // vaki olmakla düvel-i sairenin müdahale faaliyetleri vukuu için asla fırsat olmaz ve bu usul üzere her bir kavmin eskiden beri mâluf olduğu adap ve kavait suret-i zamire de hali üzere kalmakla esbab ve şartlarına helal gelmeyip memleketleri teshir olunmasından ziyade kendileri ve memleketleri Rusya'nın kabza-i ihtiyarına tevdi ve teslim olunmuş olur. İş bu mütalat-ı meşruda hayli ham olmayıp Rusya'nın temliklerine hala desters olduğu birinci memalik kesbinde münselik olduğu usulün şerh ve beyanından ibarettir ve Devlet-i Osmaniye aleyhinde usul-ü mezbûre amele getirilip netice-i mazarasının tahsisine hala bir ramak kalmış olup İran Devleti aleyhinde dahi aynıyle bu usulün icrasına meşguliyeti derkardır. Devlet-i Osmaniye'de meşhur olduğu misalli İran Devletinde dahi umur-u devletten ve mesalih-i ticaretten hadis olan cem-i mesail Rusya Devleti marufiyetle hal ve tesviye olunduk da meselenin hakikatine asla vakit olunmayıp daima imparatorun rafet-i müsaadesine veyahut bediş ve gazabı havfına müracaat ile kati olunur ve mabeyinde külli vecize-i kanısı made mehabis olunur ise Rusya'nın gurur ve tahkimi zamire çıkıp İran Devleti sergerdesi emsal ve etba olunca dahi tenezzül ve mecburiyetini keyfiyeti elbette tebaasına teklif ile faş ve teshil olunur. Binaenaleyh Rusya Devleti'nin vazi usul-u kadimesi iktizasında yahut mütevali el zuhur olan ahval-i müsaadenin muktezasına malum ve muayyen bir maksadın tahsiline layenkati // **154** // sa'il ve cahit bulunması işmarında temeyyür Devlet-i Osmaniye ile İran Devleti'ni kendi hüküm ve itaatine ram etmekte evvel ve ahir meramı hâsıl olmuş ve hala olmakta olduğu ve mezkûr iki devlet muavenetten bihaber kalınca Rusya'nın taadiyat-ı faaliyeti men ve muktedir olmayıp acizleri hasebiyle Rusya'nın nüfuz ve istilasını defan kifayet eder. Miktar-ı sabit ve metanet-i ruhaniyeleri dahi mahdum ve mevkut olduğu emr-i behi olmakla atide devletin merkûmetinin icra ve ifasına kudreyab oldukları mertebeden pek çok ziyade muhalefete duçar ve bedişleri bunlardan ziyade aver bulunan bazı düvel ile bu müddete ilticaca ve husumet etmek mecbur ve giriftar olacağı

hususunun ve fi ma bade ileriye tecavüz keyfiyeti sabıkta vaki olan derecede suhulet ile icra olunamayıp kendisine bahis hatır olacağı madesinin Rusya'ya gereği gibi tefhim ve telkinleri hususu lazime-i halden olup bu babda cizye-i terhi tecviz olunur ise de devletin mezkûriyetini Rusya'nın hüküm ve idaresine matbu ve pah best-i imtisal kılınacakları emri gayri meşkûktür. İran Devleti'nin istibdadına İngiltere Devleti'nin havaheş olması keyfiyetini Hindistan hattında vaki olan Hükûmetine nazar ile lazım gelip Devlet-i Osmaniye'nin istiklaline talepkâr bulunması hususu dahi Avrupa Düvelinin ahval ve muamelatına nispetle iktiza ederse de mezkûr iki devletin yekdiğerine irtibat ve münasebetleri aksa-yı şiddet üzere olduğuna mebni bir kanı birinin terk ve feda kılınması lazım gelse baki // **155** // kılınan zeval ve perişaniye bizzaruri mürettep olur. Zira İran Devleti'nin bilcümle esbabı Rusya'nın dest-i tasrifine dâhil olması lazım gelse Devlet-i Osmaniye'nin Asya Kitasında vaki olan kuvveti külliye iptal olup bilakis Devlet-i Osmaniye'nin mürettebatı dahi Rusya'nın kabze-i temettüne ithali vaki olsa İran Devleti'nin bi'l-muhalefet beste-i itaat ve inkıyat olması zaruretindedir ve bu sebepten naşi devlet-i mezkûrenin ikisinde cem'an İngiltere Devleti'nin her ne kadar menfaati mevcut ise yekûn-u mezbûrun fidesi hakikat halde devlet-i mezbûradan her birisinde mevcut olduğu derkâr olup işbu menfaatlerin mürettep bulunduğu müvade de emr-i ticaretin Avrupa'ya ve Asya'ya mensup ve müteallik olan cem'i furuatına iman-ı nazar olursa İngiltere cezireleri haricinde ona muadil hiçbir mecmuanın münafık hafz ve hırsesi İngiltere Devleti'nin uhde-i zimmetinde mevcut olmadığı tayin ve temyin edeceği şüpheden halidir. İngiltere Hükümdarı canibinden defatla vaat ve taahhüt olunduğu üzere Devlet-i Osmaniye'nin istiklali deruhte kılınmasından naşi istiklal-i mezkûrun İngiltere Devleti'nde ne vecihle mutena ve mültezim bir keyfiyet addolunduğu müsteban olmakla Rusya'nın Devlet-i Osmaniye'yi havze-i tasrif ve temlikine ithali zımmında İngiltere Devleti hakkında hadis olacak mazeretin mübahasesinde bu mahalde şürû etmek abes olacağı üzere Rusya'nın İran Devleti'ne talibi ve kavaidinde melhuz olan zaruriyetin zikr-i icmaline teşebbüs olunmak münasip // **156** // görüldü. İngiltere Devleti'nin İran Devleti'nde umur-u ticaretten elan-ı külliye olup nice menfaati mühim mevcut olup ol havalide dahi Rusya Devleti ticaret hususunda İngiltere Devleti'ne hısım ve rakiptir. İki seneden beri İngiltere'nin mahsul-u harf ve sanayi olup İran memleketine ithal olunan eşyanın kıymeti behresine bir buçuk milyon liraya baliğ olup sene-i sabıka zarfında kıymet-i

mezbûre iki milyon meblağına takrip edip İran memleketinde mani ticaret hiçbir usul cari olmadığı hasebiyle ticaret külliye mezkûre muahede şartından hıfz sıyanete dahi muhtaç olmayarak ahd ve şarttan külliye hali olduğu halde vücuda gelmiş İngiltere ticareti terki buldukça Rusya ticareti ol mertebe tenzil bulmuş olduğundan naşi İngiltere Devlet'inin İran Devleti ile vaki olan ticaretine dâhil olacak olsa ticaret-i mezbûre zeval bulup tadil ve tahlil kılınacağı derkardır. Rusya Devlet'inin mukarrer olan serhatti canibinden asker sevk olunarak Nehr-i Send sahiline kadar yolu anf ve cebir tarikiyle harbe küşat edip İngiltere'nin Hindistan hattında vaki olan Hükûmetini fesih ve iptal etmek hususu külliye mümteni el husul veyahut harç ve masraf ve tedarik hasebine merbut olduğu münasebetiyle müteazzir el vukuu olduğu müselleme ise de hususu mezkûrun icrasına mani olan keyfiyetler Rusya hududu ile Hindistan'da İngiltere'ye tabi olan memalik // **157** // Hududu beyninde kâin olan ba'de mesafenin imtidadı ve mesafe-i badeyi müşkülata el müruru mezkûrenin her bir menzilde tertip mevali hususunun icrası mümkün ve asan olması ve Rusya tarafından berren Hindistan'a asker sevk olunması madesi İngiltere'den yine Hindistan' askerinin irsal kılınmalarından ziyade vakit ve zamanın müruruna muhtaç olunması mevadin dan mürettip olmakla Rusya'nın hududu cenup tarafına doğru nakil olursa müşkülata mezbûrenin taklil ve tahkîr olunacağı derkâr olup Rusya Devleti İran Devleti'nin kâfi esbab ve tecemmülatına malik olup hududu cenubunu Marta Kalesine nakledince Hindistan tarafına tecavüz etmesi daire-i imkâna dâhil olacağı bedihidir. Rusya Devleti İran Devleti'nin nefer İran piyadesi ve hizmete amade ve şayan elli kıta İran topu ve keyfi mayise-i başıbozuk süvari askeri bir kangı taraf-ı murat olursa sevki mümkün olur ve İngiltere Devleti ile Rusya Devleti beyninde seferi tahkik edeceği surette İran Devleti'ni İngiltere aleyhinde ilan-ı harbe cebir edecek derecede Rusya'nın nüfuz ve talibi İran Devleti nezdinde müessir olması lazım gelse İran'ın kafe-i esbab seferiyesi Rusya'nın tasrifine dâhil olacağına şüphe yoktur. Rusya Devleti vazi ve heyet-i mezkûreyi tahsil ettiğinde Hindistan garp ve civarını münasebetiyle sududu mümkün olan zuhura kifayet edecek mertebeden İngiltere'nin Hindistan'da mevcut olan askerin veyahut ol askerden fi'l-usul İngiltereli olan eyaletlerin teksiri lazım gelip Rusya'nın hududu Marta Kalesinde olunca Rusya askerinin berre-i sevki İngiltere askerinin behren irsali hususunda ziyade şer'i çare olacağından naşi teksir-i mezbûr ve ona merbut olan ziyade masrafın artık muvakkat olmayıp fi ma bade daim ve baki olacağı müsteabandır.

Zikrolunan mütalaat-ı harbiye den başka mesele-i mezbûre nice mübahis mühimseye şamildir misalleri Rusya Devleti ilan-ı mukarrer olan hududu dâhilinde tevkif olundukça Hindistan hattına tecavüz mümteni ol vaki olduktan fazla nüfuzun müfsit manevisi İran memleketiyle Afganistan diyarına münhasır olup Hindistan'a vasıl olamaz. Hâlbuki hududu Marta Kalesine nakil olursa hengâmı sulh de dahi Hindistan ahalsi beyninde cereyanı naçar olacak nüfusu sebebiyle diyar-ı mezkûrun idaresi hususu hayliden hayliye kesb-i nezaket edeceği derkardır. Hindistan hattının eyalet-i asliye-i salisesiyle bunların mülhakatı makamında olan memalik ahvaline vakıf olan zevat İngiltere Devleti'ne kudret cihetiyle muadil olan diğer bir devletin Hindistan garbında olup İngiltere ile muharebe vukuunun // **159** // mümkün ve mutedil bulunmasından naşi İngiltere'nin Hindistan'da vaki olan haysiyet ve vuku itibarına ne vecihle helal tagayyür ispat edeceğini bulup teslim ve itiraf ederler. Sebeb-i mezkûrdan naşi erbab-ı fesadın isyan ve tuğyanları ol vaki olup irade ve maliyetin tahsili bazı muvakada müşkil ve bazı muvazaada dahi tekmil-i tadiyesi hususunda istikaf olunacağı ve bilcümle ahalinin izhanı bi huzur olup Hindistan'ın canip şimalinde olarak Nehr-i Send'e garip olan memalik mülhakatta hadis olacak suruş ve fennin ve nehr-i mezkûrun kenarında ve öte yakasında zuhura gelecek vakıanın cümlesi farz-ı mezbûr iktizasınca peyda olarak medar ve melcai ehl-i şikak olan Göksu'ya isnat olunmasından veyahut fi'l-hakikanın teşvikiyle vücut bulmuş olmasından naşi bütün bütün başka girebilecekleri zamirdir. Hindistan'ın umur-u maliyesi olan bazı mürettebe tasfiyesi ve müşkülata giriftar olmakla hayli endişeye bahis olmakta ise de bala da tafsil olan esbaba mebni hatt-ı mezbûrenin senevi iradı birkaç milyon lira noksan bulduk da senevi masraf dahi ol miktar terki bulunması lazım gelecek. Artık Hindistan Hükûmetinin hali nereye varacağı babında sevaile asla hacet olmadığı vazıh ayandır. Rusya Devleti'nin hududu Marta Kalesine nakli yani İran Devleti'nin kafe-i esbab ve tecemmülatına Rusya'nın malik ve munsarif olması vukuunda ma takdimden beri mutat olan dereceden ziyade itidal ve istikamet kavaidine itba ve şimdiye kadar göndermesini itiyat // **160** // ettiği miktardan nâkıs ve sa'y-i bi'l-fesat tayin irsal etse dahi yine Hindistan ülkesinin idaresi hususuna hılatdar olunmasına badi olacağı müsbet ve münfehim kılınmıştır. İngiltere Devleti Rusya Devleti'nin ticaretini men ve izale ederek asilzadelik iratları ile memalikini asayiş ve hüviyetini ref vesilesiyle vaki olan iktidarı muktema imparatorunun murat ve muhtarı değil iken Fransa Devleti aleyhinde ilanı sefer

etmesine şol vecihle ba'is oldu ki Rusya'nın İngiltere ile muharip bulunmasından naşi İngiltere tebaasıyla vaki olan ticaretleri menolunarak iratlarının külliye muzmahıl olduğunu görünce Rusya asilzadeleri niza ve ağaz ettiler. Ve imparatorları bulunan Aleksandır tarafından seluki taahhüt olunan işbu muharebe usulüne insilak da muktema pederi Pavlo'nun izhar-ı taannüt etmesinden naşi giriftar olduğu bile dahi der hatır kılınmakla imparator müşarünileyh Fransa Devleti'nin ol hengâmda hükümdarı olan Bonaparte'nin kahrı gaspına duçar olacağını cezm ve teyekkun ettiği halde havah ve na havah usul-ü mezkûreyi terk etmeye mecbur olduğu meşhurdur. Ve tarih-i mezkûrda İngiltere canibinden Rusya'ya cereyan etmek babında ibraz olunan iktidar dahi düvel-i sagiri umûmen muhafaza etmek vesail gayesinden ma'dut olarak İngiltere Devleti'nin kabze-i tasrifinde mevcut bulunup Rusya'nın kuvvet ve kudreti filcümle esbab-ı harbiye üzerine mümteni olmakla İngiltere Devleti aleyhinde imal mazhal olduğundan naşi Rusya'nın ticaretini menederek Devleti'ni cebir etmek babında İngiltere Devleti'nin bu vecihle // 161 // vaki olan iktidar-ı mukabelesinde Rusya Devleti'nin şimdilik bi'n-nefs İngiltere Devleti aleyhinde ibraz ve imale münasip hiç bir nevi esbaba malik olmadığı derkâr ise de kuvvet-i berre-i mefkûresini bir kere Hindistan ülkesi aleyhinde imale fırsatıab olunca İngiltere'nin mutasarrıf bulunduğu iktidarı cebiri mezbûr mukabelesinde ibraza münasip bir nevi esbabı tahsil etmiş olmakla devletin beyninde çar olan muamelata nispetle Rusya Devleti'nin hal ve haysiyeti şimdiden ziyade revnak kesb edeceği bedihidir. Şu vecihle beyan etmişlerdir ki Hindistan Hükûmeti İngiltere'nin dost-u temettüne kuvvet olursa dahi çokça bir mazerete vesile olmayacağı derkâr olmakla mezkûrun tabiiyetini tabiiyet zımmında İngiltere Devleti'nin çokça bir sa'i ve verziş mecbur olmadığı dahi ayandır. İş bu kavle cevap olmak üzere musannif derki kezye-i mezkûrenin mukteması faraza teslim olursa dahi salisin sıhhatine inkâr olunur. Zira İngiltere devleti Hindistan ülkesine harbe müstevli olmasından naşi ülkeyi mezbûrun zabt ve idare ve siyasetine dahi mübaşir olarak belirli olan hüküm ve zabiti mesnetlerden azli teb'id etmiş olmasıyla kendisine bu vecihle tabi kılınan ahlak ve akvamı ihtilal-i dâhiliyeden sıyanet etmesi ne vecihle mürettip zimmeti olmuş ise akvam-ı mezkûreyi taarruzat-ı hariciyeden hafz ve himaye etmesi vecibe-i münebbieti olduğu emr-i müsteba olmayıp işbu vecibe-i münebbienin icrası hususu dahi farz-ı diniye mesabesinde olmakla tabiiyeti beyninde vesile-i alaka ve irtibat // 162 // olan mecburiyet hasebiyle vecibe-i mezbûreyi kâmilan ifa için İngiltere Devleti'nin kudreti

taalluk ettiği mertebede kavait-i istikamete mutabık olan esbaba teşebbüs eylemesi lüzumu kati ile lazımdır ve yine İngiltere Devleti Hindistan Hükümetinden kasr-ı yed etmesi ülke-yi mezkûru fi'l-asıl bulunduğu hal ve heyet üzere bırakmayacağı derkardır ve ol vecihle külliye tahliyesine teşebbüs etse Hindistan'ın ahval-i hali asliyesinden ziyade perişan olacağından başka hilkat-i âlemden beri hiçbir memleketin kıta duçar olması sebkât etmemiş derecelerde ihtilal ve şuruşa giriftar olacağı ayandır. Binaenaleyh Hindistan'ın memaliki olmasından İngiltere Devleti için hiçbir fayda ve menfaat tertip etmiyor manasında olup delail-i kuvveden külliye hali olan kavli mezkûrun sıhhati dahi ülkeyi mezbûrun ahali hududunca idareye kesb-i iktidar edinceye kadar muhafaza ve sıyanetlerine sa'i çaba etmek babında İngiltere Devleti'nin vaki olan mecburiyeti müttebiası çare ve baki olacağı müsteabandır. Memalik-i İraniye'nin iktarı cenubiyesine varıncaya kadar Rusya Devleti'nin müstevli olması yani İran Devleti'nin kafe-i esbab ve tecemmülatına mutasarrıf olması hususu Hindistan ülkesinin asayiş deruniyesine hilal verip ahali ve seknesi müceddedan bir feth-i galibiyet kahrına mazhar olmaktan muaf kalsalar dahi Rusya'nın ol vecihle ilerlemesi yine mersûmun rahat ve ramilerini refetmeye müsait // 163 // bir keyfiyet olacağı şüpheden hali olmakla ol vecih ile ileriye tahatti etmesini menetmek hususuna İngiltere Devleti'nin kudret-i kifayet ettiği men etmeyip taaddüdüne müsaade ve taksir-i irtikâp etmiş olacağı tafsilden müstağnidir. Bala da keşide-i selke tahrir olduğu üzere Avrupa'da hala zaif ve nâtüvân olan Devlet-i Osmaniye'nin Asya'da dahi vaki olan kuvvet ve kudretini külliye lağvı tadil ve İngiltere Devleti'nin Asya'da vaki memaliki ile ticaretini menetmek ve hala meşakkat ve müzayakaya duçar olan Hindistan iradesinin bir kat ziyade tenziline sebep olur iken masrafın dahi haylice terki bulunmasına bahis olup ülkeyi mezbûrun hengâm-ı sulh de asayişini ref ve hin-i seferde ona tecavüz ve tadî ihtimalinin havfiyla ahalisini İngiltere Devleti'nin emr-i cebriye ve mevada ticaret hususunda vaki olan tevafukuna mukabele-i Hindistan'da müktesebi olan Hükümetini lerzan kılmak baplarında Rusya Devleti'nin kesb-i kudret için vesile-i külliye olacak hududa mütemellik olması keyfiyetine yalnız İran Devleti'nin istiklali üzere baki ve payidar kılması hususu mani ve hail olduğu bu vecihle ispat olunmuş olmakla istiklali mezkûrun İngiltere Devleti tarafından hıfz ve himaye olunmak madesi kendi menfaatini muhafaza etmek şaki bulunduğu derkâr olup mezbûrun ehemmiyeti şundan münfahim olur ki mahzen muhataraya giriftar olması Hindistan ülkesinin ahali

// 164 // her bir devlet kendi tebaasını vukuunda ve gayeye mecbur olduğuna duçar olmalarına ve İngiltere Devleti'nin hududunun Avrupa'da cari olan nüfuz ve itibarına ve Asya'da vaki olan kudret ve Hükûmetine helal-i külliyyenin tari olmasına kâfi ve vakidir. İran Devleti'nin ahvali hazıra ve mazisine vakıf olan zevatın indlerinde devlet-i mezbûrenin şimdiye kadar bi'l-istiklal baki ve payidar kalması hususu mahzen İngiltere Devleti canibinden diriğ kılınan teveccühat ve müzamerete mebni olduğu malum ise de işbu müzamerat ile beraber Rusya'nın tadiyah ve tadiyah vakıasının zuhuru delaletiyle muzameret-i mezbûrenin tahsil-i meramı kâfi olduğu ve İran'ın bakiyesine hafz ve sıyanet etmek hususu İngiltere Devleti tarafından murad olunur ise fi ma bade devlet-i müşarünileyh canibinden fiil ve teşyiri infaz ve akvaya bir usul muavenete mübaderet olunmak madesi lazime-i halden bulunduğu aşikâr kılınmıştır. Murad olundukda bakiye-yi mersûmenin muhafazası hususu kabil bir keyfiyet bulunduğu zâhib olmak için esbab-ı vafinin mevcut bulunduğu şüphe yoktur. Müteveffa feth-i Ali Şam'ın Eyyam-ı Sultaniye'den İran Devleti'ne tari olan zaaf ve nâtüvânın âlel asliyesinden beri eyalet ve memaliki zabt ve idaresi hıdmeti şehzâdegândan başka hiçbir kimseye ihale olunmaması hususundan ibarettir. Evail-i hükûmette şah müşarünileyh hariçten vaki olacak taarruz ve istiladan ziyade dâhil memlekette zuhuru melhuz bulunan fitne ve fesattan haif bulunması münasebetiyle evvel emirde maksat-ı gailisi memalikin bilcümle vaki ve itibar ve nüfuzunu kendi handan şahsına // 165 // müteallik olan zevatın yedlerine cem ederek mübeddi hatırat olunan havanın haysiyetlerini külliyyen fetih ve asilzadelerin İran'a kendi neslinden bulunan şehzadeleri istihdam etmek sevdasına düşüp bu hususu dahi şahın muradı veçhiyle hâsıl olarak eser-i matlubu olan asayiş deruni dahi mümkün olduysa da bu vecihle seluki ihtiyar olunan usulün gayet müntecih olacağı işmar ve aşar dehadır olunmamış idi. Yani şehzadelerin mezbûr mesnetlerde gereği gibi karargir zat-ı şamiye vaki olan taallukları ittihaz ederek vükelayı devletin evamir ve tembihatına mümasile gösterip zat-ı şahiyeye dahi asar-ı şürüm ve hacet münakis olmak şartıyla kendilerinin nezdinde mazhar tain ve setm kılınamayacakları mütalaasına mebni usulleri arzından neşet ederek serzeniş ve akıbeta giriftar olamayacaklarını cezm-i memur-u mesel bulunmaları keyfiyetinden iktiza eden tur ve hareketi bertaraf ederek pederlerinin vedadına ilticayen padişahlarının gasp ve ibrarından ittihaz-ı müemmen etmeye mâluf oldular ve bu vecihle handan-ı şahiden olan devletin taht-ı idarelerine tevdi olunan ahaliyi balada duçar oldukları muamele su'i

muamele babında arz-ı şikâyet etmek mütecasir olmayıp vükelayı devlet dahi evvela şahının irtikâbına ictisar ettikleri ef'ali macitlerine arz ve ilan şuruğları vaki oldu. Binaenaleyh şehzadelerin mezbûrdan her bir neferi uhdesinde müfavvaz bulunan memalikte hükmü mutlak süretini istihsal ederek padişaha mahsus // **166** // olan dideye ve haşmete iptidar ve pederlerinin evsafı resmiyesi olan iddikar nukut sevdasıyla tertib-i esbab sefahat iştihasına bunlar dahi duçar olmalarıyla İran memleketinin masraf adiyesi fevk el gaye külli ve senin olmuş iken şehzadelerin dahi gerek meftur oldukları ihtilakın ve gerek pederlerinin müsellek muhtarına iktifaları keyfiyetinin iktizasından veyahut pederlerinin vefatı halinde kendileri beyninde taht-ı melhuz bulunan münazaa ve mücadelenin ispatını tertip ve tehyir vadiyle münselik olup bir taraftan dahi ele geçmiş fırsatın müddeti emr-i mücevvil olması muktezasından naşi zevk ve sefaya temayülleri derkâr iken cem-i nukut ve ittikar-ı semim zerre iştigalleri malum bir keyfiyet idi. Zikrolunan sebeplere mebni İran ahalişi tab-ı avret tahmil oldukları merkezden birun ve tekâlif güne gün tahsilden bitap kılınır iken her bir eyalette tertibi iktiza eden kuvvet-i askeriye mümkün mertebe taklil olunarak içtima eden zabitan ve neferanın maaş ve mahilerinden tasaffi miktarı gasp ve sirkat olunup tertibin mahiyesiyle masraf sairesi tadiye olunmuş misalli hazine-i şahinin zimmetine kâmilen kayıt ve tahrir kılınması usulüne iptidar olunmuş idi. Bundan başka dahi eyalet tarafından hazine-i amire canibine edası lazım gelen mubalağın tadiyesi birer bahane irade ile tehyir olunup bir cezire-i külliyesi tevkif ve tasrif olunmakla devletin idaresi altında borç noksan külliye duçar olup hatt-ı müşarünileyh şahın ahir eyyam sultanisi olan yedi sene müddet kalmaktadır. // **167** // olan asakir-i hassı Şahisiyle istihdam ve ittifaka mecbur ve mâluf olduğu azayı müteadenin masraflarına kifayet etmediği malum ve meşhurdur. Zikr-i sabık eden sebeplere mebni İran ahalisinin kafe-i hengâmı mezkûrda münfeil ve muğber el hatır olup neferat-ı askeriyesi dahi hıdmet ve muhabbetlerine şayan addetmedikleri sergerdelerini metan-ı harpte defatla terk ederek giriftar oldukları muameleye hoşnut olmadıklarını göstermişlerdi. Mersûmun gayreti bu keyfiyetten ibaret olmayıp İran Devleti'nin taç ve tahtına malik olmak elbette talepleri beyninde ziyade kudret sahibi olan şahsa müyesser olması hususu hayli zamandan beri kaide hükmüne girmiş olmakla şehzadelerin her birisi varis peder olmak üzere ve bu ahvalde olan kardeşlerin rezil ve rüsva kılınmaları sevdasında olup şehzadelerden birisi itay-ı hariciye aleyhinde galebe mevkuf olması mademki terk-i şan ve şöhrat ve teksir itibar vesilesiyle bulunmasından

naşı sairleri indinde mucip kudret-i tahsir olup işbu nefisleri münasebetiyle devletin menfaatlerine asla sarf-ı efkâr etmeyerek birbirlerine muamele-i hain ile amel olmaktan katiyen içtinap ve mübarek etmezlerdi. İran Devleti devlet-i vahide-i kâmile raddesinden çıkıp müttehidü'l-fiil olmaya veyahut muhafaza-i müşteriki maksadıyla birbirlerine sadık ve gavuran-ı müttefik ve muayin olmaya takatdır. Bir takım sagir hükümetlerin // **168** // içtima rekik tebaadan ibaret bir heyet-i kesb etmiş oldu ve bundan akdem Rusya ile vaki olan seferde veliaht devlet müteveffa Abbas Mirza iptidayı harpten itibara birkaç mahmurunda hemen Azerbaycan eyaletinin esbab münferdesinden başka laşey nisabında ianeyi ceziyye ile Rusya'nın kafe-i kudretine mukabele etmeye mecbur iken pişgâhına mürettep bulunan itanın kahrından ziyade varit olan işlerin hareket-i haineleri neticesinden havf ve endişeye duçar oldu idi. Bu sebepten naşı Rusya Devleti'nin ahval-i mezkûre teşyiri ile İran aleyhinde galibiyete desters olması mevki taaccüp olmadığı ve İran Devleti nizam-ı müstahsin tahtına ithal olursa kudret-i taalluk edeceği umurun numunesi makamında olduğu aşikâr olup bilakis bu hususta Rusya'nın haib hâsıl ve tedrisat olarak uğraş ve maksadından fariğ olmaya hemen mecburiyet derecesinde tazyik olunması madde-i muhakkakı fi'l-vaki istiğraba bahis olsa şayandır. Sefer-i mezkûre ağaz olunduk da Rusya Devleti ahir mahalde muharip olmayıp askerinin güzidesi ve sergerdelerin mümtaz ve muayyit memurlarının muhtarı olan zabitan-ı kâmil süratle Gürcistan eyaletinde cem olunarak tedariki mümkün olan esbab tecavüz ve taarruz dahi imal olunduysa da sefer-i mezkûr iki sene mümtet olup akıbetine müntecih olacağı dahi meşkûk iken yalnız Tebriz Kalesinin hıyaneti Rusya askerinin teslim kılınması hususu kati davaya vesile-i külli oldu. Keyfiyet-i mezbûre // **169** // fi'l-vaki lağız ve muamma nev'inden görünür ise de hal ve izası asandır. Şöyle ki Gürcistan kuvvet ve mekaneti her ne kadar azim olduğu malum bir madde ise de Kafkas Dağlarının taraf-ı cenubunda istihdam olunan askerlerin merakibi kafe-i Gürcistan eyaletinden tertip ve tedarik olunması naçar ve tahtim bulunmakla İran'a tecavüz etmek hususunda Rusya'nın mürettep esbabı Gürcistan Eyaleti sagirinde mevcut olan tecemmülatı galileden ibaret olmakla her vecihle noksan ve mahsur olacağı bedihidir. Müzayakayı mezkûre Rusya'nın ibrayı meramı babında ibraza götürdüğü mesai iktamatı ziyadesiyle tenzile kifayet etmekle seferin mümtet olduğu iki sene zarfında on bin nefer askeri mahal ve ehed de asla cem edemeyip beş bin neferini dahi bir mah müddet heyet-i içtima üzere ipkaya muktedir olamadı. Binaenaleyh Gürcistan Eyaleti

ahvali hazırası üzere baki oldukça İran Devleti'ni taht-ı tebaitine ithal için Rusya'nın imaline muktedir olacağı esbabın miktarı bu vecihle malum olup ancak İran Devleti müteaddidü'l-fiil olduğu takdirde Rusya mukabelesinde tedarik ve teheyüm edebileceği esbabın kıymeti meçhuldür. Zira sefer-i sabık da İran Devleti'nin menfaatleri hafz ve himayeye suret-i halde cümleden ziyade mecbur olan kimseler canibinden mahzen adavet ve hıyanet zuhura gelmekle itay-ı harbiye mukabelesinde mukavemete iktidarını külliye ref ve selb etmiş bir illet-i bâtinîye devlet-i // 170 // müşarünileyhin duçar bulunması hususu Rusya'nın dest-i talibinden makhûr münhezim kılınmasına sebep olup bu seferde İran Devleti Rusya'nın taht-ı tebaitine ithalden necat buldu ise de giriftar olduğu mübade-i şafak ve isyanı ihtilal derun memleketinde kesb-i kuvveti ve teksir etmekte umde el meliki ve rüknü saltanatı makamında olan zevat dahi envai hakarete mazhar olarak ser mubahatları yeksan haki mezellet kılınmış olmakla devlet-i müşarünileyhinin haysiyet ve itibarına tari olup heyet-i istiklal üzere müstemmir ve payidar kılması madesi dahi meskûkât-ı zamiresine dâhil olmuş idi. İngiltere Devleti dahi bu esnalarda İran Devleti ile vaki olan muahedenin şartları tadil ve tebdil olunmasına talep talep olmakla karini zeval bulunan müttefik-i kadimi olan devlet-i müşarünileyhi barışıklı misalli defî ve tart da hazır ve müstait bulunduğu zan ve kıyası ahaliyi İran'ın kalplerinde ru nûma olup veliahttı devlet dahi mukabelesinin tab ve takati götürememiş olduğu itanın yedinde af ve sefihi kabul etmekten fazla itay-ı mezkûre tarafından iane ve muzameret talebine mastar olmuş idi. Zikrolunan esbaptan naşi şahın istidlali vaki olup İran Devleti'nin perakende olan icrası mücedded ve tertip olunmadığı surette İran kavmi için ümit ve selamet olmadığı cümlelerin indinde müsellemler bulunmuş iken tadil-i mezkûrun bu vecihle İran Devleti'nin Rusya'ya tabi kılınmasına vesile // 171 // olacağı dahi hayri hâhân millet nezdinde münkeşif müstebit olmuş idi yani müşarünileyh Fatih Ali Şahın vefatı hususu İran memleketinde ihtilal ve muhaberat dâhilinin tahdidine alet olacağı ve ihtilal mezbûreyi kati ve fasıl bir de taç ve tahtını tevcih ve tahsis etmek madesi Rusya Devleti'nin yedi ihtiyarına havale olunması iktiza edeceği ve bu keyfiyet dahi nizamât-ı lazımenin icrası için vukuu me'mûl olan fırsatın zuhuruna mani olacağı mütalaasına mebni amile-i nas indinde İran Devleti'nin ancak tali düşkün olduğu emri mukarrer hükmüne konulmuş idi. Bu vecihle İran Devleti'nin zeval inkırazından naçar bulması emr-i mahal olduğu âlel umum kıyas ve mütalaa olunduysa da müşarünileyh Abbas Mirza kendisini mevcut bulunan esbabına ve

İngiltere Devleti tarafından bi'l-iltimas tahsili me'mûl olan muavenete iltica etmek tarikine ihtiyar-ı selûk eylemesi bazı zevatın ümit kerdeleri olup müşarünileyhin muktema Kirman ve Horasan taraflarından mevkuf olduğu galibiyetten naşı kalp ve izanda işarı bulunan hüsnü zan ve itimadı dahi müşarünileyhin muahharan ahval eden teşyiri ile bile istihsal olunmadı ve İngiltere Devleti tarafından müşarünileyhin oğlu Mehmet Mirza'nın bi'l-istihkak vilayet-i ahtı hususu kabul ve izaf olunup Hindistan canibinden bir takım zabitanın dahi nisab-ı İran'a vasıl olmaları ve İngiltere Devleti'nin İran mesalihine dair Rusya Devleti'ne sebat ve metanet amiz bazı ifadeleri // 173 // vaki olunduğu mesmû olması ve yine müşarünileyh İngiltere Devleti'nin mukaddem vaid edip bade ifasını dahi bi diriğ etmediği muavenet nakdiyenin itası hususatı müşarünileyh Mehmet Mirza'nın kemal-i husulü merama mevkuf olması keyfiyetinin müşarünileyh İngiltere Devleti'nin samim maksat ve mültezimi olduğundan delail olup müşarünileyh dahi işbu delaile itimat ederek kendisinin mevcut olan esbabına ve İran için usulen mevki havf olmayan İngiltere Devleti'nin muavenetine istinat Rusya'nın her ne kadar ziyade müsmir olacağı bedihi ise de mahali hatır ve endişe bulunan imdadını kabul bir de İran Devleti'nin istiklalini muhataraya ilga ve ahalinin reylerine muhalefet etmekten mübâ'adet etmesine bahis ve badi oldu. Bu surette İran Devleti âlel talik kendi menfaatlerine sadakat-i sa'i olup kendi istibdadına halisane müzmin olduğu İngiltere Devleti'nin Rusya'ya vaki olan ifadeleri sebebiyle İran Devleti ile âlel neferde uğraşması iktiza etmeyeceğini cezm edememiş olsaydı ve tazminat-ı seferden baki kalmış miktar için rehin olmak üzere İran'ın bazı memaliki Rusya'ya teslim kılınması hususuna yani Rusya'nın matlubat-ı mezbûresi ile İran Devleti'ni mukasemeye // 173 // tespit etmesi keyfiyetini İngiltere Devleti'nin razı olmasına tahakkuk etmemiş olsaydı velhasıl İngiltere Devleti'nin ef'ali İran Devleti'nin istiklaline ne vecihle talip bulunduğu delalet etmiş olsaydı istiklali mezkûrun hükmüne dâhil mütalaa lazım gelecek idi ki hususu umur ve müşarünileyh Fatih Ali Şah'ın vefatı halinde cümlenin me'mûlü üzere zuhuru naçar olacak veraset münazaası sebebiyle Rusya askeri İran memleketine sevk ve imrarı vaki bulsa fi ma bade İran Devleti'nin muhabbet ve ittifak-ı fiiliyesi İngiltere Devleti'nden âlel bedi merfu ve mevkut olması iktiza edeceğinden naşı artık veraset taç ve tahtı meselesine nizam vermek nihalesiyle Rusya'nın mesalih-i İrani'ye ye müdahale edeceği me'mûl ve melhûz iken işbu İran Devleti uğrunda İngiltere Devleti'nin sarf-ı nukut u cezainden ve mesuliyet kabulünden istinâb etmesi

keyfiyetinin illeti zamir ve aşikârdır. Ancak muhatarayı mezkûre olan müdafî olup veraset madesi dahi istihkak kaidesine tatbikken tanzim tasfiye olunmuş bulunmakla İran Devleti'nin umuru ahiresi ile muamelat-ı hariciyesinin ezmenesi-i sabıkadan ziyade sebat ve metanet epey emin ve resanet kesb etmesine vesile olacak bir takım tensikat-ı hüsn ve tanzimatı müstahsilin temhitden mübaşeret olacak hususu bir vecihle münasip olacağı derkardır. Hala canişin taht-ı İran-i bulunan Mehmet Şah kendi selameti // 174 // için memleketinde memur olan bilcümle amillerini mesnetlerinden azlederek diğer bir takım sadık ve mesul bendegâni tayin etmeye mecbur olacaktır ve bu vesile ile İran Devleti'nin esbabı ve iradı şahın dest-i idaresine cem olunup ahali ve tebaayı zulüm ve tadiden hıfz ve sıyanete muktedir olacağı derkardır. Eyalet-i İraniye'nin müceddeden tertip ve tanzim olunması ahali hakkında mahsus hayır ve ihsan olacağından başka tebaayı matbularına her daim bend edip devletin dahi hengâmı sulh de tahsil asayiş ve hin-i seferde kesb-i kuvvet etmesine vesile-i külli makamında olan tayin ve tesviyeyi ve made-i mutenasına hüsnü karar ve rabıta verilmesine münasip ve müsait bir fırsat olacağı vazıh ve ayandır. İran Devleti kendisinden ziyade kudret sahibi olduğu müsellemler bulunan Rusya Devleti ile hem hudut olup İngiltere Devletinde mâade aşıyan-ı itimat bir müttefiki dahi mevcut olmadığından naşi emiri ve muhabbeti tahsiline kâfi olacak derece her ne merkezde olursa ol derecede Rusya Devleti'ne müsaade muvafakat ederek devlet-i müşarünileyhi ye celp ve temyine sa'i etmek veyahut İngiltere Devleti'nin nüfuz ve muaveneti İran Devleti'nin istiklalini hıfz ve tabide vefa edeceği ümidi ile Rusya'nın müdahalelerine kaide-i hak ve insafa mugayir olan hususun icrasına muhalefet etmek tarikleri beyninde birini ihtiyara mecbur ise de İran Devleti'nin tarik-i şanı mezkûrun selûkuna cüret etmesi İngiltere Devleti tarafından kendisine ne derecede // 175 // ayan ve vaki olacağını yakinen bilmesine tevfiik edip İngiltere tarafından asla bir nevi muavenet icra olunmayacağı tahakkuk ettiği halde Rusya'ya muhalefet etmenin bir faydaya muntec olmayacağı münfehim olup fi ma bade Rusya'nın cem-i metaline müsaade ve kafe-i müdahalelerine muvafakat edeceği ve erkân ve memurlarının cümlesi dahi nüfuz ve istilasası bu vecihle kader el ilahi nispetinde olacak Rusya Devleti nezdinde tahsil teveccüh ve iltifata sa'i olacakları zamirdir. İran Devleti'nin hâkimi ve sergerdeleri olan zevat milletin efkâr-ı haliyesi ile mamulat-ı müstakbelinde külliyyen sarf-ı nazar bir de yalnız kendi menfaatine mahsus istihsaline bezl-i efkâr tarikine temayül etseler Rusya'nın tahsil-i maksadını fi ma bağde mümanaat ve muhalefet etmek

üzere kendi emellerinin ma baliğ makzi kılınması mümkün olduğu emr-i gayri meşkûk olup işbu mesleğe selûk etmelerine şimdiye kadar mani olan husus müşarünileyhim hâkim ve sergerdeleri tarafından dinlerine ve milletlerine ne vecihle mecbur oldukları hüsn-ü vadir olmasıyla vatan ve memleket gayretlerinden ibarettir ve Rusya'ya muhalefet etmeleri farızasında muhalif mezbûrenin husul-i merama netice vereceği me'mûl olamadığı surette istiklal için beyhude sa'i etmekten ise takdiri mezkûr iktizasınca akıbet kerde İran'a müstevli olması muhakkak bulunan müşarünileyh Rusya Devleti ile şimdiden ahd ve şart akdiyle imkân menfaati istihsaline ceht etmeleri gayret-i mezbûreleri muktezasında bulunacağı aşikâr olmakla İran // 176 // Erkan-ı Devleti canibinden şimdiye kadar ibraz ile tahsil ettikleri sebat ve gayretin beka ve istimrarı hattından efsun ittika ve itimat olunmak hususu lüzum harim ve basirete muvaffak olmaması şundan münfehim olur ki İngiltere Devleti tarafından imdat ve muavenet olmayıp ülfet ve hüsnü muaşeret ve nasihatten başka hiçbir şeyi me'mûl olamayacağına yani Rusya'ya mukavemetlerinde İngiltere canibinden tezhip ve müzamerat zuhura gelmeyeceğine kesb ettikleri halde Rusya'ya temayül etmeleri emr-i zaruri olduğu derkardır. İngiltere Devleti ile müttefik bulunması husus Rusya'dan muhafaza manasında olduğu münasebetiyle ittifak-ı mezbûr İran Devleti indinde devletçe bir kıymeti kalmayacağı ayandır. Düvel-i Avrupa meyanında Rusya Devleti cümleden ziyade kudret sahibi olması kavlini İran'da tasdik ve itiraf olunması emr-i tabidir. Rusya'nın muahharan Devlet-i Osmaniye aleyhinde desters olduğu galibiyeti ve Hünkâr İskelesi Muahdesinin akdi hususlarının İngiltere ve Fransa Devletleri indinde tabisinde olarak muahede-i mezbûre babında dahi mezkûr iki devlet canibinden Rusya Devleti'ne hitaben setm amiz bazı ifadeler vaki olduysa da Rusya tarafından tanit ve tecellüd ibraz olunmuş olması keyfiyetlerinin mesmû ve malum olmakla kavl-i mezbûrun sahih bir kat dahi tabiiyet ve takit // 177 // olunmuştur ve vaki mezkûrun hadis olması İngiltere ve Fransa Devletlerinin manen Rusya Devleti'ne muhalefet etmeye kadir olmadıklarını itiraf idi. Bircümle İran Devleti indlerinde istinbâd olunarak bu vecihle İran Devleti için artık ümit kalmadığına delil intihaz olundu. İngiltere Devleti tarafından İran Devleti'ne muavenet ve muzameret olunur ise dahi yine İran ile Hindistan memaliki beyinde kâin olan diyarın ahvalinde sarf-ı nazar olunmak hiçbir vecihle caiz değildir. Asya Kıtasının vasatında sakin bulunan taife-i İslamiye Rusya'nın kudretinde havf ve mütevahhiş olarak İngiltere canibinden kendilerine tezhip ve iane vaki olması mamulünde bir

mahâlin muhafazasınca mevcut olan istikamet kifayet ettiği kıyas olunduğu surette ol mahâlin civan bende müderris ve tabiye ikinci suresi inşasınca mübaşeret zımmında itanın istilası vukuuna intizar olunmayıp birinci sıraya helal-i tari olmazdan mukaddem maksad-ı mezkûrenin icrasına teşebbüs olunmak iktizayı akıl ve dirayetten olduğu meşhurdur. İngiltere'nin Asya ikliminde caygir olan ticareti kesb ve sa'i ve imtad ederek mabeyinde ülfet hâsıl oldukça İngiltere hakkında sekenesinin dostluk ve muhabbetleri güne gün kuvvet // 178 // ve şiddet bulmakta olup İngiltere Devleti'nin niyet ve maksadı taarruz ve teaddî ve ticaretten ibaret olmayıp hıfz ve himaye ve sıyanetten mürettip olduğu dahi malum ise de İran Devleti İngiltere Devleti'nin daire-i cezb ve ikasından neziğ ve ihraç olduğu takdirde Rusya'ya mukavemet etmek babında vaki olan gayreti elbette itfa kılınp esbab-ı haziresi dahi Rusya'nın dirayet ve fetanet marifetiyle idare ve istimal olundukça Harez ile Nehr-i Çeçen ve Nehr-i Send mabeyninde vaki olan hattın fethi ve teshirine kifayet edeceği aşikâr olmakla bu hususta asıl mesele esbab-ı mezbûre İngiltere Devleti'nin lehinde mi yoksa aleyhinde mi istimal olunan yani bunlara mübadil olup kâfi olacağı bir vecihle meşkûk diğer bir çarenin tahsili için İngiltere Devleti senedine ve bil zaruri milyonlar ile mi nakdini haraç etmesine yoksa zikrolunan milyonların sarf-ı lüzumunu hayli müddet tehyir ve belki külliyyen menetmek münasip olan keyfiyetin istihsalinde senevi birkaç bin liranın nezlini mi ihtiyar eylesin diye sualinden muhat olup böyle meselenin cevabını efkârı ve tetkiki mütalaaya muhtaç olduğu zamiredir. // 179 //

2.8. Hatime

İş bu risaleye ilave olunan haritaya nazar olursa muahharan Rusya Devleti'nin hududu civarında ileriye nakil ve tahvil olunmuş olduğu müşahede olunur ve Bahr-i Hazar dahi her ne kadar suret-i zamire de Rusya'nın memalik-i sevdasının fiile getirilmesine mani olması lazım gelir ise de bahr-i mezbûru kendisine tahsis etmekle maksadının tahsiline nafi ve muayyen sırasına ithal etmiştir. Rusya memalikini tevsi için Avrupa ve Aya Kıtalarında bazı düvel muntazame-i mühezzeb mukasemesi ile duçar kılınmış iken Tataristan dostları dahi Rusya'nın matmah aynı tamamı olduğundan mâade devlet-i müşarünileyh buna kati olmayıp Amerika iklimine dahi geçerek İngiltere Devleti ile vaki olan ahd ve şart şerhlerini halefen iklim-i mezbûrun sevâhil-i garibesinde bahr-i muhite mensup olan nehirlerde İngiltere ticari sefinesini geşt ü

güzardan menetmektedir. Rusya'nın İsveç Devleti'nden nez'i ettiği arazi devlet-i müşarünileyhinin tasrifinde ibga olunan memalikten ve Devleti'nden ahzettığı ülke dahi bilcümle Avusturya mütemelliğinden Devlet-i Osmaniye'nin Avrupa Kıtasında vaki olan hududundan mağsub olunan hudut dahi Nehr-i Ren kenarında bulunan eyaletinden sarf-ı nazar olunarak nefsi Prusya'dan ziyade vas'i olup yine Devlet-i Osmaniye'nin // **180** // Asya ikliminde kâin ve la yenlerinden devri tasarruf ithal ettiği elviye dahi Germenya'da vaki olan sagir hükümetler ve Prusya'nın nehrin gübündeki eyaleti ile filemenk ve Belçika Devleti'nin memaliklerine ve İran Devleti'nden müktesebi bulunan muvaka dahi İngiltere ceziyesine ve Tataristan tarafında taht-ı tebaitine dâhil kılınan sahra ve berarı dahi Devlet-i Osmaniye'nin Avrupa Kıtasında vaki olan eyaleti ile Yunan ve İspanya Devletlerinin ve İtalya ülkesinin bilcümle etrafına müsavi velhasıl 1772 tarihinden beri yani altmış dört sene zarfında Rusya'nın kafe-i müktesebatı tarih-i mezkûreden mukaddem mutasarrıf olduğu baladan ziyade vesait ve imtidadı havi olduğu zamir olur. Zikrolunan mevad-ı umur muhakkak gayri müstebiden olup mukaddem bu keyfiyetlerin mütalaasına imal tefekkür etmemiş olanların indlerinde bahis istiğrab ile Avrupa iklimlerinin ahval-i hazireleri bahşında idare-i akil ve fırsata hâhişkâr bulunanların nezdinde mucip olacakları müsteabandır. Tataristan canibinde bu vecihle tahsis olunan araziden mâade Rusya'nın kafe-i müktesebat mezkûresi dahi İngiltere Devleti'nin arazisine ve tedbirine ve menfaatlerine mugayeret üzere havze-i tasrife ithal olunup İsveç Devleti'nin tasnifi ve cumhurunun // **181** // mukasemesi ve Devlet-i Osmaniye ile İran Devleti'nden bunca memleketin gaspı İngiltere Devleti'nin menfaatine külliyyen mani olduğu derkardır ve bunların bazısı Avusturya ve Prusya Devletleri nezdinde semen itasıyla suret-i makbuliyete kesb ettikleri meşhur ise de gasp ve tadî de Rusya ile şerik olmuş. İş bu iki devlet-i mezbûre bile Rusya'nın tevziat-ı mezbûresini hala mevki havf ve miras addettikleri vazıh ve ayandır. Rusya Devleti'nin esbab-ı kuvveti beyabanlarından hâsil olmayıp nehr-i atinin cihet-i garbında kâin olan memalik de mevcuttur. Hala bun Avrupa Kıtasında vaki olan Rusya memaliki ile altmış sene zarfında hemen tasnif olunup müddet-i mezkûre de Rusya'nın serhaddi Beçe ve Berlin ve Dresden ve Münih ve Paris şehirleri cihetinde sekiz yüz elli milyon mesafesi miktarı ve İstanbul cihetinde dört yüz elli milyon miktarı ileri götürülüp Leh Devleti'nin maliki Rusya'nın dost-u taliplerine giriftar ve Deli Petro'nun evail-i Hükûmetinde İsveç Devleti'nin payitahtı Rusya hududundan üç yüz mil mesafesinde bulunmuş iken hududu

mezbûre payitahtı mezkûrun garp ve civarında tarih kılınmıştır. Zikrolunan müddet zarfında Rusya'nın hududu cenubiyesi Tahran şehri ve Hindistan diyarı cihetine doğru bin mil mesafesi miktarı // **182** // ileri vazıh olunmakla Bahr-i Hazar'ın sahil garbında vaki olup Rusya'nın hatt-ı cenubu olan kalenin muhafazasına tayin olunan askerin Moskova şehrine iadesi ve Nehr-i Send'in kenarında vaki olan şehre sevk için kat'en lazım gelecek mesafe üzere olup Petersburg şehrine yolu dahi Pencap diyarına sakin Sih kavminin dar el meliki bulunan Lamur şehrine tarikinden ziyade baitdir. İran seferinde istihdam kılınan Rusya illeri akdi mesalihe vaki olunca Nehr-i Don'a avdet etmek ve Marta Kalesine azimet etmek üzere gûzar-ı iktiza eden ramların mesafesi münzevi olup Delhi şehrine varidar olmak için tali olunması iktiza eden merahilin nısfına gelmiş olarak İran'da vaki ordugâhlarından kendi melekelerine avdet veyahut Hindistan ikliminin kadim-i payitahtı olan mezûr Delhi şehri tarafına azimet etmek için yolları yeksan olduğunu istihraç etmiş olup ol esnalarda Moskova Gazetesi ismiyle neşrolunan varakta dahi sefer-i ati inticamında Rusya'nın İngiltere Devleti ile akdini tesmim ettiği muahede hala Hindistan'ın mezkûr Hükûmeti olan Kalkûta şehrinde münakit olacağı kalem-i mağruru temsil olunmuş idi. Muahharan dahi Rusya Devleti İran serbazlarının talim // **183** // ve talimlerine nezaret etmek için iktiza eden zabitan ve cunûdu askeriyesine mukteza olan top ve ıslahiye bala masraf itası hususu İran Devleti'nin lâ yen kati teklif ederek taraf-ı şahiden her ne zaman iane talep olunursa Rusya askerinin derkab muavenet zımmında İran hududuna naklolacağı dahi mükerrer arz ve ifade ve bu tekliflerin kabul olunmasını talep de daima iram ve ilhah etmektedir. Bu surette Rusya Devleti usulü kadime ve heyet-i haziresine helal vermeye sa'i olmak töhmetini Düvel-i Avrupa babında cumhuriyet usulüne mütemayil bulunan devletlere mütemadiyen isnat ederken tariki kendisine meysere olan cam-i devlet binayı müesses hükümet ve istiklalini hadım ve tahrip düvel-i müşarünileyhe bi'n-nefs meşguldür. Cümle Leh Devleti'nin taht ve mesnedini hala zir etmiş olup Navarin Muharebesi tarihinden beri İsveç Devleti'ni hile ile ifade ve anf ve cebir ile fethetmekten asla furuğ olamamış ve Poltova Muharebesi vukuundan bu ana kadar Devlet-i Osmaniye memâlikine musalahası akdinden beri İran Devleti'nin hududuna tecavüzden katiyen kasr-ı yed etmemiştir. Germen hükümetleri beyninde dahi tertibine sa'i ettiği fesatlar ve icrasına tehiyeyi esbaba meşgul olduğu tecavüzlerin Avusturya Devleti nezdinde mütemadiyen tahdis hatırı mucip // **184** // olup milleti tarafından tart olunuş kralının müceddeden kabul ve

ifadesi tahsil Fransa memleketine asker sevk edeceğini ilan ile devlet-i mezbûresi dahi ahza ihtisar etmiştir. Rusya'ya tabi olmadığı eçlinde rahat ve asayiş istihsaline mevkuf olamayacağı dahi Yunan Hükûmeti muhaddisi ahalisine Rusya memurları tarafından telkin olunmakta olup Prusya Devlet dahi Rusya İmparatorunun mütalaasına mucip olan meraklarına muvafakat etmekle müsaade ve tevcihini tahsile mastar İngiltere'nin ticaretini men zımmında Rusya'da vaki olan İngiltere Hükûmeti canibine asker sevk edeceği Rusya Devleti alenen ifadeye iptidar etmiştir. Yani Tataristan sahrasında ve Bahr-i Hazarın sahil şarkı ve taraf-ı garbında ve Karadeniz canib-i şimali ile sahil-i cenubunda ve Bahr-i Baltık ile Avrupa'da Rusya Devleti tecavüzde yorulmak bilmez ve husulü merama mevkuf olup ma takdimden beri ve hiçbir devletin taht-ı tebaitine ithali olmamış derecede ve imtidadı havi diyara malik olduğu halde kesb-i arazi hususunda nizam-ı müstahseneyi dâhiliyeden sarf-ı nazar bir de hariçte tevsi memaliğe hasar-ı müknet ile saidir. Düvel-i Avrupa müşarünileyh Bonapart'ın Fransa Devleti tahtından azli iki defa talep ve icra ettiklerinde Fransa Devleti'nin hanedan-ı hüküm etmesini bu vecihle tebdile istihkaklarını kendi emin ve // 185 // ve selametlerini takyit ve tabit etmek maddesi üzerine tesis edip mumaileyh Bonapart'ın mesnet İmparatorluktan beka olunması düvel-i sairenin rahat ve asayişlerini salıp olup sabıkayı ef'ali hırs mecburiyetini asla zabt ve men ve tadî ile muktedir olamayıp ahir sulh ve mesalemet üzere bırakmayacağına delil olmakla fi ma bade insaf ve hakkaniyete ittibâ hususunda her ne kadar and-ı yemin ise de itimada şayan olamayacakları keyfiyetlerini derpeş ettiler ise müşarünileyh Bonapart'ın maksadı mazisi Rusya'nın maksad-ı haliyesinden aşına veyahut müşarünileyhin hırs ve tamahı veyahut tadiyah ve tecavüzatı mucip ve sebepten ziyade ari ve hali veyahut müktesebatı ziyade vas'i olmadıkları ve balayı mezkûre hıyanete merbut olmaktan ise ümerayı müteaddiyi şamil bir silsileye temin olunmasından naşi şiddet ve şartları bir nevi noksan ve teskin bulamayacağı dahi derkardır. Müstakil bir devletin umuru dâhiliyesine başka devletin hariçten müdahale etmeye istihkakları ancak şundan neşet eder ki muhafazayı nefis farz-ı tabinin evveli müşayesinde olmakla farz-ı sairenin hükmünü külliyyen lağiv ve tadile kâfidir. Bu kaidenin icrası müdahale eden devletin menfaatlerinden mâade umuru külli ve hususatı asliyesi dahi muhataraya giriftar olduklarını ispata muktedir olması icap eder. Fakat devlet beyninde hadis olan husumeti faslı zımmında muhakeme mevcut // 186 // olmayıp kaideyi tatbik için dahi tarafın mütedeyyinden başka hükmü bulunmamakla bu

mukavelede mesaili miktarı kanuniden olmayıp adl ve insaf ve hakkaniyet bâtinîye müteallik olan mevattan bulduklarına binaen mârrü'z-zikr muhatarayı ispat için bir nevi mil rükünü şaibesinde hali olan zevat indinde müccet ve han makamında makbul tutulan delaile kanaat olmak muktezayı keyfiyettendir. Binaenaleyh Rusya Devleti'nin Devlet-i Osmaniye ve İran Devletlerinden bu babda manayı vahit olan ya birinin veyahut ikisinin kafe-i esbabı ve İran'a mutasarrıf bulunması Avusturya Devleti'nin bekasına ve İngiltere Devleti'nin ticareti ile Hindistan'da vaki olan Hükûmetine ve Avrupa'nın düvel canibinden ve alehusus Fransa Devleti'nin rahat ve asayişine helal ve hatır olup birkaç devletin istiklalini ve birkaç milletin hürriyet ve serbestisini üç ikbalden husus muhataraya ilgaya müsait olacak derecede Rusya'nın kesbi nüfuz ve istilasına vesileyi külli olacağı dahi tebeyyün ettiği surette böyle arzının menetmek zımında Düvel-i Avrupa'nın mümkün ve münasip görülen bir nevi esbab ve tabirin imaline teşebbüs salahiyetleri derkâr olup işbu tasrifi mezkûr havze-i idaresinden ithal etmek mütalaası dahi Rusya Devleti'nin tasdim kerdesi bulunduğu dair keyfiyetin ibrazı mümkün olduğu surette tasdim-i mezkûr icrasını menetmekten başka ifasını teshil terville // **187** // münasip addolunan ahvalin cümlesini dahi menetmeye istihkakları müsbet ve müsellemdir. Bir kimesnenin veyahut bir heyet-i müctemianın niyet-i mezmere ve tasminatı mahfiyelerini zamire ihraç için ekser istimal olan tarik istintaç ol kimesnenin veyahut heyet-i müctemianın sabıklarını tahdis etmekten ibarettir. Şimdi bir devlet yüz seneden ziyade birkaç padişahın müddeti hükümetlerinde maksut malum istihsaline sa'i olup bu vadide tebaasından bir milyondan ziyade nüfusu meblağı külli sarf ve itilafına ikdam ettikten sonra sine-i hesabına mesaisini tehdit edip esbab ve vesailini teksire cihet ettiği ve maksadına olmak için mukaddem ihtiyar ettiği tarike mücedded ve mükerrere esrar eylediği müşahede olunur ise ol devletin maksat-ı asliyesinden adl ve ihraç etmemek niyetinde olduğu şaibe-i şüpheden ezadır. Niyet-i mezbûresini inkâr ettiği takdirde fi'l-akika salik olduğunu ispat zımında efailini ahvaline mutabık etmesi icap ve halden olduğu aşikârdır. Rusya Devleti'nin niyet ve maksatları bala da tafsil olunan müvadeleden ibaret olup devlet-i saireye nispetle vaz'i ve hal ve haysiyeti dahi minvali muharrir vecihle mutabıkta eğer Rusya'nın tarzı sabık üzere derkâr olan maksatlarını kuvveden fiile ihraç etmesinden düvel-i saire için bir nevi muhataranın tertibi hususu emr-i meşkûktür diye itiraz vaki olur ise işbu itirazın defaatine ziyade müessir // **188** // olan tarik bu babda yani Rusya Devleti İstanbul'a

müstevli olması takdirinde Düvel-i Avrupa âlel husus İngiltere Devleti tarafından hangi usule meserret olunacağını tetkik ve terhis etmekten ibarettir. Bu hususta cümlenin malumudur ki bundan akdem Avusturya Devleti Rusya'nın bu vecihle istilasını men zımmında iki yüz bin nefer asker sevk edeceğini ilan edip İngiltere ve Fransa Devletleri dağı madde-i mezkûrenin icrasına biran müsaade ve muvafakat edeceklerini muvazaa tariki ile bile ifade etmemişlerdir. Düvel-i mezkûre hususu mezbûrun vukuunda çaresini istihsal zımmında muharebeye teşebbüs etmek madesine şimdiden karar vermiş oldukları halde böyle vehim bir çareye mecburiyetlerine sebep olabilecek bel'in azimetini müşarünileyh devletler hala ispat ve izaf etmiş olmakla beli mezbûrenin vukuu peşinden men etmek için bir türlü Asya'ya teşebbüs etmeleri vecibeyi zimmetlerinden olup Rusya Devleti dahi maksatı mezbûruna gerek unı ve cebir ve gerek hile desters olmaya sa'i etse mademki mesainin nihayeti neticesinde tağyir hâsıl olamayacağından naşı düvel-i sairenin uhdelerinde yine vecibeyi mersûmenin tertip edeceği müsteabandır. Rusya'nın efâl-i sabıkası ile düvel-i sairenin emin ve selamet müstakbelleri iktizasında nazar olunsa niyet ve tesmimat haliyesi asla bir devlete zarara temyik ve müteallik olmadığına düvel-i sairenin Rusya Devleti'nden kefalet talep etmeleri lazım gelip Rusya Devleti kefalet // 189 // mezkûreyi itadan istinkâf eder ise hem niyet-i sabıkasında mastar olup hem dahi mültezimi bulunan Avrupa Devleti'nin rahat ve asayişini hakikate laşey makamında addettiği zamire ihraç olunmuş olur. Düvel-i saire Rusya Devleti'nin her bir faaline mukabil izharı şaibe ederler ise Rusya Devleti kendi ahval-i sabıkasıyla heyet-i haliyesi düvel-i sairenin cem-i suizanlarına mucip olduğu der hatır etmesi ve fi ma bade insaf ve feneat vukuundan tatbikken amel olacağını derpeş ve tefrir eyledik de düvel-i saire kavlı-i mezkûra itikat etmezler ise bundan akdem o misalli takrirleri üzerine icrasına mürtekip olduğu ef'ali takriri mezkûrları kader ve itibarını külliye selb etmiş olmakla şimdiden karakol mücerredi kâfi olmayıp itikat tahsili için meramlarını fiilen dahi ispat etmesi iktiza edeceğini idrak etmesi merbut dirayettir. Düvel beyninde Rusya'dan mâade hiçbir devlet talip ve istilayı nüfuzu aminenin Avusturya hattına fesat olacağı hali meşkûk ve maznun olmayıp Rusya'dan başka hiçbir devlet dahi hali istiklal üzere bulunan hükümetlerden birini kendi tahtı tabiiyetlerine ithale muktema sa'i etmemektir. Rusya'dan mâade cem-i düvel hükümet sairlerinin istibdattan muhafazaya hâhişkâr olmayıp âlem-i heyet haliyesi üzere ibgaya muhtaç olan müessesatını terhim ederek hiç birini tahriye duçar

kılınmamasına arzu eder iken Rusya Devleti feth-i balada müstahyer memaliki sa'i ederek düvel-i müstakili // **190** // kendisine tabi ve müteallik bulunan akvamı kendi hüküm ve iradesine ram münkat kılmak davasında olduğu halden münfehim olmakla artık düvel indinde mevki havf ve telaşı olan za'i terk edip tasmimatı müstakbelesi babında Avrupa seknesi iram ve asayış üzere imrar vesilesiyle intihaz edebilecekleri itimatın husulü için bu vecihle kefalet-i kuvveye göstermek hususu Rusya Devleti'nin zimmetine dini sahih makamında bulunup hâlbuki Hünkâr İskeleye Muahedesinin akdi ve Silistre Kalesine müstevli olmasının müddetten beri alüve etmesi ve Nehr-i Tuna'nın ağızlarına mutasarrıf bulunmasıyla Eflak ve Boğdan da ittihaz ettiği usul yüz seneden beri selükuna asla adl ve in'itaf etmediği meslekten hala dahi ihraf-ı tecavüz etmeyeceğine delil koydular. Rusya Devleti fi ma bade İran Devleti cihetinde tevsi araziye dair asla niyeti olmadığını ita edip İran memleketinden hiçbir kıtasını gasp etmeye veyahut şah ve küllisi indlerinde nüfuz ve itibar keyfiyetini kendisine tahsis etmeye meram ve hâhiş olduğunu dermeyan ederse zikr-i sabık üzere hususatı ifa ve Nehr-i Aras'ın canip cenubunda vaki olan müktesebatını İran'a geri terk ve ita edip Abbasabad Kalesinin pişgâhına kâin olarak Rusya'nın muhafazayı memâlikine asla nafi olmayıp ancak İran tarafından tecavüz için medar-ı vesile makamında olan mahut Köprübaşı tabyasını tahliye // **191** // furuğ ve Bahr-i Hazar'da inşayı sefain hususunda cari olan tahsis şartını ilga bir de İran sevâhili garbında olan imada İran sefinelerinin geşt û güzârlarını yani İran Devleti'nin kendi hududunda muktezayı harem ve basiret üzere esbab-ı rüviyyet ve muhafazanın tertip ve tasviyesine ruhsat ita ederek kavlinin zamirini muvafık ve mutabık bulunduğunu ispat etmesi lazım gelip zikrolunan mevadın icrası dahi diğere bazı menafiyyi mühimmenin kesb ve tahsiline bedel olmamak üzere mahza Rusya'nın kanaat ve nesafeti takit ve tabit zımmında vukua gelmesi müttehim ve eğer Rusya Devleti düvel-i saire indinde emniyetin hâsıl olmasını müeddi olur hiçbir fiile teşebbüs etmeyerek yalnızca müddei ve takarrür tekrar ederse bunlara itimat olunmak hiçbir vecihle caiz olmayacağı aşikârdır. İngiltere Devleti'nin gerek Devlet-i Osmaniye'yi ve gerek İran Devleti'ni hafz ve vakaya itmekten mâade devlet-i mezbûrenin müteallik ve merbut asla bir meram ve vazifesi olmayıp devlet-i müşarünileyh ahir bir devlete tecavüz etmek esbabını bunların memaliğinde tertip ve tehyim gailisine dahi düşmeyerek bunları ve kendisini Rusya'nın taarruz ve tadisinden himaye etmek vesailini hesap etmektedir. Rusya Devleti Kafkas Dağlarının taraf-ı

cenubunda muktema tecavüz etmemiş olsaydı İngiltere Devleti'nin İran Devleti hala cereyan eden umuru mevad ticaretten ibaret olacağı derkâr olup Rusya'nın // 192 // tenac-ı hırs ve tamahı sebebiyle İngiltere Devleti kendi selametine medar olan İran Devleti'ni muhafaza etmeye mecbur ve maztardır. Edvarı müstakbeli için Rusya Devleti İran'a kefalet-i kuvveden istinkâf suretini ihtiyar edeceği takdirde şimdiye kadar selükuna ısrar ettiği tarikini seddi men etmek babında İngiltere Devleti tarafından her türlü sa'i ve kuşış vaki olsa da mevki teşkili addolunamaz ve Rusya Devleti kendi tadiyahat ve tecavüzünün hak ve insafa muvaffak bulunduğunu ita etse de tahaffuz için İngiltere canibinden mübaşeret olunacak tedbir her ne kadar vâsi' ve külliyetli dahi olsa Rusya'nın hiçbir kaide mucibince şikâyete salahiyeti olmaz ve İran Devleti'nin istiklali ve tamamiyet mülkü madesi Hindistan hatasından ve Avrupa ikliminin asayiş ve istirahatine nisbetle lazım ve melzûm kabilinden olmakla Rusya'nın İran Devleti'ne suikast etmesi hususu istirahat-ı mezbûreyi ihlale sa'y etmekten ve İngiltere Devleti'ne ilan-ı harp etmekten kinaye olacağı rayb ve şüpheden beri ve azadedir. //193//

Harrerehü'l-fakîr bi-inâyetillâhi'l-meliki'l-kadîr

Es-Seyyid Ahmed el-Hırsovevî gufirae lehu

Ve li-vâlideyhi

li-sene sitte ve sittîn ve mi'eteyn ve elf (1266)

SONUÇ

Çalışmamızın gerek birinci bölümünde, gerekse metin transkripsiyonu kısmında genel olarak I. Petro döneminden başlayarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki münasebetlerden bahsettik. Fakat bu dönem incelendiğinde Rusya'nın Osmanlı devleti ile olan ilişkilerinin, Kafkasya toprakları ve İran devleti üzerinden şekillendiğini görmekteyiz. Özellikle Petro'nun Azak kalesini ele geçirmek istemesi ve bunun ardından yaşanan savaşlar her iki devleti, hem birbirlerine üstünlük sağlama hem de İran devleti üzerinde bölgede atıl olma politikasına itmiştir. Nitekim Rusya'nın Kafkas ve Çerkez halkları üzerinde egemenlik kurma politikaları bölgede Osmanlı ve İran Devletlerinin hâkimiyetini zedelemektedir.

I. Petro tahta geçer geçmez yaptığı reformlarla ve izlediği siyasetle Rusya'yı Avrupa başta olmak üzere dünya sahnesinde saygın bir yere getirmek istiyordu. Ancak Rusya'nın dünya pazarına girebilmesi için ticaret limanlarına sahip olması gerekiyordu ve bunun içinde sıcak denizlere inmesi gerekiyordu. Bu nedenle ilk olarak Karadeniz'in kontrolü açısından çok önemli bir konuma sahip olan Azak kalesini almaya niyetlenmiştir. Ancak sonraki süreçte yaşanan gelişmeler ve sonuç olarak 1700 İstanbul anlaşması ile Azak Kalesinin yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmesi, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını Kafkasya ve İran toprakları üzerinden gerçekleştirmek istemesine neden olmuştur.

Rusya'nın tarihi politikası olan sıcak denizlere hâkim olma iddiasıyla başlayan Osmanlı-Rus ilişkilerinin başlangıcı 1492 tarihidir. Ruslar ilk ilişkilerin başladığı bu yıllarda kendilerinden üstün durumda olduklarını bildiklerini Osmanlılara karşı iyi görünerek mektup ve elçiler göndermişlerdir. Osmanlılar ilk kez Rusların IV. İvan zamanında Kazan ve Astrahan hanlarının topraklarını ele geçirmelerinden rahatsız olmuşlar ve onları durdurmaya yönelik faaliyetlere başlamışlardır.

XVII. yüzyılda Ruslar Lehistan'a karşı ittifak için Osmanlılara müracaat ettilerse de bu talepleri Osmanlılar tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Rusların Lehlere karşı ayaklanan Ukraynalı Kazakları desteklemesi Osmanlı-Rus ilişkilerini tekrar bozulmuş ve yeni bir savaşa neden olmuştur. 1677-1678'de yaşanan bu yeni Osmanlı-Rus savaşında Çehrin'de Ruslar yenilerek, 1681'de ilk Osmanlı-Rus

antlaşması olan Bahçesaray Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşmayla ilk kez Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ortak bir sınır oluşturulmuştur. İlerleyen dönemlerde Osmanlıların 1683 yılında Viyana'da yenilmesinin ardından cesaret bulan Ruslar, Kutsal İttifak'a katılarak Azak Kalesi'ni aldılar. Ancak bununla yetinmeyen Ruslar Karadeniz'e açılmak istedilerse de diğer devletlerin antlaşma imzalamasıyla mecburen 1700 yılında İstanbul Antlaşması'nı imzalamışlardır.

XVIII. yüzyıla girilen bu yeni dönemde Ruslar İstanbul'da elçi bulundurma hakkı elde ederek, diplomatik ilişkilerin de temelini attılar. Bu yüzyılda Rusya ile Osmanlı Devleti'nin arası İsveç Kralı sebebiyle yeniden bozuldu ve bu durum Prut Savaşı'na neden oldu. Savaş sonunda yenilen Rusya ile 1711 yılında Prut Antlaşması imzalanarak, Azak Kalesi geri alınmıştır.

1724 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında İran topraklarının paylaşılmasını içeren İran Mukasamesi adlı yeni bir antlaşma imzalandı. Osmanlı Devleti'nde yaşanan Patrona Halil İsyanı ile III. Ahmed'in tahttan indirilerek, yerine I. Mahmut'un geçtiği yıllarda Rus tahtına Çariçe Anna geçti. İki hükümdar döneminde 1736-1739 yıllarını kapsayan yeni bir Osmanlı-Rus savaşı meydana geldi. Bu savaşta Avusturya ile birleşen Ruslar, savaş sırasında Osmanlı kuvvetlerini yenmelerine rağmen müttefikleri Avusturya'nın antlaşma imzalaması üzerine 1739'da Belgrad Antlaşması'nı imzaladılar. Antlaşmayla Ruslar Karadeniz sahillerinden olduğu gibi Kafkasya eteklerinden de geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Çalışmamızın içeriğinin oluşturan Osmanlı-Rus ilişkilerini, I. Petro dönemi ve sonrası Osmanlı Rus ilişkileri olarak iki kısma ayırabiliriz. Nitekim transkripsiyonunu yaptığımız metnin birinci kısmında Poltava savaşı sonrası Prut kalesine hâkim olma mücadelesi detayları ile anlatılmıştır. Diğer altı bölümde ise Petro'nun ölümünün ardından, Rusya'nın sıcak denizlere inmek izlediği politikanın değişimi anlatılmaktadır. I. Petro'dan sonra halefleri onun açtığı vizyonda devam etmişlerdir. Bu dönemde Osmanlı ile olan ilişkileri Karadeniz sahillerinde bulunan kale ve önemli limanları elde etme çabası ile sınırlı kalmamış Kafkas halkları, Çerkezler ve İran üzerindeki politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. Burada Rusya'nın izlediği önemli bir yol da özellikle İran ile yapmak istediği ticari faaliyetlerdir. Bu bağlamda Rusya yer yer İran Devleti'nin iç işlerine de karışarak bölge atıl olmak istemiştir. Bu bağlamda özellikle

Afganistan halkları ve Çerkezler üzerinde etkinlik kurarak Hazar Denizi ve çevresinde bir nevi ticaret kolonileri kurmak istemiştir. Rusya'nın, Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini zedeleyen bu tutum bölgede Osmanlı İnan yakınlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca Rusya'nın özellikle Lezgi ve Çerkezleri kullanarak bölgedeki İnan nüfuzunu kırmak istemesi, Osmanlı Devleti'nin hem İnan'a hem de Rusya'ya karşı olan siyasi ve ticari politikalarını şekillendirmiştir.

KAYNAKÇA

- AYVERDİ Semiha, 2004, Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, Kubbealtı Neşriyat, Fatih/İstanbul.
- AKYÜZ Doruk, 2017, Bir Osmanlı Kurmayının Gözünden Rus-Japon Harbi.
- AHMET CEVDET Paşa, Kırım ve Kafkas Tarihçesi, İstanbul, 1307.
- Brian - Chaninov, Rusya Tarihi, (Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu), Ankara, 1939.
- BRİSKU Adrian, 2021, Osmanlı ve Rus İmparatorluklarında Siyasi Reformlar – Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, Yedisu yayınevi, İstanbul.
- GÜRSEL Haluk F., 1968, Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri, Ak Yayınevi, İstanbul.
- İNALCIK Halil, “Osmanlı İmparatorluğu”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (Çev. Vahdettin Engin), Sayı 93, Aralık 1994, s. 145-175.
- İNALCIK Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, Belleten, VIII/30, Ankara, 1944.
- İNALCIK Halil, (1948). “Osmanlı-Rus Münasebetlerinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, 46 Sayılı Belleten’den ayrı basım, Ankara: TTK Yayınları.
- KARAMZİN N.M. (1815): İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo, Prosveşeniye.
- KUMKALE Tamer Tahir, 1997, Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- KURAT Akdes Nimet, Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917’e Kadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Anklara,1987.
- KURAT Akdes Nimet, Prut Seferi ve Barışı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1951.
- MERAM Ali Kemal, 1969, Türk Rus İlişkileri Tarihi, Anonim Yayınevi, İstanbul.
- N.G. Ustryalov, Russkaya Dstoriya, Çast 1, Tipografiya Ekspediçii Zagotovleniya Bumag, Sankt Petersburg, 1839-41, s. 250.
- ORTAYLI İlber, 1992 “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”,Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491–1992”, TTK Yay., Ankara, s. 127.

- OKAY Yeliz, 2012, Türk-Rus İlişkileri Üzerine Makaleler, Doğu Kitapevi, Eyüp/İstanbul.
- ÖZCAN Abdülkadir, 2001, “Karlofça Antlaşması”, DİA, XXIV, s. 504–507.
- ÖNENÇ A. F. (2006). “Kırım Deniz Savaşları”, Savaştan Barışa: 150.Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul, s.151-172.
- YİĞİT YÜKSEL Dilek, 2021, Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu Modernleşme Süreçleri.
- YALÇINKAYA, A. (2010). “Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Politikası (1853-1856 Kırım Savaşı Sonrası)”, Türk Dış Politikası (Osmanlı Dönemi), İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- VİNOGRADOV, V. N. (1961). Rossiya i Obyedineniye Ruminskih Knyajestv. Moskova: Nauka.
- VERNADSKY George, (2019): Rusya Tarihi, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), İstanbul: Selenge Yayınları.
- ZUYEY M.N.(1995): İstoriya Rossii s drevnosti do naših dney, Moskova.

EKLER

و نیز به و نیز جزو دولت شاهنشاهی است و در این خصوص و چاره کاران
 عصره و تقصیر شریفی ظاهر بر ایران سواحل فرسوده و آباد
 اسبابه ایران سبب در بندت گشت و کار بر این معنی
 ایران دولت است که در حدود و معقباتی حرم و بصیرت
 او زنده اسباب دولت و محافظت است از حیب و
 غیب است و در وقت احتیاج دولت تو نیست مانی ضربه
 ممانعت و حفاظتی بود یعنی انباشت ایستادگی لازم کلوب
 ذکر اولیایان است این امری که در بعضی مشایخ است
 کسب و تحصیل بد اولیایان او زنده معیار و سبب است
 در حال شناخت و در بعضی جویندگان که تا بد نیستند
 و توحید نفسی حرم و اگر در سبب و از این دولت ساز و خرد
 اطمنان و استیانت حاصل است نه ای اولیایان و در بعضی
 نسبت است این دولت با کز در دعا و تقاریر فی آثار کز
 بولید و اعتبار و معنی هیچ بر وجهی از اولیایان است که از
انگیزه دولت است دولت همایند که گشت ایران
 دولت حفظ و قیام بر آنکه با عهد اولیایان مزبور نیست
 متعلق و در بعضی اصحاب بر عام و اولیه سعی و کسب دولت
 مشاغل را با این گروه دولت تجاوز است سبب است که در
 حال کسب و تزیین و تزیین خاندان است و در بعضی دولت
 محض اولیایان و کسب است و سبب است تفرغ و تقصیر است
 صون و عیار است و سبب است و سبب است و جویندگان در
 و در سبب و در بعضی فقار و غایب است طرفه جنبه است
 منفی و تجاوز است سبب است انباشت اسبب است انگیزه
 دولت است ایران دولت ایله حال اولیایان ایران امور
 سوار چهار تن چهار است اول جلی در کار اولیایان است

T.C. Cumhurbaşkanlığı
 Milli Strateji İdaresi Başkanlığı

T.C. Cumhurbaşkanlığı
Millî Saraylar İdaresi Başkanlığı

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ
YENİ YAZMALAR KİTAPLIĞI
NO: 627